RECORTS DE LA DARRERA CARLINADA

Recorts

de la

Darrera Carlinada

PER

MARIÁN VAYREDA

OLOT
Imprempta de Narcís Planadevall
1898

QUATRE MOTS

Al presentar al públich aquesta obra, cal que fassi la declaració de que no ha sigut mon propósit l' escriure un llibre de memorias, ni he abrigat la pretensió de donar á llum datos inédits pera la historia de la darrera guerra civil.

Tampoch he volgut fer un llibre de polémica, ni de propaganda. Se tracta, senzillament, de una colecció de recorts de carácter íntim, que, més ó menos entelats per la pols dels anys, tenía enmagatzemats á las golfas de ma memoria, y que, de temps enrera, aprofitant estonas vagativas, venía fixant en lo paper, en

forma de quadrets, ab lo propósit de deixarlos enfaixats en un recó de calaix, ahont los trobessin los meus lo día en que, ja fora del mon, fessin inventari de mas paperadas de literatura casulana.

Apart de la delectació que trobava, rejuvenintme ab las impresions d' aquells temps, renovant *in mente* antigas coneixensas y despertant llunyanas vibracions del cor—que, ressonin dolsament ó per modo dolorós, sempre son gratas, com veus amigas,—me complavía divagant sobre la importancia que donarían, en son día, á aquestos retalls de ma historia los diablets que, al escríurels, m' atormentan y, per poch que 'm descuydi, me 'ls embrutan ó esquinsan. "Si pujan com jo desitjo que pujin—me deya jo—los apreciarán com reliquias de la persona moral de llur progenitor, com revelacions d' intimitats que, altrement, los hi restarían per sempre més desconegudas: del contrari, potser ne farán balafi y anirán á parar al sach del drapayre. Aixís y tot, las íntimas complacencias qu' he sentidas esgratunyant en lo calaix de sastre dels recorts de ma primera jovenesa, aquéstas no me las quitarán pas.„

Mes heusaquí que algun amich que 'ls vegé, m' incitá á publicarlos, y he seguit son concell. Si he fet bé ó mál, aviat ho sabré, peró anch que sa publicació no 'm dongui més que lloch á penadiments, renuncío desd' ara 'l dret de reptar al conceller, perque reconech qu' en ma determinació hi ha influhit per molt una debilesa humana: la de veure mon nom escrit ab lletras d' estampa en la portada d' un llibre catalá. Aixís, si per cas, en lo mateix pecat trobaré la penitencia.

Repeteixo, donchs, en descárrech de ma conciencia, que no he pensat fer cap obra documental ni de carácter histórich, en lo rigor de la paraula. Los escassos datos que tinch apuntats (avuy deploro ab tota l' ánima no haver portat un dietari de la campanya) y lo rebech de ma retentiva, pera tot lo que son fetxas y noms de localitats, d' individus y de cosas, no 'm permetría empendre un travall d' aquella mena, ja que ni tan sóls he pogut establir una exacta correlació en l' enfilay de aquestos capítols. La índole especial de ma memoria sóls ha servadas ab fidelitat las impresions de color y de sentiment, aquellas en

que, per un ó altre concepte, l' ánima s' hi interessá: de lo demés, res, ó ben poca cosa.

Dech afegir, peró, que quant refereixo es cert, entenent que no es faltar á la veritat, la llicencia, qu' en alguns cassos m' he presa, de lligar fets distanciats ó suprimirne d' altres, á fi y efecte d' evitar incongruencias, arrodonir algun quadro y alleugerir la narració. Escribint ab lo criteri del pintor enamorat de la veritat essencial, ó sía la de la forma, del sentiment y del color, á n' aquésta he sacrificada alguns cops l' altra veritat, que podríam dirne histórica, ó sía la de temps y de lloch, segur de que aixís assoliría mellor lo terme d' expressió que perseguía.

Molt més nombrosa podía presentar aquesta colecció de RECORTS, peró m' ha semblat que, pera probar fortuna, ja n' hi havía suficients. Los demés, ara com ara, ja están bé allí ahont son, y lo probable es que no 'ls hi vindrán pas ganas de sortir á corre món, al veure la sórt de llurs germans.

Y, finalment, ja que pera mos fills havía escrit aquestas impresions, á n' ells ne dedico la estampació, esperant que, si á grans arriban,

malgrat la manca de valor literari y demés mérits que haurán fet caure de las mans del públich aquest llibre, ells hi trobarán encara quelcom que 'ls hi sabrá bó. Molt será que, per entre mitj de sas mal dictadas páginas, no hi sentin glatir, algun cop, lo crit de la propia sanch.

Marián Vayreda.

Olot, Juliol de 1898.

PRÓLECH

Vayreda: nom tan conegut com estimat per tots els amants del Art y de la Terra catalana.

¿Quí no 'l recorda á n' En Joaquím Vayreda, al admirable iniciador del *olotinisme* pictórich, al paysatjista sempre poeta, al localista sempre xamós, al costumista sempre interessant? Las evolucions de las escolas y dels procèdiments podrán, ab las exigencias de la moda, versátil y trencadissa, fer major ó menor dany á las obras del inspirat artista: may llevárlashi l' haver irradiat una vida de renaixensa explèndida, de veritat atractiva y d' afortunat

ennobliment de lo de casa. Dels quadros d' En Joaquím Vayreda 'l temps podrá esblaymarne los colors: no 'n treurá la *novetat,* per vells que 'ls torni, ni la trascendencia de llurs boniquesas, per molt que las esborri ó las acluqui.

Altrement, els qui de tants anys ensá vením colaborant en la propaganda activa del regionalisme, 'l recordem encara baix altre aspecte que 'ns fa íntimament estimable 'l recort del famós amich. Delegat en las primeras Assambleas de la "Unió Catalanista,, hi aportá un zel y un fervor que, no per significarse poch ab manifestacions expansivas d'entussiasme, eran menos efusíus, ni menos intensos que 'ls dels més vigorosament expressíus. Al trobarnos reunits y al compenetrarse ell del calor de las deliberacions y de la concordia dels pensaments y afectes que anava trassant lo quadro dels precedents, drets y reivindicacions de Catalunya, 'l goig del malaguanyat artista era inmens y li sobreixía en rojor á las galtas, en fortas encaixadas als amichs y en llágrimas d' enterminent. Enrahonava ben poch ab els llabis, es cert; peró ab el cor enrahonava per tots plegats. Ningú ha sentida ab major emo-

ció ni ab major fermesa qu' ell una convicció patriótica. Ningú díspost á defensarla ab més dalé ni ab més resolució. Son esperit enclohía tot lo bo de Montanya, qu' es tant y tan delitós.

Germá d' ell y ben germá per temperament, per ideas, per aficions y fins per antecedents de la mateixa vida activa que 's relata en los següents RECORTS, es l' autor d' aquéstos, los quals gens mancats serían del prefaci que vaig escriguent pera ferlos totseguit gustosos á tothom.

No, no 'ls hi calía prólech agé tenintne de propi y escayent; peró En Marián Vayreda, després de regalarme ab la elaboració de cada quadret, féntmen assaborir las primicias, ha volgut honrarme ab l' encárrech que cumpleixo y del qual no hauría sabut defugirme, valdament no fos per altra rahó que la que prou se despren de lo exposat: la de que 'l demandant es germá de son inoblidable germá Joaquím.

Peró, ademés, trobo molt bo en escriure aquestas ratllas per lo que á continuació penso dir ab tota llealtat.

L' autor dels RECORTS,—també digne germá, per sa modestia, del seu plorat germá,—dubtava en enllestirlos, y més encara en donarlos á la estampa. Ja veuréu com sa perplexitat podía excusarla sóls la malura dels temps antibibliográfichs que passem, los quals, per bé que vaja, (desgraciadament la confiansa es á Espanya fruyta corcada) no portan trassas de fer cambi inmediat, ni gayre beneficiós.

La gent no está per llibres: grossa veritat. Mes si per alguns deu estar, es per llibres com lo present, de dolorosa actualitat; que, á sas bellas dots literarias y á la sava de bona mena que per tot ell circula, uneix l' exhalar una ensenyansa ó una exemplaritat que mereix esser fecunda. Descriu y narra bé, com bé amonesta ab lo que narra y descríu. Vivent de veritat, se n' encomana prompte la malencolía penetrant que 's despren de sas planas, fins de las que tenen un ayre sossegat ó de relativa bonansa; y aqueixa malencolía,—resultat del veure animadas las desventuras del propi narrador,—se generalisa á tota la Terra catalana, considerant tantas desgracias sens nombre y ¡ay! sens altra conseqüencia que la

d' haver fet milenars de víctimas y promogut diabólicas rancunias entre fills d' un mateix país, que may haurían degut sacrificarse sinó per la honra y la gloria de Catalunya.

Si 'l llibre en conjunt val, artística y moralment, cada un dels RECORTS val per lo qu' es en sí. En cada epissodi de LA DARRERA CARLINADA campeja una ingenuitat frescal, una sinceritat montanyenca de préu, una vivesa y una bondat molt comunicativas. Fins quan lo assumpto escasseja, 'l relat es atrayent perque contribuheix á la ufanor del conjunt; perque coopera á la evocació de tota una época, nó ab consideracions filosóficas ni ab tochs melodramátichs (unas y altres sovint contraproduhents, de tant que volen produhir) sinó ab una gran senzillesa de procediment, ab una humilitat narrativa qu' es la tradicional á Catalunya, la propia dels grans narradors catalans, com ho proban las inmortals Crónicas d' En Jaume I, d' En Muntaner y d' En Desclot, ab tot y que las cosas per ells relatadas tenían, tot sovint, una importancia épica y una trascendencia colossal.

En Marián Vayreda palesament ho declara en los *Quatre mots* d' introducció. No ha pretés escriure un llibre de polémica, ni de propaganda. Sos Recorts son de carácter íntim, y van consignats especialment per amor als fills, apart la satisfacció d' estampar un llibre més en llengua catalana. Ell tem que als Recorts qu' encara li restan inédits "no 'ls hi vindrán pas ganas de córrer món al veure la sórt de llurs germans„. Jo, sens propósit de adularlo (no sabría cóm posarmhi pera qu' ell no se 'n donés mal) discrepo de la seua opinió. Crech que 'ls Recorts aplegats ara serán tan galantejats péls qui 'ls llegirán, que á mon amich Marian Vayreda se li avivarán desitjos de reempendre altra consemblant tasca, abans ó después de donar á la estampa altras obras de major volada que desitjo enllesteixi aixís que li llega.

Mentre 'ls va enllestint, estimulat per l' éxit que coronará 'l primer llibre seu, ¡benvingut aquest aplech de narracions *especialistas* que, per esser tals, tant vesteixen las modernas Literaturas quan son mostra de que no s' hi pert, sinó que hi prospera la tradició del pen-

sar, sentir y enrahonar com ho demanan lo gust y 'l bon sentit! ¡Benvingut, altrement, un llibre que, renovant protesta vella, peró sempre d' actualitat, contra elements insensatament perturbadors de creencias rel'ligiosas que encenguéren y atiáren la malehida guerra civil, respon, també, al saludable desengany d' unas ideas y d' uns procediments que no sóls no regeneran, sinó que fan endarrerir de mala manera 'ls paissos hont s' esbravan!

Qui recordi personalment ó de visu, com se sol dir ara, lo desballestat desenrotllament de la Revolució de Setembre de 1868,—qual nom de *Gloriosá* aviat soná ab trista ironía que tant s' es anada accentuant;—qui, haventla coneguda de prop, la recordi aquella Revolució que, poguent esser fecunda en civilisació verdadera per Espanya, tan necessitada de ella, fou promptament desnaturalisada y feta odiosa per culpa dels xerrayres y desvergonyits y malcors; qui las recordi aquellas estúpidas desafinadas antirel'ligiosas y, sobre tot, anti-católicas, d' una gran necedat elevada á sistema y que irritava sense solta á la gent de

bé; qui no haja oblidadas aquellas patents de reaccionarisme que s' extenían contra qui anava á missa y fins contra qui creya en Deu; qui tot alló recordi observará la justesa de lo que fa notar En Vayreda en la introducció: *Carlins á la Montanya.*

Cert. Més que per espontani ó natural impuls, se n' anáren molts ab la carlinada indignats de lo que succehía y vejentse atropellats fins en lo sagrat de la familia.

Y aquella insensatesa sectaria no estava, no, vinculada en las turbas, ni en la massa general dels bullidors. Ne participava y n' era escandalosa glorificació l' element oficial. He citat, abans d' ara, dos fets que 'n donan la mida: lo d' haverse instalada una quadra de cavalls dels Voluntaris en l' altar del Santíssim d' un important temple de Barcelona, y 'l d' haverse donat per alguna Autoritat constituhida, un ball en altre temple barceloní no menos important. Y es que, segons ja he dit, per esser tingut per lliveral de trinca, no bastava l' esser racionalista: era precís esser agressíu de paraula y d' obra contra la Relligió L' ateisme era l' ideal de la gran majoría de revoluciona-

ris setembrins. Lo monopoli de la Llivertat corresponía als descreguts més insolents... Per ço aná com aná aquella Revolució, y per ço engendrá... lo qu' ha engendrat.

Sens pretendre justificar l' alsament en armas dels carlins—que distá molt, ja d' orígen, d' esser reparador,—s' esplica que temperaments com lo d' En Vayreda s' *exaltessen* en un sentit, com altres ens *exaltarem* en un altre contra lo irrisori y malaguanyat d' aquella Revolució. S' esplica perfectament que 'l minyó sancer d' alashoras, criat y educat dins d' una familia essencialment católica y de sanas costums, decidís allistarse á las filas de un partit que combatía en nom de Deu y prometía la regeneració cristiana de Catalunya, retornant á n' aquésta sas constitucions y sos drets tradicionals.

Baix lo punt de vista en que 'ns cal principalment apreciar los Recorts de la darrera carlinada, es á dir com obra d' art, bé podem *á posteriori* gaudirnos de la resolució que portá á n' En Vayreda al camp de la lluyta armada, y, tot planyent al mártir de las des-

venturas que li esdevinguéren, alegrarnos de que li donguessen materia pera trassarne 'ls quadros que n' ha compost.

Ja desde 'l primer, batejat ab l' humorístich calificatiu de *La Xacolatera,*—que revela agudesa d' observació personal dintre un felís enllás de lo cómich ab lo dramátich, per arrivar á un acabament molt intencionat—fins á *L' Hospital,*—quadro de tebia llum, peró emocionant sense rebuscaments, viscut y ben viscut ab l' ánima alerta, bé que desenganyada y adolorida com el cos,—tots els epissodis que integran la col-lecció, si no son de válua igual, com may ho son en consemblants obras, tots demostran las estimables qualitats, tantost sempre afinadas, y jamay vulgars de fondo ni de forma, que ja he indicat. Cap d' ells, ni 'l més insignificant las traheix. En tots hi esbatega un cor de catalá y d' artista.

Aixís l' *Epissodi dolorós* conmou tendrament, perque respira veritable ternura; 'l *Bateig de foch* es animat y just de tochs y de color; *Lo Valencianet* resulta interessant, per més que son assumpto haja sigut ja usat en novelas y comedias; *La Barreja,* qu' es ben

contada, té un final molt bonich y punyidor; *Fantasías,* se desenrotlla per entre notas psicológicas exquisidament trobadas, y bells explays d' imaginació jovensana, per arrivar á una grossa desfeta física y moral quál relat conmou fondament; *Lo Noy de l' Alou,* verdader tipo popular de la bona mena, es d' una blanesa extremada y d' un carácter que acredita al observador penetrant; *Desesperació,* de un humorisme graciós al comens, descríu una acció fracassada ab tochs vigorosos que fan posar pell de gallina, terminant ab la frase de un héroe desventurat que justifica ben be 'l títul del quadro; *L' Esquadró de la Sang,* ben dibuixat y colorit, te de primer orde las figuras del Comandant y del seu cavall boig, no menos que las aparicions lentas y successivas de cada cavaller, engendradas per la mateixa fosquedat; *Paréntessis* es, aixísmateix, una visió animada y que termina ab un efecte cómich de gran lley; *La Persecució* resulta un capítol molt guspirejant y ben arrodonit; y finalment, *Calvari,* á pesar de no contenir accidents ni detalls de gros efecte, es molt substanciós de humanitat.

Y veusaquí enllestida ma tasca que, malgrat lo desitj inmillorable de realisarla bé, no resultará tan digna com jo hauría volgut del llibre á que va aplicada, ni del autor del mateix.

Prénguinne ell y préngan el lector la bona voluntat, y déixinme posar punt final á las presents ratllas, reiterant á tots y reiterantme á mí propi la enhorabona per la publicació de aquest llibre catalá de debó, destinat, com á tal, á guanyarse amichs y defensors de la Mare Patria.

J. Riera y Bertrán.

Barcelona y Agost de 1898.

CARLINS Á LA MONTANYA.

LA Revolució de Septembre *(la Gloriosa,* com se li deya per mal nom), tan bescantada per inepte, per xorca y per descarada, tingué un mérit que sería injust volguerli llevar: lo de promoure una reacció que doná per resultat despertar moltas conciencias qu' estavan adormidas, y revetllar molts sentiments qu' estavan, si no apagats, á lo menos esmortuhits. Lo sentiment religiós, per exemple, se revifá d' una manera com no 'n tenían idea nostres pares que, tot essent més religiosos y, segons sembla, més virtuosos que nosaltres, careixían d' aquell valor propi que dona una

idea quan se professa, no sóls per tradició, sinó també per convicció. Recordo haver sentit contar á un oncle meu qu' en son temps, —en que no hi havía entre la joventut universitaria impíos á lo Renan ni naturalistas á lo Zola ni estavan influhits per catedrátichs kraussistas ni darvinistas,—entravan á las iglesias per las portas més excusadas, y sovint trencavan de cantó pera no trobar lo Viátich y excusarse lo per ells enutjós dilema de humiliarse com lo poble baix, ab deslluhiment de llur categoría de joves il-lustrats, ó aparéixer irreverents, lo que repugnava á llurs creensas religiosas y reputació de minyons de be.

La Revolució partí 'ls camps, y davant d' un partit radical y decididament anticatólich, se 'n formá un altre de católich resolut, ahont ingressáren ab entussiasme moltitut de joves il-lustrats, decidits á lliurar batalla en tots terrenos, lo mateix en lo de la polémica qu' en lo de la forsa. D' aquella época datan las fundacions de *Joventuts católicas* y altres associacions y organismes que donáren vida y vigor al element católich, y que de segur l' haurían portat encara á mellors resultat, á no so-

brevenir divisions y miserias que no es de aquest lloch ni está en mon ánim esbrinar.

Capithost d' aqueixa reacció fou 'l partit tradicionalista, que adquirí gran volada, engrossat per bona colla d' elements conservadors que, espantats de la marxa de la societat, buscavan com un fré ó un contrafort pera resistir la empenta de la onada revolucionaria. Aquestos elements, que obravan per egoisme y no per convicció, abandonáren lo carlisme tan bon punt consideráren que havia ja cumplert la seva missió, que pera ells no era altra que tráurelshi las castanyas del foch. Conservadors purs.

Jo tenía allavors quinze anys y, anava á comensar mos estudis universitaris. Los primers conceptes polítichs, be que molt confosos, los havía trets del diari de Madrid *La Esperanza,* únich qu' entrava á casa, y, encara que sense compéndrels massa y sóls portat de mon afany de devorar lletra més que de llegir, havía format mon modest gust literari ab los conceptes sempre elevats de D. Pedro de la Hoz y ab la elocuencia jocosa á voltas, planyívola sovint y sempre admirable y profonda d' en Aparici

y d' altres de la mateixa escola, com també fullejant los *Escritos políticos* de nostre inmortal Balmes.

Donats tals antecedents y venintne de sanch per tots quatre costats, ja 's comprén que 'l carlisme havía d' esser lo meu nort al esclatar la Revolució de Septembre.

Aquí dech afegír un detall. Furgant per la poch amena llibrería de mon pare, me vingué á las mans una obra que m' impresioná fortament. Era un llibre del que n' he perdut lo rastre y donaría quelcom per retrobarlo. Lo títul, si la memoria no m' es infidel, era aquést: *Cataluña vindicada de la nota de rebelión con que la han motejado sus detractores*. L' autor, qual nom no m' ha quedat, era un precursor dels actuals patricis que s' han pres á pit la defensa dels particulars dréts de nostra terra, donchs si be 's presentava encara com encongit per la forsa de las corrents allavors dominants, que consideravan com un fet providencial y necessari 'l de la *unidad nacional,*—com si avans d' ella no 'ns ho passéssim bastant melloret,—era, ab tot, una valenta exposició de agravis y una rahonada defensa dels drets

conculcats de Catalunya. Ab citas históricas de valor incuestionable, ab documents indiscutibles y ab comentaris plens de bon sentit, probava que lo que las historias castellanas califican de rebeldías y traicions no eran més qu' expansions naturals d' un poble honrat y pacífich, burjat de contínuo, provocat y tiranisat per governants sense fé ni lley, inflats de superbia y corcats per la cobdicia. Ell no 's fixava pas encara en la peculiar idiosincracia de duas rassas que son com l' oli y l' aygua que, al barrejarse, lo més lleuger va á sobre y lo més pesant á sota; tampoch esbrinava 'l pecat original de nostras desditxas, ni proposava solucions radicals pera 'l pervenir; mes era, ab tot, una nota aguda que ressonava com un toch de corneta en mitj d' aquell estat de postració y enviliment en que la corrent centralista y castellanisadora 'ns havía enllotat, arribantnos á fer perdre fins la noció de nostre propi sér y renegar de nostres passats. Allavors vaig comensar á entreveure la tasca essencialment desnaturalisadora de la ensenyansa que se 'ns dona en las escolas, y 'm vaig avergonyir d' haverme deixat infiltrar la

rabior que vessan los textos oficials contra personatges y fets que se 'm presentan ara rodejats de la aureola dels mártirs y del ver patriotisme. Vaig sentirme més catalá que avans.

Ab semblants disposicions, se comprén que las doctrinas proclamadas per l' Aparici y sa escola venían á omplir un buyt de mon esperit, y la carta, programa de D. Carlos á son germá, seguida del decret de restauració de 'ls Furs havía d' aparéixer á mos ulls com lo *verb* de la nova idea. Era la dóctrina regionalista que 'm seduhía. Encara que no la comprenía pas be, portat per un intens amor á las cosas de casa, pressentía la reconstitució de nostra antiga nacionalitat y la ressurrecció d' una federació espanyola com á única reparació de punyents injusticias y desastrosos erros polítichs. Aixís concebía jo 'l carlisme, y aixís vaig aceptarlo.

Per altra part, l' atmósfera 's caldejava de día en día, y la onada revolucionaria, barreja inconcebible de llibertinatje y de tiranía, creixía horroritzant y repugnant. La prempsa de tots los camps estampava tot quant li venía á la boca, ab un cinisme y desenfré de que

avuy no 'n tením idea. Mes si era comú llegir furiosos artícles excitant al extermini dels *reaccionaris,* aquéstos tampoch se mossegavan la llengua, ni s' amagavan pas pera tocar á sometent y organisar públicament llurs forsas. En lo Círcol carlí de Olot havíam frecuentment sentit oradors proclamant la guerra com á única solució d' aquell estat de cosas. La falta de criteri governamental y 'l desconeixement del principi d' autoritat, donava lloch als absurdos més estranys, donchs allí mateix ahont avuy se permetía tot y molt més de lo que porto apuntat, demá s' empresonava ó 's garrotejava á un infelís per lo sol fet de portar boyna, segons li plavía al gobernador, al arcalde ó al cacich de la localitat.

Peró la nota dominant era un odi sectari y bestial contra tot quant tenía referencia ab lo Clero y la Religió. No pujava pas un orador á la tribuna d' una Academia ó sobre la taula del club ó de la taberna, que á la segona paraula no l' engallés la déria anticlerical. Seguint aquesta corrent, s' autorisavan y proclamavan principis cent vegadas més absurdos y tiránichs que 'ls del absolutisme més fanátich,

y 's portáren á cap expoliacions, com la dels fondos de las Conferencias de Sant Vicens de Paul, las quals, si menos hipócritas, resultavan més infames que las desamortisacions d' en Mendizábal.

Las eleccions, que no eran pas més mentida que avuy, se feyan á dagas tiradas, ab guardias armadas péls colegis, regnant casi sempre 'l garrot, y essent rara l' acta que no surtía tant tacada de llot com de sang. Lo de donar vót als soldats y ferlos votar en formació, de segur no s' havía acudit may á ningú; com també es d' aquella época la institució de la *partida de la porra,* altre floró de gloria degut á la poderosa iniciativa d' en Ducazcal, un dels tipos més genuins del polítich madrileny. Tot contribuhía á exacerbar los ánims y á apropar la plenitut dels temps.

Pera mantenir l' ordre, s' organisá, 'l cos que se 'n digué de *Voluntaris de la Llivertat:* claveguerό ahont s' escorregué tota la gandulería y 'l llibertinatge de per tot arréu. Se 'ls posá baix la direcció de comanants de la mateixa fusta, á quins, en quant aparesquéren las primeras guspiras de la guerra, se 'ls revestí de

amples poders civils y militars, que 'ls convertíren en verdaders cacíchs, duenyos de vidas é hisendas de las respectivas demarcacions.

Aixís la vida, sobre tot en poblacions de curt vehinat, s' anava fent impossible péls que no eran de la seguida, perque 'ls insults á personas y bens eran á diari, posantse de fet en vigor la lley de sospitosos pitjor qu' en temps d' en Narváez. La iglesia de Sant Esteve d' Olot, convertida en altra Bastilla, 's vegé plena de infelissos qu' eran tancats darrera las reixas dels altars, com feras dins de gavias, pél delicte de tenir parents á la montanya, ó pel de no voler ó no poguer pagar los impostos y derramas que, sense més lley que l' albir y á pretext de la salut pública, s' imposavan. La espayosa nau del temple, en lloch de las salmodias y dels cántichs de la liturgia cristiana, ressonava ab las notas del Himne de Riego y del cancan, executadas á l' orga per mans acanalladas y barroeras; l' emblema de la Trinitat, que hi há dalt del altar major, servía pera 'ls exercicis de tiro al blanch, en las beneyteras s' hi abeuravan los cavalls y en l' Altar Major hi cadellava la gossa del comandant.

Los atentats contra personas, si eran fets en regla, es á dir d' un lliveral contra un clerical, no tenían pas correcció. Sobre tot als capellans los calía anar sempre esparverats. Dels crits de "corps„ y altres per l' estil no se 'n escapavan pas may, y gracias que no hi hagués cosa pitjor. En plé Carrer Major vejérem á un reverent desferli la boca d' un cop de culata, per pur capritxo.

Heus aquí lo que principalment encengué la guerra civil. Veritat que las ideas eran exaltadas y que la fé era viva, peró lo cert es que los elements més valiosos y aduch molts dels mateixos cridayres, no anáren á la montanya fins que 'ls hi obligáren per forsa 'ls revolucionaris. Avuy mateix que, donat l' estat d' aplanament en que 's troba 'l país y l' escepticisme que regna, fruyt dels mals exemples de tothom, no 's trobarían en tota la montanya sis homes que de bona fé 's llensessin al camp, si 'l Govern desitja guerra, no te més que retornar á aquells procediments.

Axís vaig arribar als disset anys, en que mon pare caygué malalt y morí quan ja la sublevació carlina, fracassada vint voltas y al-

tras tantas reanusada, s' anava extenent com taca d' oli. Estava, 'l pobre, sense esperansas de vida, quan rebérem l' orde de desocupar la casa payral, que devía esser convertida en fortalesa. A la bona voluntat del director de las fortificacions, bella persona, amiga de la familia, 's degué que 'l pare pogués morir en son propi llit.

Lliure jo de la única autoritat que podía contrariar mas intencions, ja no esperava més que arrancar la volada envers la montanya. Me contenía, no obstant, mon propi encongiment, ma ingénita falta d' esperit. Un fét vingué á precipitarme. Passava un día per davant de la Casa de la Vila, ahont hi havía un retén de *Voluntaris de la Llivertat*—que, com he dit, se composava de lo mellor de cada casa,—quan de prompte, vingué una pedreta á ferirme del clatell. Al girarme indignat, vaig toparme ab la mirada burleta y provocadora d' aquells dignes sostenidors del orde públich. Vaig sentir rebotirme la sanch del cap al cor, y vaig concebir intencions de tirarme com un lleó á venjar aquell afront; mes va mancarme 'l coratge, retirantme ple de rabia impotent. Des-

prés vingué l' avergonyiment de ma propia cobardía, y ab ell, lo ferm propósit de tirarme al camp, somniant ab lo moment en que pogués revenjarme.

Per aquells días s' escampá la nova d' haver entrat per la frontera 'l príncep D. Alfons, germá de D. Carlos, junt ab sa esposa, donya María de las Neus, y ab aquest motiu, hi hagué un gran revifament del esperit guerrer de las massas carlinas. Se tractá de formar un esquadró de joves distingits del país, que li servís com de guardia d' honor, y mon germá segon, que ja havía fetas algunas sortidas fracassadas, fou invitat á unirshi. Sens esserho jo, vaig adherirmhi y ningú s' hi oposá.

Se 'ns passá avís de fer cáp á una masía comarcana, y 'ls dos germans acudírem á la cita. Era nit fosca y plovía quan sortíam de la casa payral per una porta que donava al camp, sens despedirnos de ningú de la familia. Marxant camps á través y enfangantnos fins als genolls, arribárem al lloch designat, ahont no trobárem á cap dels citats, lo que tampoch era d' estranyar perque 's necessitava vocació pera tranzitar de vespres y ab semblant temps. Trans-

corregué la nit y també 'l día següent, en que lo temps, mellorá. Mes solzament va presentarse la persona encarregada de guiarnos. Afectats pél desengany, peró decidits á tot, resolguérem partir sols ab lo guía, y á punta de sol ens trobavam trescant per las Escalas del Sallent, veritable escala de pedra incrustada en l' espadat de Santa Magdalena, vorejant la gran cascata d' aquell nom. Sols y desapercebuts, arribavam, horas més tart, al mas Cavaller de Vidrá, convertit en quartel general de la carlinada.

LA XACOLATERA.

La casa Cavaller de Vidrá es, sens dubte, una de las més grans de la montanya, ab la particularitat d' esser tota ella construhida en un sol temps y baix un sol plano, á diferencia de la major part de las grans masías, que son una juxtaposició d' edificis ó cossos erigits en diversas épocas y acusant gustos diferents. En la entrada, que te accés per sota uns porxos, hi podría maniobrar una pessa d' artillería. Está tota empedrada ab rierenchs de cayre, escepte un gran pas central enllosat, conduhint al péu de la escala que, sense grans líneas arquitectónicas, es la més grandiosa qu' he vista en tota la montanya.

Donadas las condicions d' aquesta casa, situada á un tirat de pedra del poblat de Vidrá, —pinyol del nús de montanyas del mateix nom, primer baluart de totas las sublevacions carlinas,—res té d' estrany que fos ella 'l centre ahont s' arraulían, en busca d' aixapluch y descans, no sóls las partidas d' errants y fugitíus, sinó que també en ella prenguessin cos las primeras manifestacions dels organismes administratíus de la causa carlina. Ella ho ha sigut tot: quartel, fortalesa, ministeri d' Hisenda, hospital y fins academia militar.

Allí, donchs, en sa gran entrada, aparegué, com plogut del cel, lo primer canó d' artillería de que disposáren las forsas carlinas de Catalunya, y allí 'l vaig veure jo per primera vegada, al ingressar en lo carlisme militant ab totas las ilusions y totas las curiositats del catacúmen. Recordo que la casa bullía de gent de tota mena, paysans y militars, entenent jo per militars tots aquells que feyan armas, per més que molts d' ells, en quant havían deixada la que duyan á la má, no 's diferenciavan en res dels paysans. Alguns se distingían sóls per dur una canana cenyida, calsons de cuyro ó

polaynas de tela y la boyna. Altres usavan un mitj uniforme, que consistía en garibaldina vermella ó verda y una franja, ó beta cusida al llarch dels cuixals del pantalón. Alguns, pochs, portavan uniforme complert, si bé ideat á llur capritxo y sense subjecció á cap reglament, no mancantne de ben extravagants y llampants de color.

Mes lo canó era l' objecte de totas las curiositats, de tots los entussiasmes y de tots los comentaris. Montat sobre sa curenya, lluhía sa gracia, bastant casulana, en mitj d' un cércol de curiosos que 'l contemplavam respectuosament á alguna distancia. No sé lo que un director de las fàbricas de Trubia ó de Krupp hi hauría tingut á dir, peró á mí, malgrat tota la meva admiració y tot lo meu entussiasme, 'm semblava fet d' un esclopeter. Era curt y fart, y com careixía del reviró ó xescle de resistencia, que tots portan á la boca, tenía l' aspecte d' una xacolatera, comparansa qu' eixía de la boca de tothom. La curenya era de roure, feta á cops d' huixol, y las rodas tenían l' etxura de las de las carretas de bous.

Allí s' organisá 'l servey de la pessa, pera 'l

que 's disposava d' alguns voluntaris que havían servit en l' arma y que s' afanyavan á donarnos tota mena d' esplicacions, lluhint coneixements en la materia y assegurant que la pessa era bona, de resistencia y que faría soroll.

De lo que no estavam mancats era de quefes; n' hi havía tres. Dos d' ells eran vells, procedents de l' altra guerra, y tenían lo grau de coronel. Lluny de mí suposar que no s' havían ben guanyat llurs empleos y que no era ben llegítima llur respectabilitat, mes considero molt possible que llurs coneixements estiguessen un tant rovellats y 's ressentissen dels llarchs anys de passivita passats en las reservas de la emigració. Lo que no tenían rovellat era l' entussiasme per la causa, 'l foch de llurs miradas, ni la vivesa de llurs accionats.

Desgraciadament, per no sé quina mala inteligencia, de sos respectíus nombraments ne resultava una dualitat en la quefatura de la batería, sobre la qual no logravan posarse de acort, apesar de las animadas discussions que entaulavan y de las quals semblava volían ferne jutjes als presents, com si, á falta de

poder superior, volguessen apelar al vot del poble. Nosaltres escoltavam respectuosament y callavam, peró 'ns inclinavam á considerar ab mellor dret á un dels dos que, com un rey sobre son trono, 's passava las horas sentat sobre la pessa, com prenentne possessió efectiva y real.

Lo tercer era jove, portava 'ls galons de capitá y procedía del cos de sargentos d' Artillería del Gobern. Ell era, en realitat, lo quefe efectíu, donchs manava y disposava, fent cas omís de sos superiors, y á n' ell obehían los artillers. La veritat es que 's feya feyna: estava organisada la brigada, apunt los bastos, enginyosament apropiats sobre la basa dels de tragí, y tothom corría d' aquí d' allá, enfeynat, com las abellas al buch. Tot eixía mellor ó pitjor compost, tot se trobava y totas las dificultats eran vensudas, per lo menos pera surtir del pas. Aquest fenómeno xocant de realisar empresas y véncer obstacles ab deficiencia de temps, de medis y de direcció, no es pas nou: es un dels miracles del entussiasme popular y de la fé que aplana las montanyas.

Al día següent, estava disposta la batería

pera debutar en lo fet de més ressonancia que s' havía emprés desde 'l comensament de la campanya: l' atach de Ripoll.

Nos unírem ab lo gros de la forsa á Manlleu, ahont vaig esser presentat als prínceps D. Alfons y D.ª María de las Neus. Al altre día, si mal no recordo, varem empendre la marxa carretera amunt. Alló semblava un passeig de nuvis. La cuestió 's presentava molt senzilla als ulls de molta gent: per vía d' ensaig, arrasar ab *la xacolatera* á Ripoll, seguidament á Olot, després á Figueras, y endavant sempre.

Y per allí comensárem. Sería envers mitjdía, quan emplassavam lo feréstech canó davant de l' antiga vila dels Comtes, intimant la rendició, ab tot l' aparato que 'l cas se portava, al comandant de las duas ó tres companyías que guarnían la petita plassa.

La resposta, com se suposa, fou contundent y negativa, y comensá 'l foch, ab poch empenyo de primer, donchs tothom esperava que 'l canó parlés. Fou emplassat, aquést, sobre una margenada que dona cara al Fort de Sant Eudalt, contra 'l que 's tractá de dirigir la seva puntería. Se passá llarch rato, en que 's veya

als improvisats artillers travallar com manobres, cridant y esbufegant. Ab lo que he dit, ja 's pot compendre que 'l canó era del sistema més primitíu, es á dir ab xemeneya de forat, y s' havía d' enjegar ab metxa de corda. Altrement, no 's disposava de granadas, projectils massa perfeccionats pera esser confeccionats en las fornals de ferrer de poble, sinó d' unas pilotas de ferro, fosas ab gresols de terra refractaria. Llástima qu' eran tan poch pulidas, que duyan encara las rebavas de la fosa y no entravan en la boca del canó. També s' obviá aquest inconvenient: un voluntari, posat de genolls y provehit d' una grossa llima, anava esborrant las rebavas, subjectant las balas entre las cuixas, y suant unas gotas com sigrons.

Totas aquestas operacions se verificavan al redós de la carena y á cubert de las balas enemigas. Lo vell coronel donava ordes en veu alta y ab un mitj castellá agabatxat, peró ordes que semblavan de ceremonia perque seguidament las repetía y esplicava en catalá, si be de fet era sempre l' ex-sargento (catalá també) quí disposava. M' havía oblidat de dir que 'l

conflicte de la dualitat de mandos entre 'ls dos coronels s' havía resolt per sí mateix, ja que un d' ells, precisament lo quin havía pres *possessió efectiva* de la pessa, sentantshi á sobre, no havía pogut seguir per falta de cavall, que ningú cuydá de proporcionarli.

Per fi, quedá carregat lo canó y encarat al Fort de Sant Eudalt, prenent la puntería 'l propi coronel, que no volgué cedir á ningú aquest honor. En mitj de la general espectació anava á ressonar la canonada, que venía á marcar una nova etapa de la guerra civil, ó sía aquella en que las forsas de D. Carlos deixavan la defensiva pera pendre resoltament la ofensiva. Aixó estava en la conciencia de tots nosaltres, y es per aixó que 'ns sentíam tots ab lo cor oprimit, y al ressonar la brahó del espetech, un crit de "¡Visca 'l Rey!„ atroná ensemps l' espay. Mes ¡oh desilusió! d' entre mitj de la fumerola 'n vejérem surtir á tomballons la flamant pessa, que aná rodant marges avall. De moment, tots creguérem que s' havía reventat, lo que produhí un general sentiment de vergonya y desconsol. Mes prompte 's vegé qu' eran sóls las rodas que s' havían esmicolat,

tal vegada per estar mal calculat lo moviment de retrocés de la pessa, y renasqué la esperansa del remey. Allavoras s' entaulárcn animats y sabrosos comentaris sobre 'ls efectes de la canonada. Demunt la cuberta de teula d' escata del campanar de Sant Eudalt s' hi veya un forat, en lo que ningú havía reparat avans, y fou opinió unánim la de qu' era la senyal de la bala, desfentse tothom ab elogis y viscas al canó y als hábils artillers que 'l manejavan. Es á dir tothom no, perque jo, que tenía la vista fina com un esparver, observava, molt á pesar meu, que aquell forat era quadrat y nét de cayres, nó podentme esplicar que pogués esser produhit á viva forsa. Mirant ab uns *gemelos*, se comprobá que no era sinó una finestreta que donava accés al teulat. Peró ¿quín interés hi havía d' haver en desilusionar á la multitut?

Pera major sórt, no s' havía passat encara una hora del incident, y ja 'l canó tornava á tronar desde la propia carena, montat sobre las rodas d' un carretó que s' embargá en una masía propera y que, segons parer general, li anavan mellor que las propias. Efectivament: ab ellas feu *la xacolatera* totas sas campanyas.

En realitat de veritat, á la distancia que se operava, alló no servía sinó pera espantar als pardals y, convensut d' aixó, 'l Príncep, que comanava l' acció, doná orde d' entrar á dins la vila. Aquésta no tenía fortificació exterior y, rodejada com está en sa major part d' aygua, sóls alguns retens defensavan las pocas entradas, los quals se retiráren als Forts, tan bon punt se vejéren atacats per las companyías que, ab l' arma al bras y á pás de carga, 's precipitáren dins la vila. Lo mateix camí feya aviat lo canó, y allavors comensá seriament l' atach.

Jo no estava agregat á cap forsa, ni tenía lloch senyalat en la jornada. Tampoch m' havían donat més armament que una escopeta sense gallet, eyna més inútil que una canya esquerdada, y ab tals condicions, encara que desitjava fer alguna cosa, 'm faltava decisió pera agregarme á las companyías que lluytavan péls carrers de la vila. Esmaperdut, me vaig dirigir al quartel general dels Prínceps, situat en una masía, á un kilómetro del foch, ahont comensá á afluhir una professó de ferits, per llurs camas uns, portats en brassos de llurs

companys altres, deixant la carretera rastrejada de sanch. Allí vaig poder apreciar una altra fácies d' aquella original campanya. No hi havía metje ni botiquí. Mon germá, que no feya molt temps s' havía llicenciat en Farmacia, estava disposat á prestar sos serveys sanitaris y anava provehit d' un petit botiquí que vingué com plogut del cel. Peró no n' hi havía prou dels remeys, sinó qu' era necessari que algú 'ls apliqués, y ell, que may se n' havía vistas de més frescas, degué posarse á curar, arribant fins á practicar punts de sutura, operació que sols coneixía de referencia per algun company de dispesa. La primcesa D.ª María exercía carinyosament de germana de la caritat, y 'ls demes feyam lo que podíam y més de lo que sabíam en un ofici que 'ns era igualment nou.

Desde que havía entrat en campanya, no feya més que anar de sorpresa en sorpresa. Un moment en que vaig surtir á fora, arribava un grupo de lo més original. Lo vell coronel d' artillería venía fent contorsions y visatges, montat á cavall d' un pagés que corría á salt de cá y trayent mitg pam de llengua. Lo se-

guían algunas personas, corrent també, que apenas podían bleixar. Me vingué á la memoria l' espectacle estúpit que havía presenciat algunas vegadas en las plassas de toros, en que 'l públich passeja á coll-y-bé al torero predilecte. També recordava haver llegit dels abissinis del rey Teodorus, que mentre garrotejavan desapiadadament als artillers que no feyan blanch, passejavan pél campament, portantlo á coll, al afortunat que lograva posar una bona bala en lo campament dels inglesos. Aquestos recorts, evocats per lo original del espectacle que tenía al davant, me féren preguntar á mi mateix: ¿quína gran hassanya haurá portat á cap aquest home, que li hagi valgut los honors de semblant apoteóssis?

Al esser més aprop, vaig observar que la seva cara era traspassada, cadavérica y acusant un viu sofriment, al propi temps que de son cos ne brollava un doll de sanch que, regalimant per la punta de la bota, venía marcant un rastre tot al llarch de la carretera fins ahont arribava la vista.

Ja enfront dels Prímceps, se llevá la boyna y, ab veu més potent de lo que podía esperarse

donat son aspecte, doná un crit de *¡Viva el Rey!* Los presents nos descubrírem ab respecte davant d' aquella sacnant ruína, no peguent jo menos de reflexionar sobre la proximitat de lo *rīdícul* ab lo *sublím,* proximitat que havía de tenir ocasió de comprobar ab alguna frecuencia en lo decurs de la campanya en que acabava d' entrar.

Per lo demés, *la xacolatera* anava tronant de bo y mellor. Un dels Forts se rendí aquella nit; l' altre prolongá sa resistencia fins al mitj día del endemá, esperant un auxili que no venía, perque en Martinez Campos, que li portava desde Olot, arribá á missas ditas, es á dir quan ja, haventse rendit tothom, havíam desocupat la vila, y per més que vingué sobre nosaltres á Campdevánol, li férem cara y, fos perque considerés ja fracassada la operació, ó per altra causa, 'l cas es que, en lloch d' avansar, retrocedí sobre sos passos, anant nosaltres trepitjantli 'ls talons fins á las tapias de Ripoll.

Hassanya consemblant se reproduhía al cap de poch á Berga, ab mellor éxit encara, y se hauría repetit á Puigcerdá, á no esser que 'l

intrépit Cabrinetti, á quí en Vila del Prat no lográ deturar, ens ensopegá ab la feyna á mitj fer, guanyantse aquell día la estátua que més tart li aixecá la capital de la Cerdanya.

D' axó se 'n seguí una reacció del enemich, que portá un retrocés en nostra causa. *La xacolatera* degué esser endressada, tornant á aparéixer molt rarament, ja que més tart lo enemich nos proporcioná excel-lents canons de varis sistemas, y alguns bons oficials procedents de la célebre *cuestión Hidalgo*.

BATEIG DE FOCH.

Al' atach y presa de Ripoll, puch dir que no hi vaig pendre part més que com á curiós espectador y, tot lo més, com á sanitari. L'endemá, haventse recullit una bona cantitat d' armas y municions, se repartíren entre las companyías vellas, y ab las que aquéstas deixáren s' armáren los novament allistats. En aquestas operacions estavam á Campdevánol, quan en Martinez Campos, que havía arribat á Ripoll trayent foch pels caixals, se 'ns tirá á sobre, si bé no ab tanta promptitut que no hi hagués temps de pendre posicions y organisar alguna resistencia.

La companyía en que vaig quedar provisio-

nalment agregat, fou situada en lo cementiri del poble que domina 'l pont del Ter. Era una bona posició. Una muralla d' uns quatre pams d' alt ens permetía fer foch arracerats.

De balas moltas n' havía sentidas xiular lo día avans, mes eran balas perdudas, d' aquellas que, havent mancat lo primer blanch, anavan per mont-enllá fins que perdían la forsa; peró allí vaig sentir la *intencionadas,* las de primera má que diríam, dirigidas dret á buscarnos el cos, y vaig comensar á distingir, per lo xiulet, si eran de Remington ó de Bérdan. Las primeras, finas y silenciosas, semblavan rompre l' ayre de traydor; las segonas, brunzentas y fressosas, y miolant á vegadas igual qu' un gatet.

Ignoro si tots los que per primera volta se troban en consemblant cas, experimentan iguals sensacions, peró 'm figuro que aquéstas poden variar en la forma segons los distints temperaments, peró en lo fons, conceptúo que tothom deu anar á parar á igual ordre de reflecsions. En quant á mí, tinch de confessar que 'ls pochs minuts que transcorreguéren desde la vista del enemich fins á rompre 'l

foch, me fóren sumament anguniosos y me sembláren eterns. Sóls podría compararlos ab lo tránzit del reu en capella: la idea de la mort se 'm representava ab tota sa nuesa, convidantme á resar credós y fer confessió general, de lo que á lo mellor me 'n distreya no sé quina mena de curiositat per lo inconegut, que me portava á desitjar lo mateix que 'm feya formiguejar la pell de por, obligantme á pendre nota dels més petits detalls, admirantme de no trobarhi sempre la deguda relació ab lo que allí 's preparava y que, á mos ulls, prenía las proporcions d' una gran tragedia. Aquesta falta de relació ó de concordancia que notava entre 'l món exterior y mon estat d' ánimo, 'm produhía las més xocants sensacions y 'm sugería reflecsions d' un género ben ignocent. ¿Per qué (semblava preguntarme á mí mateix) si á mí 'l cap me bull, si 'l cor se 'm desboca com un cavall sense brida, si ja sufreixo totas las angoixas de la agonía y pressento totas las amarguras del tránzit mortal y tot lo trastorn de la naturalesa quan passa del ser al no ser (y aquí confonía la naturalesa universal ab la individual), ¿per qué aquesta naturalesa no

s' associa ab mí en aquesta críssis que 's prepara? ¿Per qué 'l sol joguineja encara ab los brancatges dels arbres, ab las floretas dels prats y las blancas parets de las casas, inundantho tot ab sos més daurats raigs de la posta ¿Per qué l' aygua del riu llisca rissada y platxeriosa, reflectant com sempre las verdas riberas, y 'ls aucells cantan y saltironan per las brancas, y fins aquell escamot d' eugas pastura tranquilament per la prada entre tiris y troyans sense ferne altre estat?

Veritat es que 'ns trobavam al cementiri, que sota nostres peus hi jeyan infinitat de cossos que 'ns havían precedit en lo camí de la Eternitat; peró precisament aixó que, en apariencia havía de casarse mellor que res més ab ma situació d' esperit, no me parlava tan fort, ni 'm preocupava tant com la indiferencia de lo demés. Aquest género d' impresions no m' era pas ben nou: recordo haver sentit quelcom per 'l' estil, d' estudiant per exemple, en temps d' exámens, en que 'm ficsava més en la indiferencia dels á quí res los hi anava, ó l' alegría dels qu' havían surtit de penas, que no ab las caras llargas dels qui, igual que jo, esperavan l' hora de la justicia.

De mos companys n' hi havían que ben segur estavan com jo, si bé que, com á més foguejats, tenían major domini de sí mateixos; altres se manifestavan del tot indiferents, y alguns fins se permetían riure y bromejar.

Aixís entre ansias, suors y esgarrifansas, mirava acostarse l' enemich en direcció al pont qu' estavam encarregats de defensar. Com las municions no abundavan gayre, se 'ns doná orde d' estalviarlas, prohibintnos rompre 'l foch fins á senyal. L' enemich, que anava més ratxós, no gastava tants cumpliments y 'ns foguejava de valent, essent sóls contestat per altras guerrillas, á dreta y esquerra nostra.

Rompérem per fí, atraguent sobre nosaltres lo principal foch del enemich. Las balas rebotían per las parets del cementiri, esquitxantnos de calsobras, y dels xiprers y desmays se 'n desprenía, cayentnos per damunt, una pluja desfeta de fullám y branquillons. Alló esvaní totas mas anteriors ideas, portantmen de novas, més confosas y rápidas. Los sons aislats de las balas, sumantse y multiplicantse, 's convertían en un soroll vagorós com d' una calde-

ra en desvaporació, mentre que l' espetech de las escopetadas se fonía en una mena de tronada sorda com brahó de la mar enfurismada, sentintse sóls, secas y claras, las detonacions que sonavan més aprop de nostras orellas. Allavors me semblava sentir dintre mí com duas personalitats diferentas y fins antitéticas. Per una part, l' instint animal, l' arrapament á la vida ab tots sos terrors y debilesas; per altra, l' atractíu de lo nou, de lo gran, de lo heróich, ab totas sas cobejansas y fantasías. Se comprén que de la lluyta d' aqueixos dos sentiments, de la supremacia del un ó del altre, ne resulta 'l valor ó la cobardía del individu. Lo sentiment del honor, lo cumpliment d' un dever, l' abnegació del sacrifici en pró d' una causa justa y santa, poden entrar per molt en la formació de valents y d' héroes; peró l' afany de notorietat, la sét de gloria, la vanitat, lo respecte humá en fí, s' ha de reconéixer que son també factors importantíssims pera ofegar l' instint de conservació. Per axó, jo poso 'l valor del torero, que lluyta davant de milers de testimonis que han de premiarlo ó vituperarlo sobre 'l camp, cent colzes per sota

del valor del infelís soldat que, en las darreras guerrillas ó fos entre la massa anónima de la entitat numérica, lluyta sense testimonis, sense esperansa de gloria, ni de premi, ni tan sóls d' agrahiment.

Perdónissem aquesta digressió, no massa oportuna, que m' ha sugerit lo recort d' aquells moments, en que rebía la primera investidura de la milicia, lo *bateig de foch,* com se diu en llenguatge militar.

Peró, ab tot, me sorprenía que de tot aquell terratrémol, de tot aquell cruiximent, d' aquella *pluja de balas,* en fí, no 'n resultessen las inmediatas y deplorables consecuencias que jo me havía imaginat sempre. Ni las filas enemigas s' aclarían, ni nosaltres, llevat d' algún gemech que se sentí filas enllá, ne sufríam majors danys. A la fí, mon inmediat company, un home d' uns trentacinch anys que, possehit d' una mena d' exaltació, no 's cansava d' animarse y animarnos, reptant en castellá al enemich é invocant los lemas de la bandera que defensavam, s' enfilá damunt del petit parapeto que 'ns amparava, al objecte, sens dubte, de ferse sentir mellor, cayguent al instant, lo pobre,

part de dintre del cementiri, causantme una terrible impresió. Corréren alguns á alsarlo, peró no 's tenía, ni parlava, ni 's queixava. Mentre 'l palpavan vaig sentir qu' un deya: "Te la bala al sagí: mala ferida„. Lo recolzáren á la soca d' un xipré, y 'l capellá del batalló acudí, comensant á recitarli, tot aguantantlo per las espatllas, las recomanacions de la ánima, vegent que no hi havía lloch pera la confessió. L' infelís, ab la cara traspassada, d' un color vert cendrós, dirigía al sacerdot miradas de cayrell ab los ulls entelats y mitj en blanch, en que semblava notarshi encara un resto d' inteligencia. La boca mitj badada y torsada com d' un ayreferit, dibuixava una mitja rialla estúpida, y per las boqueras li baixavan dos fils de verdosa baba.

Vaig apartar la vista d' aquell espectacle, perque 'm feya mal, procurant distréurem ab *la feyna.* Quan poch desprès vaig tornarme á girar, lo ferit ja era difunt, y ningú 's cuydava d' ell. Recolzat encara contra la soca, ab las camas tan estiradas que casi 'm tocava 'ls talons, y la cara tapada ab son propi mocador de butxaca, semblava dormir, tal com ho fan

los pagesos á la mitjdiada pera preservarse de las moscas.

Lo foch mimbava, y l' enemich, en lloch de decidirse á passar lo pont, semblava disposar-se á la retirada. En aquells moments recorría la fila nostre capitá diguent:

—¡Apa, minyons, qu' ara 'ls empendrém á la bayoneta!

—¡Vos aniréu al davant!—li diguéren alguns familiarment.

—Ja sabéu qu' allá ahont va la companyía jo vaig sempre al davant;—contestá ell ab lo mateix tó.

Y, en efecte, sortírem en mitja formació per la porta del cementiri y arrancárem rostos avall á la desfilada, sense orde ni concert, cridant com esperitats, mentre que las cornetas aixordavan ab lo toch de *paso ataque,* y un escamot de cavallería donava una falconada per la carretera, rodant algún cavall per la pols.

Nosaltres, corrent y cridant sempre, passárem lo pont y, travessant la carretera, emprenguérem la costa del davant. Aquesta nova *fácies* de la lluyta m' engrescá més que l' altra,

perque era més animada, y 'l mateix moviment permetía reflecsionar menos. L' enemich se retirava escalonadament y ab orde, guardant sempre una regular distancia que no poguérem disminuhir gran cosa. Veritat que acabárem aviat lo pit, perque no era pas tot hú corre costa avall que costa amunt. Lo seguírem, no obstant, picantlo de ferm, fins á las envistas de Ripoll, sense poguerlo arribar á desbaratar.

Jo vaig surtir bastant satisfet de la jornada, semblantme que ja havía fet quelcom. No obstant, no havía de tardar en convéncem de que alló no havía sigut gayre més qu' un joch de noys. En aqueixa mena de guerras, únicament en lo cas d' una defensa obstinada de posicions, en los assalts de poblacions, ó en sorpresas ben combinadas, se fan baixas. En los demés cassos, de cada mil balas apenas una fa blanch.

Un detall. Las eugas de qu' he feta menció avans, á pesar d' ocupar lo centre del camp de batalla, ni 's moguéren, ni paráren un moment de pasturar. Unicament se 'n fugíren quan un cavall, qu' havía caygut travessat de part á part, s' alsá de nou y, com si rés tingués, aná galopant á buscalshi las pessigollas.

EPISSODI DOLORÓS.

No sé cóm s' ho feu pera trobarnos, perque feya días que, pera eludir la persecució, caminavam de fosch y jeyam de clar, aclatats dins d' un bosch ó tancats en alguna masía, peró lo cert es que 'ns arribá un repropi anunciantnos que á la familia hi havía graves novetats.

Obtinguda llicencia, 'ns dirigírem, mon germá y jo, á Camprodón y, al arribarhi, una persona estimadíssima estava de cos present en una cambra d' una casa, ahont provisionalment vivía hostatjada la familia.

Sempre es una desgracia la mort d' una

mare jove y enfillada, mes las circunstancias especials en que se trobava nostra parentela, desterrada y fugitiva, feyan l' aconteixement cent voltas més complicat y desesperant. Peró encará no havíam tingut prou temps pera fernos cárrech de la inmensitat de la desgracia, quan entrá 'l Comandant d' armas de la vila, invitantnos á fugir perque teníam á sobre una columna.

La escena que allavors se desenrotllá, 'm fa mal encara de recordarla. Lo marit de la difunta, que també estava en armas, se negava inconcientment á partir, essent precís tréurel de la cambra y de la casa casi arrossegant, obligats nosaltres mateixos á la crueltat de no permétreli ni dirigir un darrer adéu á la esposa que no havía de veure may més.

Surtírem de la vila á la escampada, las pocas y dispersas forsas que allí 's trobavan, quan la columna ja entrava per l' indret oposat. Nosaltres, pél nostre compte, fugírem per la part de Molló, portant sempre á remolch al infortunat viudo, á quí ningú tractava de donar consol, preocupats per la gravetat de las circunstancias y perque, quan l' infortuni revesteix

certas proporcions, sóls s' alimenta de sa propia grandesa, y tot intent d' alivi pren lo carácter d' una profanació. Los mateixos consols de la resignació cristiana no 'ns acudeixen, sinó quan l' ánima ha entrat ja en repós.

Las cornetas del enemich espignetavan péls carrers de la vila, y s' ohían algunas escopetadas qu'enjegavan las avansadas als rerassagats que, per diferents punts, creuhant camps y pradas, saltant marges y rechs, fugían per tot arréu. Entre ells hi havía algunas donas, ab las faldas trossadas, carregadas de paquets y fardos, ó portant criaturas al coll, ó donantlashi la má. Eran la impedimenta de las forsas activas, personas més ó menos compromesas ó emparentadas ab aquéllas, que s' havían arracerat á la vila, enganyadas per una apariencia de relativa seguretat.

Formant currúa, plorant y sanglotant uns, esverats y preocupats altres, anavam nosaltres fent penosament vía costa amunt. A vegadas nostre cunyat se tirava per terra, negantse á seguir, y allavors era precís que, ab prechs y renys y agafantlo per las aixellas, l' obliguessim á caminar. Alguns fugitíus, que 'ns passa-

van pél costat, contemplavan un moment, admirats, nostra dolorosa professó. En sas caras se veya dibuixarshi la llástima y 'l condol, mes seguían sa ruta, avansantnos, sens dir paraula.

Aixís arribárem á Molló y entrárem en una masía, propietat d' un dels presents. Allí podíam descansar ab relativa seguretat, al menos per alguns moments. Pelat com es lo país igual que 'l plá de la má, bastava posar un guayta pera poder esser avisats, per lo menos ab mitja hora de temps de l' aproximació de qualsevol forsa, que si era enemiga, no podía venir sinó per baix, ja que á dalt teníam la frontera francesa.

Arraulits entorn de la llar, ahont cremavan miserables argelagas, únich combustible que dona aquell país, nos trobavam passant las horas, sense que cap de nosaltres tingués plan ni idea de lo que 'ns calía fer. A la imaginació sóls hi teníam aquella darrera escena de crits, desmays, llágrimas, corredissas y escopetadas, y allí, al fons d' una cambra, envoltada per quatre ciris y sense més companyía que un estol de donas y criaturas espantadas, ella,

la germana, la jove esposa, herta y freda, insensible ja á las miserias de la vida y á la desditxa del grapat de fills que deixava, que tots plegats podían abrigarse sota un davantal.

La nostra posició no resultava gens segura. Se 'ns digué qu' era nostra desgracia lo que precisament havía atret d' un modo tan imprevist la columna sobre Camprodón, ó siga la esperansa de donar un bon cop de má, trobant reunida nostra parentela, y essent aixís y trobantnos á la vista de tothom, sense defensa, en un país absolutament hostil, com ho es arréu la ralla fronterisa, tot era de témer.

¡Peró ahont havíam d' anar! En altras circunstancias no era difícil determinarho, peró en aquells moments, aclaparats, desconcertats y ab un home que no podía ni volía caminar, la cosa era més complicada.

Per sort, Deu ens deparà una segona providencia, y aquésta fou la masovera de la casa, dóna d' uns quarantacinch anys, llesta y determinada com ella sola.

—Aquí no s' hi poden quedar,—ens digué rodonament;—á horas d' ara ho saben ja á Camprodón, y si hi há en Martí de ca 'n Fransa, com diuhen, no mancará aquesta nit aquí.

Y, vegent que res determinavam, s' emprengué ella mateixa la resolució. Ens arreglá quelcom de sopar, que ningú tastá, y closa la nit, ens feu sortir, després de prevenir als dos mossos ó assistents que, sens entretenirse gayre, anessin á dormir á una pallissa que 'ls indicá, mitj amagada en una closa. Per camins tortuosos y doblant la distancia, 'ns portá á una altra masía, ahont trobárem regular aculliment. Allavors se despedí, y nosaltres dormírem... ó no dormírem, perque recordo que tota la nit la vaig passar en una mena d' exaltació y sentint gemechs y sanglots ofegats.

A punta de sol tornava á esser ab nosaltres la masovera, peró traspassada y decayguda com si li haguessin tirat deu anys á sobre. Ab pocas paraulas ens enterá de lo ocorregut.

De tornada á casa per camins excusats, ja la trobá invadida per la patuleya d' Olot. Son marit y 'ls dos assistents que, desobehint las ordes rebudas, havían romansejat més de lo convenient, estavan presos y agarrotats. Igual sórt li tocá á n' ella, essent conminada á descubrir inmediatament l' amagatall dels amos. Ja, avans, lo marit y 'ls assistents havían sofert

igual interrogatori, vegentse amenassats de esser fusellats en péus á l' era mateixa de la casa. Ells no ho sabían; malament ho podían descubrir. Peró la mestressa fou obligada encara més seriament.

—Vos sabéu ahont son los amos; vos los descubriréu, ó 'us hi va la vida.

—¡Jo no ho sé, pobra de mí! Sóls los he acompanyats fins al cap del hort.

—¿Donchs ahont heu estat tot aquest temps?

—Soch anada á espiar la regada de la closa de baix, y després he cullida una brassada de llatissons pels godalls.

Ne portava la falda plena. Peró 'l quefe no era pas tan llech pera deixarse enganyar.

—¡Vos ho pagaréu!—li digué.

Intentá 'l medi de la seducció. Li feu grans promesas: fins li esplicá la manera d' esser traydora, quedant sincerada als ulls de tothom. Ella descubriría l' amagatall, després registrarían molts indrets y figurarían fer lo descubriment per llurs propis esforsos.

Vegent que, per aquest cantó, no avansava feyna, torná 'l quefe á emplear lo terror, simulant tota la maniobra del fusellament, fins á

ferla agenollar, peró la dona continuá mentint piadosament.

Per fí, convensut ó cansat lo quefe y no tenint, segurament, orde ni ánim d' extremar la cosa ó, tal volta, poch tranquil d' estar tantas horas separat de la columna, essent ja la matinada, decidí marxar, emportantsen sóls als dos assistents com á presoners de guerra.

Escoltárem, consternats, aquella relació que la dona 'ns feu ab paraula rápida y senzilla, y fugírem prompte d' aquella casa, perque 'ns afegí que 's temía que realisessin lo propósit manifestat de recociar totas las casas dels encontorns.

Al esser al cayre d' un serrat, vegérem una tirallonga de gent armada que desfilava per un caminet. Encara que la distancia era gran, se produhí entre nosaltres un moviment de terror que, ab prou feynas, pogué la reflecsió dominar, tant era lo que anavam esparverats. Ens aclatárem á terra, única manera d' amagarse en un país en que las montanyas son rodonas y llisas com clepsa de frare, y deixárem passar lo perill.

A ningú s' acudía la determinació que calía

pendre. Desitjavam trobar un lloch segur, no lluny de nostras familias, que havíam deixat en circunstancias aterradoras y sense cap amparo. La persecució, aquells días, apretava de valent, y 'ns trobavam aislats y desconcertats pera resistirla. Estavam á quatre passos de la frontera, y lo més prudent era passarla; mes si queyam en mans de la gendarmería francesa, que la vigilava, no 'ns fullesaría pas, peró 'ns internarían á Chateau-Roux ó á la frontera de Bélgica, lo que no deixava d' esser ben desesperant en las circunstancias especials en que 'ns trobavam.

Per fí, mon germá segon exposá una idea. En una de sas excursions botánicas, havía feta coneixensa, al Coral, ab un francés fronterís, lo propietari del mas Carosas, casat ab una espanyola. Havían simpatisat y, al despedirse, aquéll li digué:

—Som molt complascut de la seua coneixensa. Si may esdevingués que pogués darli servey, m' escusi pas.

Poca cosa era aixó. D' oferiments d' aquesta mena, á ciutat ne doném y rebém deu cada día, mes entre montanyenchs y en certas circuns-

tancias tenían algún més valor. Còm per altra part, no hi havía de que més poguer triar, resolguérem tantejar lo que alló pogués donar de sí.

Ens aproximárem més á la ratlla, y desde allí, despatxárem á mon dit germá, encara que sóls per l' orientació de las montanyas coneixía la situació de la casa ahont se dirigía y en la qual no havía estat may. Sabía qu' era partdemunt la carretera de La Presta á Prats, y poca cosa més. Marxá sol, perque no era pas cosa de passar la frontera formant quadrilla y buscant la perduda, fentnos més visibles als aduaners y gendarmes, y 'ls demés ens quedárem aclatats, passant lo día sens menjar ni beure, després d' havernos despedit ab tristesa del missatger, ab la consigna de que, si no tenía cap encontra, tornaría ab una resposta ó altra; si no tornava ans del vespre, pendríam la resolució que tinguessem per convenient.

De segur qu' en tot lo día no cambiárem una dotzena de paraulas. A cosa de mitja tarde, 'l qu' estava de guayta avisá que, per la part de la frontera, venía un individu desconegut. Com anava sol y sens armas, no dubtárem

en fernos visibles, y ell, que feya estona, semblava que busqués quelcom, s' encaminá resoltament á nosaltres. Jove de bigoti ros, com de uns vintivuyt anys, alt y fornit, prompte fórem entesos. Era 'l propietari del mas Carosas que venía en persona á recullirnos.

—Lo vostre company está fort cansat, y jo n' hay pas volut que marxés més—ens digué 'l brau home.

Ens semblá que veyam lo cel obert. A gosar, fins li hauríam besadas las mans.

Acabárem d' arribar á la frontera, esperant qu' entrés la vesprada per' anar ab més seguretat. Lo más distava encara duas horas que, marxant per camins excusats, se convertíren en tres. Peró de la fatiga 'n fórem llargament ressarcits pél modo carinyós com fórem rebuts y atesos, en especial per nostra compatricia la mestressa. La mellor cambra fou pera nosaltres, y perá nosaltres també 'l mellor bossí de la taula.

Avuy, que á la irreflecisó dels pochs anys s' ha sobreposat la maduresa del judici que 'm permet acabalar lo valor de las grans accions, que tant poch abundan, comprench tot l' he-

roisme d' aquella bona dona que, ab son sacrifici, 'ns salvá d' una catástrofe, si son certs lòs indicis que vaig recullir més tart sobre las ordes ó intencions que portava la guerrilla que'ns buscava, com també de la bondat d'aquella simpática familia que 'ns proporcioná franch y graciós aculliment. Degut á sa protecció, poguérem refernos de nostre aclaparament moral, posantnos de nou en contacte ab nostras respectivas desoladas familias.

Als pochs días, altre cop en campanya.

Un detall pera completar lo quadro. Quan lo dol, compost sóls de donas, tornava de donar cristiana sepultura á nostra volguda germana, se topá ab una forsa que duya lligats com uns malfactors á nostres infelissos assistents.

LO VALENCIANET.

La meva il·lusió era esser soldat de cavallería, y vaig ingressar en l' esquadró anomenat de Gerona. Vagavam pél clos de montanyas entre Santa Pau, Mieras, Pallarols, Llémana y Rocacorva, ahont los cavalls que portavam eran més aviat motíus de destorb que obgectes de servey. Peró estavam aguantantnos *á la capa*, esperant sempre alguna cosa, algun aconteixement qu' havía de fer cambiar l' aspecte de la guerra, ja qu' en aquell pas se veya bé que trigaríam á arribar á Madrid. Entre tant, anavam á salt de mata, robant de continu 'l cos á las columnas, ó escopetejant-

las si á má venía. No era pas aquell un dels períodos més fatigosos de la campanya, perque l' enemich se movía ab desconfiansa y por, y no s' atrevía á marxar de nits; peró, ab tot, era pesada, sobre tot per lo escabrós y per lo faltat de recursos del terrer en que operavam.

Solíam acomboyarnos ab la partida d' en Barrancot, home sumament hábil y coneixedor del país, capás de burlar la persecució de deu columnas, per entre las quals s' esmunyía com los conills per las verdissas. Tota sa táctica consistía en saber fugir, y d' aixó bé 's pot dir que n' era mestre, executant verdaders primors. D' ell se contava la dificilíssima operació de desfilar, ab tota sa forsa, per entre una columna y sas guerrillas de flanqueig. Veritat es que, pera semblant guerra, casi tanta nosa 'ls feyan als peoners llurs fusells, com á nosaltres las cavallerías. En tant era aixís, qu' ell, lo quefe, anava sempre desarmat. Lo revólver y un sabrot, que semblava de fira, 'ls solía encomanar al assistent. Vestía un gech d' astracán, calsas de vellut blau ab una franja de franel-la vermella, cusida al llarch dels cuixals, y boyna també vermella. Era baix, vellerós y usava bigoti blanch.

Ordinariament anava á peu, ab la particularitat de que, moltas vegadas, l' assistent montava 'l seu cavall y cenyía las sevas armas, no sé si pera ferse menos visible, ó per creure que axís tenía més inmediata la salvació en cas de toparse ab una emboscada ó qualsevol altre mal encontra. Lo cert es que sas camas, com si fossen de ferro, no desdeyan may, y aquesta era la única *resistencia* qu' entrava com á factor en sa táctica peculiar.

Quan ell estava verdaderament en carácter era en los moments de perill inmediat. Allavoras era bo de véurel, en mánegas de camisa, 'l gech penjat sobre la espatlla esquerra y 'l cos mitj encorvat, marxant á salt de cá davant de la partida, que treya 'l fetge per la boca pera seguirli las petjadas.

Se compren, donchs, que no era pas home pera fer reverdir los llorers de Napoleón, ni tan sóls los dels Marsals y dels Borges; peró axís y tot, havía prestat importants serveys á la causa, mantenint viu l' esperit de la revolta en épocas en que molts desdeyan, fent bogejar á las columnas y verificant atrevidas y perillosíssimas expedicions fins al fons del Empor-

dá, salvantse de tot mal encontra, gracias á sa prodigiosa movilitat, que feya impossible tota combinació del enemich, qui no tenía coneixement de sos moviments fins que aquéstos eran realisats.

Un día surtírem escapats del poble del Sallent, mitj sorpresos per una columna que venía de Santa Pau. Agafárem la pujada de Curitzá, entremitj d' un espetech de balas que, fent saltar los branchs d' alzina, rebotían per las pedras del camí. L' infantería, que apenas se preocupava de contestar al foch del enemich, no corría gran perill, ja que, una volta á dalt del coll, s' escamparían los peoners per mitj dels boscos de la baixada, fentse arréu invisibles; peró nosaltres, que ab los cavalls ens movíam ab dificultat per lo trencat del terrer no poguentnos moure del camí, corríam lo risch d' esser atrapats per las guerrillas que pujavan desesperadament y qu' era de preveure coronarían la collada casi tan prompte com hauríam tombat, y 'ns trobarían entrabancats ab las dificultats de la baixada. Altrement, hi hvía dos ó tres ferits que seguían ab dificultat, essent necessari ajudarlos á montar

á cavall. Era precís, donchs, detenir l' avens del enemich, mes que fos tan sóls deu minuts pera guanyar temps, y nostre quefe pregá á un escamot de peoners que demostravan bona voluntat, que 's parés al mateix cayre, dominant la pujada, fent posat de resistir. Jo, que anava ben montat, vaig quedarme també com pera garantisar l' éxit de la operció.

Lo resultat fou com s' esperava. Aquell simulacre de resistencia detingué á la forsa que pujava, sisquera 'l temps de desplegar algunas guerrillas que flanquejessen, fins á dominar las alturas que ocupavam. Després, torná á avansar la forsa del camí, mes com ja nosaltres havíam lograt l' obgecte, tocárem retirada. Alguns desesperats quedáren encare foguejant, entre ells un jovenet que no aparentava tenir més de setze ó disset anys, lo quin feya ja una temporada que m' atirava l' atenció, sense poguer precisarne 'l motíu, ja que, en quant l' havía mirat, no trobantli res de particular, me 'n distreya, sens perjudici de que, al tornarlo á veure, 'm produhís igual efecte.

A diferencia de la generalitat dels voluntaris,

que portava la boyna de garbí al estil Savalls, al clatell á tall de suavo ó bé sobre 'l front com los baschs y navarros, ell la duya centrada ó emplastada al cim del cap, dibuixántseli la closca rodona en mitj d' una ampla y cayguda barbacana, en forma de bolet, que li tapava front, orellas y clatell. Era moreno clar, sense senyals de pel de barba, ulls dolsos, molt dolsos, nás petit y fesomía melancólica. Vestía una folgada brusa blava sense cenyir, y completava son trajo un pantalón, molt ample, de vellut fosch, ab polaynas vermellas, y espardenyas sobre 'l peu nú.

Com se veu, donchs, res ofería de particular, majorment allí ahont tothom vestía á son pler y ayre. En conjunt, tenía certa semblansa ab aqueixos soldats japonesos que veyem dibuixats per las *Il-lustracions.*

—¿Quí es aquest minyó?—vaig preguntar, un día, á un dels companys que acabava de dirigirli la paraula.

—No ho sé—feu aquést,—parla com *els de la Riberete:* deu esser un valencianet.

Donchs, com deya, 'l Valencianet fou lo darrer d' abandonar lo punt, y quan los seus

companys corrían ja bosch endins ell encare carregava son fusell.

—¡Ché!—vaig cridarli jo girantme—¿qué vols que t' enfilin com un cargol?

Ell se tirá 'l fusell á la cara, y apoyantlo sobre una pedra que li servía de racer, l' engegá empernantshi ab tota l' ánima. Encara 's pará un moment, á examinar per sota 'l fum l' efecte de la bala; seguidament se posá l' arma á la espatlla y ¡camas ajudéume! rostos avall. Ben poch tardáren los soldats en coronar la carena, quedantse ab un pam de nas, no sabent ni tan sóls per ahont havíam passat.

Desde aquell día vaig fixarme encare més ab lo valencianet, trobantlo molt simpátich, per més que son carácter retret lo feya molt poch accessible. Quan se li enrahonava sobtadament, solía fer un moviment imperceptible com d' esglay, y era nota característica de sa fesomía una mena d' esverament, com si desconfiés de qui se li apropava. Sempre feya lliga apart, y en los *altos* se sentava sol, y sol solía menjarse quelcom que treya del sarró que, com la majoría de sos companys, duya á l' esquena á tall de motxilla. També feya sol

sa vía, moltas vegadas á rerassaga, com fatigat de la marxa. Eran aquests cassos, en que solía ell passar prop de la cavallería, sempre á retaguardia, que aprofitava jo pera entaularli conversa.

—¡Ché! ¡Valencianet! ¿vóls montar un poch á cavall?—li deya alguna vegada.—Ell me mirava ab sos ulls tan dolsos, que tenían quelcom d' infantil, somreya com pera regratciarme, y ab un moviment de má, feya que no.

Cert día férem alto en un vehinat més pobre qu' un mal any. Res se trobava pera menjar, y uns quants companys l' emprenguérem ab una cassola de séba amanida ab bacallá esqueixat, única cosa que poguérem trobar, y encara perque 'l bacallá 'ns lo portavam. Estavam ja á las acaballas, quan entrá 'l Valencianet ab ayre aclaparat, y dirigintse á la mestressa li cridá desde 'l cap de la escala:

—¿Qué teníu per *minjar*, patrona?

—¡Hola, Valencianet! lo que vulgas;—li contestá seriament un dels nostres.—¿Vóls pollastre ab such, fricandó ab escalunyas, cap y peus de badella...—Y li enjegá una d' aquellas lletanías tan característicás de ca 'l "Afarta pobres" de Barcelona.

Lo minyó, al sentirse reptar, feu un moviment com de sorpresa, mes totseguit, vegent la broma, somrigué dolsament, y sense respondre, se 'n aná á seure al escon, ab son posat resignat y tristó, acceptant un tall de pá de bessas, negre com sutje, única cosa que la mestressa pogué oferirli. M' inspirá viva llástima, y ab gust li hauría donat quelcom de lo del meu, si no hagués tinguda jo més sobra de gana que de vianda.

Un moment després, estava tirat de brassos sobre 'l respatller del escón, ab lo cap tombat, descansant la galta dreta sobre 'l revés de las máns, com si dormís. No dormía, no; al acostarmhi, vaig notar que tenía'ls ulls oberts, fixos y plorosos. Me feu tanta pena, que 'm vaig sentir impulsat á animarlo, obligantlo á pendre un rosegó de pá, que 'ns havía quedat, y un bon trago de vi. Fins un cigarro vaig oferirli, que se negá obstinadament á acceptar.

Un dels frecuents cambis d' aspecte de la campanya, m' apartá de la partida d' en Barrancot, y no vaig recordarme més del Valencianet.

Molt més tart, s' escampá la veu de que se

havía descubert á una noya servint com á voluntari en las filas. Diu qu' un día 's presentá un subjecte al quefe d' un batalló preguntant si hi havía en las companyías un tal Francisco Baldri, y com se li respongués afirmativament, manifestá que tenía la certesa de que tal individu era una seva filla, la qual feya molts mesos faltava de la casa payral. Se tocá *llamada* y, formada la forsa, la filla fou reconeguda per son pare ab estupefacció de tothom, essent, com se suposa, inmediatament retirada de las filas.

Me trobava per aquells días á Camprodón, ab una comissió del servey, y vaig saber que hi havía en la vila, de pas cap á Fransa acompanyada de son pare, la minyona qu' allavors era objecte de totas las conversas y de totas las fantasías. Portat per la curiositat, vaig anar á la casa ahont s' hostatjava. Entre mitj d' un cércol de curiosos, qu' á péu dret la contemplavan, estava ella, vestida encara de home, sentada en una cadira y embetant tranquilament unas espardenyas novas.

¡Quina no sería la meva admiració al regoneixer al Valencianet, ab sa folgada brusa y

sos amples pantalons! Me reconegué, enrogintse un poch, y 'm saludá ab aquella mateixa mitja rialla, quieta y resignada, y contestantme casi sóls ab monossílabs, continuá tranquilament sa feyna d' apariar las novas espardenyas pera empendrer la darrera pitrada, que la devía separar per sempre més, de sos companys de glorias y fatigas.

Allavors, lligant caps, vaig comensar á compendre 'l per qué de moltas de las observacions qu' avans he consignadas. Allavors vaig trobar la esplicació d' aquell ayre misteriós, rezelós y encongit, com també d' aquell inesplicable interés qu' inconscientment me despertava vista d' aquella persona per més qué res presentava d' extraordinari, y vaig ferme cárrech de la magnitut del sacrifici que la noya ab sa perillosa etzagallada s' havía imposat, soportant las ja prou terribles fatigas de la campanya, per ella més crudels, agravadas per las que li duya la conservació d' un secret delicadíssim que qualsevol accident podía descubrir.

Per ella vaig saber que la por d' esser descuberta l' havía fet cambiar de batalló alguna

vegada, una d' ellas perque notá que l' oficial encarregat dels pagos, se fixava en sas mans cada vegada que las allargava pera cobrar lo sou. Lo qu' es jo, paraula d' honor sía dada, de que may, ni remotament, vaig sospitar la veritat. Es més: en quant me diguéren que era valenciá, vaig creure haver trobat la cláu del misteri. "¡Es perque no es de la terra y anyora 'ls seus!„ vaig pensar.

LA BARREJA.

Nostra cavallería tenía un carácter *sui generis,* digne d' esser estudiat. No era numerosa, donchs en la provincia de Gerona, en la época de més prosperitat, no arribá may á passar de 150 cavalls. L' instrucció 's reduhía á saber marxar á dos y á quatre de fondo, á formar en ala, exténdres en guerrilla y prou; y encara axó, com los cambis per baixas, tant de personal com de bestiar, eran frecuents, y raríssimas vegadas hi havía temps y humor pera fer l' instrucció, resultava sovint que 'ls novells espatllavan la regularitat d' aqueixos pochs moviments.

Bé es veritat que, donat nostre sistema de guerrejar, tampoch ens feya gran falta l' instrucció. Mentre sapiguessem formar en las plassas dels pobles y desfilar en las entradas y sortidas ab lo degut orde, ja n' hi havía prou desde 'l punt de vista del bon visatje, perque en los moments d' acció 'ns feya menos falta encara y era quan ressortía més la originalitat de nostra táctica.

Es d' advertir qu' en tot Catalunya casi bé no hi há cap comarca que sía apta pera maniobrarhi un cos de cavallería, tal com los conce beix la clássica ciencia militar. Las que no montanyosas (y son pocas) están creuhadas de valls ó cobertas de vinyas, essent axó últim un dels obstacles més serios pera 'l cas. Ni inventat exprés, se trobaría cosa que mellor parés los peus dels cavalls, fentloshi la trabeta fins á tombarlos, com es un terrer estobat per lo conreu y sembrat de rabassas y sarments entrecreuhadas. Ni pera la cavallería lleugera ó de guerrilla pot dirse que hi hagí en nostre país gayres termes apropósit pera maniobrar, si 'ls quefes volen consultar llurs obras de text, y com aquestos pochs termes

los evitavam generalment, bé pot dirse que may hauríam degut entrar seriament en foch. Aixís ho entenía nostre enemich qui, llevat del servey de descobertas y avansadas, semblava portar la cavallería sóls per fatxenda.

Y, no obstant, nosaltres apenas hi havía acció, petita ó grossa, en que no haguessim de fer nostre paperot. Tan bon punt s' havía empenyat un foch y s' havía iniciat lo moviment d' avansada ó de retrocés, l' un y l' altre moltas vegadas desordenat, ja se sabía: d' un extrém al altre de las filas s' alsava un crit de "¡cavallería, á la carga!„ No 's mirava pas si 'l terreno era ó no apropósit, ni si nosaltres eram pochs ó molts, sinó que, crits y més crits, com si nosaltres fossem los encarregats de fer lo miracle. Y si nostres quefes se resistían ó ens retardavam, alló era de sentir los fástichs que 'ls d' infantería 'ns dirigían: de cobarts, ganduls y *faroleros* no 'ns deixavan, ni més ni menos que als picadors á la plassa de toros.

Y calía fer quelcom, que solía consistir en pegar una embestida, formats en remolí, ó á vegadas marxant en fila, perque 'l terrer no permetía altra cosa, fins que las balas enemi-

gas ens deturavan. Aixó casi sempre produhía algún efecte, quan menos lo de reanimar als nostres. Generalment las avansadas enemigas se detenían, lo que donava temps als nostres de referse ó replegarse, y fins algunas vegadas se desordenavan y retiravan, perque no hi há res que imposi tant á una forsa desplegada y, per lo tant, sense la deguda coessió, com una carga de cavallería donada á tall de boig. Ab una d' aqueixas cargas, en lo foch d' Oristá, ens apoderárem d' un canó, duas curenyas y alguns matxos, en un paratje en que aquéstos ab prou feynas podían tenirse drets.

Recordo que, en nostras conversas ab los amichs paysans, solía esser frecuent aquesta pregunta: "¿Vos havéu trobat may á la *barreja?*„. Ab aquesta paraula volían indicar lo moment de caure entre una massa enemiga, ja fos de cavallería ó d' infantería, y son desitj era, en tal cas, sentirnos esplicar fets com los llegendaris d' aquells guerrers que, aquést vull, aquést no vull, se passejavan per entre las filas enemigas, deixant un rastre de gent cayguda com las volcas d' un camp de blat á punt de segar.

Jo, ab la cavallería, no hi havía tingut may cap topada, perque la escassa que generalment duya l' enemich, se retirava sempre, á tenor de lo que prescriu la táctica militar quan lo terreno no era favorable, que no ho era may. Ab la infantería diferentas vegadas havíam arribat á barrejarnos, mes encara en aquêts casos, distava molt de revestir las circunstancias que somnía la fantasía popular. Se tractava, nó de batallons formats, sinó de filas ja rompudas, guerrillas dispersas, per terrenos més ó menos enmatissats ó rocallosos, poguent més facilment escaparse de la persecució d' un cavaller que d' un peó. Los cavalls esverats y trastornats per la carrera, 'ls crits y 'ls espetechs, ens dificultavan, ab llurs moviments, carregar las armas, y, carregadas, ens era molt dificil fer puntería. En quant á l' arma blanca, es més ilusoria encara en mans d' un cavaller que d' un infant. Es clar que, si 'ls cavalls se tiressin sobre l' enemich, patejantlo, podrían facilitar molt la tasca de llurs amos, que no deurían fer més que rematar, peró son bestias, y com á tals, están exentas dels odis dels homes. Pera 'ls cavalls, lo pobre que,

com ells, camina per sas camas, tant si fuig com si planta cara, no es cap enemich, y llur instint, avans que de trepitjarlo, 'ls porta á apartársen pera no ferli mal, allunyant al cavaller de son obgectíu.

Peró, fins en lo cas de que s' arribi á posar l' enemich al alcans del sabre, no 's crega que sía cosa tan facil rematar la sort. Los soldats d' avuy no portan corassa, peró, aixís y tot, no es tan senzill com sembla foradarlos ó partirlos, ja que la exessiva movilitat del cavall priva del punt d' apoyo necessari pera fer alguna forsa. Jo havía vist descarregar furiosos cops de sabre que, per topar ab las motxillas, ab lo corretjám ó, senzillament, ab los cartrons y feltres del *ros* dels soldats, no produhían gayre més dany que si 'ls haguessen pegat ab un garrot. No diré que no hi hagués esceptions, peró la rassa d' aquells guerrers que d' un cop de *tizona* partían á un home de dalt á baix, com un nap, s' ha ben acabat.

Cert día, avans de clar, ens trobavam los de cavallería sols, emboscats en lo terme de Tortellá. Se feu clar, lo sol sortí, y pujá ben alt, sense que sapiguessim per quín propósit esta-

vam allí. Entre nou y deu, desfilárem bosch enllá, desmontats y tirant los cavalls de la brida, en mitj d' un silenci sepulcral, interromput sóls per lo cant de las cigalas que rascavan de bo y mellor per entre mitj del brancatge de las alzinas. Encara qu' en plena llum, no deixava d' esser fantástica y solemniosa aquella desfilada de cavallers á peu, tots graves y capbaixos, formant una tirallonga que 's cargolava per las clapissas, vorejant barranchs y buscant sempre 'ls llochs més atapahits per la boscuria. Per fí, 'ns parárem en un planell, situat al péu d' una carena baixa, y passá més temps. Se rebé alguna orde ó senyal, y montárem entrant en formació. Se trobava ab nosaltres l' esquadró de Barcelona, manat per l' infant D. Albert de Borbón, lo qual estava igualment format en lo mateix planell.

Havía passat bastant temps, quan soná una estrepitosa descarga, casi á nostras orellas, la que fou á poch contestada per altra igualment nutrida. Un remat de balas passá rasant la carena y, topant ab los arbres que 'ns cubrían, escampá sobre nostre una pluja de fullas y

branquillons. Se produhí entre nosaltres un moment de pánich, donchs no comprenguérem que la primera descarga era dels nostres, que estavan aclatats en la mateixa carena y anava dirigida contra una columna que desfilava per sota, y la segona, quals balas passavan per sobre nostre, era la contesta del enemich. Lo esquadró de Barcelona s' arremoliná, y s' hauría dispersat á no esser la energía de llur quefe que 'l contingué.

Al propi temps que las descargas, s' alsá una brahó de crits, y de tot al llarch de la carena 'n sortí una munió de gent armada que se precipitá de part d' allá. Allavors fou quan comprenguérem que assistíam á una emboscada. No tardá pas en sentirse l' acostumat crit de "¡la cavallería! ¡cavallería á la carga!„ Mentres que l' esquadró de Barcelona seguía per la línea del plá, avansárem nosaltres en direcció á la carena, la que traspassárem á la carrera, formats en ala ó cosa per l' estil. Més avallet, alcansárem á l' infantería, que avansava en la mateixa forma, y la devantárem, rompent las filas. Los peoners, tot tirantse per las matas, per no veures atropellats, ens saludavan á

grans crits y 'ns aquissavan com á gossos remaders. Poch més enllá passava la carretera d' Argelaguer á Tortellá, qu' era la tragectoría que duya la columna, la qual en aquells instants fugía del camí, dispersantse per camps y vinyas. Als pochs moments estiguérem en mitj d' ella: ja eram á la barreja.

Gustós me sería poguer aquí relatar una de aquellas facessias, tan propias pera esser contadas als fills y nets al entorn de la llar; quelcom que recordés, per exemple, las hassanyas del *buén Cid* quan segava moros (ó cristians, que lo mateix li era), igual que 'ls estessadors de la montanya la daurada xeixa, ó bé las de Ricart *Cor de lleó* que, després d' obrirse pas per entre las filas enemigas, com una barrina á través d' una soca, tornava á la tenda, segons conta 'l cronista, "cusit de fletxas com de agullas un cuixí de fer puntas„, ó, anch que fossin sinó las més modestetas del héroe de la primera guerra civil, lo general Diego de León, que diu que, pera obrirse pas, anava enfilant enemichs ab la llansa y, alsantlos á pols, los feya voleyar per damunt del cap, llensantlos per l' esquena... Desgraciadament,

jo, sense permís pera faltar á la veritat, no puch contar rés d' aquestas cosas.

En nostra embestida obrírem tant lo *frente*, que algunas seccions se separáren cap á la dreta, ahont hi havía la terra més planera, vegentse aviat deturadas en son avens, donchs, per gran sort de la columna, l' acció tenía lloch á cosa de pochs kilómetres del poble de Argelaguer, d' ahont acabava de sortir, de manera que la retaguardia hagué de recular poch pera ferse forta, amparantse de las primeras casas y de las tapias dels horts. Peró la vanguardia, vensuda y sorpresa, fugint de la terra planera 's tirá cap á l' esquerra, y allí la topárem nosaltres, cayent en mitj d' ella.

Lo terreno era de vinya, trencat de marjadas cobertas de verdissa. Los soldats, esmaperduts, corrían d' una part á l' altra sense que 's sentís una veu que 'ls animés ó reunís. Nosaltres, en molt menor número qu' ells, peró també dispersats y sense cohessió ni direcció, 'ns movíam ab dificultat per entre 'ls ceps, enjegant trets á bell-ull y sense gran resultat.

—*¡Alto! ¡Rendirse, que hay cuartel! ¡Soltad las armas!*—cridavam tots á la una.

Molts aixecavan la culata enlayre en senyal d' entregarse, faltant sóls quí 'ls hi recullís las armas. Peró 'ls més no deixavan las armas ni se rendían, sinó que corrían d' assí d' allá adelerats, com gallinas esparveradas.

Aixís seguírem un llarga estona, disminuhintse á cada moment nostre número per la contínua divergencia de líneas. Per fí, ja no eram més que quatre ó cinch quan desemboscárem en una vinya, tota voltada de verdissas, ahont los soldats hi eran en gran número.

—*¡Alto! rendirse, que hay cuartel!*—continuavam cridant.

Los pobres soldats s' arremolinavan, esquivant la nostra proximitat, com aucells dins de la gavia, y 'ns miravan ab ulls esverats, com gent que no sab lo que li passa. Si en aquells moments haguessen arribat tan sóls vinticinch peoners, s' haurían rendit per dotzenas, peró nosaltres sols, ab los cavalls llassats y farts d' estiraganyar los tenys de las sarments que se' ls enroscavan per las potas, comensárem á compendre que nostra situació era més aviat compromesa que ventatjosa. Havíam ja fet ús de nostras armas de foch, y l' agitació

del moment y la falta de serenitat no 'ns permetía ni tan sóls pensar en carregarlas de nou. Jo acabava de fer ús de mon trabuquet y, volent empunyar lo sabre, vaig soltar aquéll, creyentlo enganxat á la bandolera; no era aixís y caygué á terra. Com no era pas cas de perdre aquella arma, vaig saltar de cavall pera recullirla y, al cavalcar de nou, sonáren alguns trets á las mevas orellas. Recordo que, en aquells moments, se sentían véus entre 'ls soldats, aixís com discussions, sense que, com si enrahonessin grech, me quedés idea de lo que deyan, y axó que parlavan á pochs passos de distancia y 'l metall de sa veu me quedá clar, com si l' estés sentint: altre fenómeno de la preocupació del esperit en moments de brega.

Peró vaig adonarme de que 'm quedava sol, y vaig fugir pera ajuntarme ab mos companys que seguían avansant, atrets per un grupo de Civils montats que, equivocadament, prenguéren per los del coronel Freixa, que feya poch se havía enpassat y anavan aquell día ab nostra forsa, conservant encara llurs uniformes. Peró com los rebéren á tiros, rebufáren pél mateix

camí y emprenguérem la retirada, tenint que passar altra volta per la mateixa vinya dels soldats, que, un poch refets, se manifestavan en actitut més decidida. En efecte: encara que poguérem agafar d' esquitllantas un carriol que 'ns permeté galopar, alló fou un pas de baquetas, ahont no hi prenguérem mal per miracle, si bé 'ls cavalls, més ó menos gravement, hi rebéren tots.

Desembocárem de nou al plá, qu' estava balejat, tant per lo foch que feya la tropa désde las casas del poble, com per lo dels nostres, que formavan un gran arch de cércol. Uns y altres gastavan la pólvora en salvas, donchs la partida era fallida. Si l' emboscada s' hagués preparat á major distancia del poble,—la suficient perque las forsas que passáren per baix, haguessen tingut temps de pendre aquéll avans que la retaguardia de la columna se n' amparés de nou, es molt problable que lo que no fou per aquésta més que un sensible mal encontre, s' hauría convertit en un verdader desastre.

Peró faltava l' epílech, y aquést se produhí al desembocar nosaltres al plá y tractar de

reunirnos als nostres, que no estavan pas á gran distancia. De no sé ahont, sortí un pobre soldat qu' emprengué, camps á través, la direcció del poble, precisament pél mitj del plá y á las envistas d' abduas forsas enemigas.

—¡Aprofítal aquêst, tú qu' encara tens lo cavall bó!—me cridáren mos companys.

Vaig tractar de ferho, y esperonejant ab forsa la bestia, vaig llensarla en direcció del fugitíu sembrats enllá, produhintse, en presencia de centenars d' espectadors, un *sport* de nova mena: *la chasse á l' home,* que dirian los francesos.

Peró 'l cavall, que s' enfonzava en la llaurada fins á las corvas, no podía galopar, y la distancia que 'm separava de la presa, si bé s' escursava per moments, no era ab la rapidés que jo havía calculat, y abdós anavam avansant envers lo poble, animats de sentiments ben diferents. Las balas, amigas y enemigas, xiulavan furientas, alsant glops de terra á nostres voltants, corrent cada hú de nosaltres, de segur, més perill d' esser botxat per las dels propis companys que per las dels enemichs, precisament perque *apuntavan al altre.* Jo,

comprenent que 'l propi perill aumentava per moments, apretava desesperadament, ab lo afany de *despatxar*, depressa aquell infelís anónim que cap mal m' havía fet y contra 'l qual no sentía cap especial malavolensa.

A la saga sempre y assolintlo per moments, quan ja 's tambalejava per la fatiga com un borratxo, várem arribar á una petita margenada, que no feya més de dos pams; ell se tirá ó caygué á baix, y mon cavall, que ja trevallava ab prou recansa y fatiga, 's quedá clavat, negantsem á fer lo petit esfors de saltar. Allavors, frisós y descompost per la mateixa excitació, vaig engegarli frech-á-frech los dos darrers trets de mon revolver, que féren l' efecte de la *carabina de Ambrosio*, mentres qu' ell, incorporantse de genolls, se posava á la cara 'l remington, qual canó fregava la crin del cavall. Encara avuy me basta aclucarme pera veure, ab los ulls de la imaginació, dibuixada, á tres pams del cap, aquella negrenca gola de ferro, á punt de vomitar un torrent de foch y plom. Per molts días aquesta visio, que no fou més que d' un moment casi inapreciable, 'm quitá horas de dormir,

donantme esgarrifansas y posantme pell de gallina. No vaig tenir més temps que de tancar los ulls y deixarme caure sobre 'l coll de la bestia. Una explossió horrorosa á cau de orella y una rafagada brunzenta que m' arborá 'ls cabells, me produhí efecte igual que si lo cap se m' hagués reventat en cent esberlas; en tant lo cavall, rebrincantse mitj encabritat, partí com un llamp en sentit contrari del que avans portava. Mitj entontit per la sordera y la conmoció rebuda, vaig arribar ab los meus, que 'm rebéren poch menos que ab una xiulada.

No obstant, alguna cosa deguéren veure 'ls quefes en mon comportament d' aquell día, perque 'l nombrament de sargento primer que vaig obtenir més tart, esmenta 'ls mérits contrets en l' acció d' Argelaguer.

Coincidencias de la guerra: la circunstancia de montar un cavall blanch y vestir una mena de garibaldina estranya, de color blau de cel, que 'm donava l' aspecte d' un jockey, féu que fos conegut mon nom per alguns dels soldats que intervinguéren en aquella feta, quins, allotjats més tart á Olot, me feren pervenir

uns papers insignificants, que 'm havian caygut al descavalcar pera recullir lo trabuch. Fins lo soldat aquéll de la encalsada m' enviá una salutació, en que no s' hi entreveya rencor ni malicia. Li vaig agrahir doblement, perque tampoch jo li tenia cap mena de quimera. ¡Y perque havía de tenirni! Ben reflecciona t, nosaltres eram com aquellas barquetas que, tot y essent germanas de matricula, mogudas per la furia de la tempésta, s' embesteixan, s' abrahonan y s' esmicolan las unas á las altras, tal com si fossin enemigas encarnisadas.

FANTASÍAS.

Un vell filosoph, de llarga barretina y calsas ab davantal, me deya un día, calentantnos al foch de la llar:

—La vida es com un pá de crostons: quan l' ensetem ne fem balafi y fins ne tirém als gossos, peró quan s' acaba, quan ja no 'n quedan més que 'ls darrers rosegons, sechs y florits, lo companatjém com reliquias y fins lo disputém ab la familia.

Y es ben cert. Quan apenas hem trepitjat cap espina, de las moltas que hi há sembradas en aquesta vall de llágrimas; quan tot ens somríu encara, pintat ab los més rosats colors

de la esperansa; quan la vida se 'ns presenta en llarga perspectiva, sembrada d' ilusions, y 'l cor, bategant ab tota sa potencia, llensa á dolls, cap á las caldejadas venas, l' ardenta sanch, verge de las recremadas dels desenganys y del verí de las passions; en una paraula, quan la vida es encara una finca lliure de gravamens é hipotecas, apenas la estimém en res y 'ns la juguem á cara ó creu.

Es quan lo cap ja se 'ns acota y las camas ens tremolan pél pes dels anys; quan ja sentim fret als óssos y al cor y, masegats per los desenganys y esfulladas las ilusions, res ens queda pera donar ni res qu' esperar, com no sigui de l' altra vida; en fí, quan ja nostra naturalesa es un capital gastat, sense esperansas de reabilitació, es allavors que 'ns agafem al món, com un náufrech á una taula podrida; es allavors que sentím tot lo desitj d' anar tirant, y volem salvar aquest pilot de runas, com si 'l viure, anch que sigui en perpetuu gemech, tingui grans atractíus.

D' això 'n veyém exemples cada día, y en aquells temps los veya jo patents en una munió d' avis, veteranos de las anteriors carlinadas,

revellits en las miserias de la emigració uns, enervats per los goigs y desficis de la vida de familia altres, més ó menos gastats tots per las xacras inherents á la edat avansada, y tots més ó menos tocats per l' escepticisme, fruyt dels desenganys. Malgrat llurs brillants fullas de servey, no servían pas gayre per' aquells cárrechs d' acció, per qual desempenyo 's necessitava una bona dossis d' aburriment de la vida, cosa de que semblava devían estarne mellor provehits que nosaltres, joves ab totas las il-lusions al davant y tots los mals de cáp á la esquena.

Probablement cap d' aquells respectables vellets, quefes d' organismes que no existían més qu' en los respectíus nombraments, comandants d' armas y gobernadors *in partibus infidelium*, llegirá aquestas ratllas; mes, per si acás, los hi prego no 's donguin per ferits, donchs, apart de que estich disposat á concedir quantas escepcions necessarias siguin (y sería injusticia no otorgarlas), afegiré que no vull pas ferlos responsables de lo que considero lley general de la condició humana. Ells, de joves, feren grans proesas, y 'ls joves, héroes

de la darrera guerra no es pas probable que desmenteixin en la que vingui la regla qu' he senyalada; farán com ells. En quant á mí, probablement encara no faré tant.

¡Ditxosos temps aquells! Jo era jove per la edat, peró 'l cor m' anava encara quatre anys enrera. Jo creya que cada hú portava, pintat al front, lo sagell de sa virtut ó l' estigma de sa dolentería, aixís com creya també que totas las cosas s' anomenavan pél seu nom. Avuy... crech més que allavors, puig fins crech... que hi hán cosas en que no s' hi pot creure. Afortunadament, he servada la fé en Deu, peró la fé en los homes y en llurs cosas ha rebut ben fortas ensopegadas. Allavors no comprenía 'l valor de la paraula sacrifici. Tot lo que 's podía comprar ab fatigas, ab exposició de la vida y ab sanch, me semblava factible y senzill. Avuy... me recordo sovint dels "veteranos„ de que parlava suara. La meva vida val més de vint anys menos que allavors y, no obstant, ¡en quánt més no l' aprecia mon propi egoisme!...

Aixís es que, ab la vida al encant, sense saber may ahónt dormiría á la nit ni ahónt

esmorzaría al matí y, lo qu' es més, sense saber may si veuría pondres lo sol que veya naixer, espellinsat de roba y mal menjat de cos, puch assegurarho, es lo período de la meva vida en que més fácil y apaciblement han transcorregut las horas per mon esperit, lliure de las perturbacions, dubtes y contrarietats que, inherents á aquesta trista vida, no tardáren á fer níu en la meva ánima.

¿Quí no somnía als vint anys? Jo crech que ningú, y en quant á mí, potser ho he fet més que altres. Recordo que 'ls meus mestres y condeixebles, prenent basa de mon geni encongit, abstret y callat, me calificavan d' *ánima freda,* complaguentse en ritmar la consonancia d' aquesta paraula ab mon propi nom. ¡Infelissos! Com si fos la caldera destapada la que adquirís major presió, y com si l' esperit necessités valdres de la veu pera estar en contínua conversa ab sí mateix.

¡Quántas vegadas, en las inacabables marxas y contramarxas que practicavam, ja anant á salt de mata, fugint del enemich, ja á la que salta pera sorpéndrel y desconcertarlo, cavalcava jo mitj adormit, rendit per la fatiga

y la debilitat, seguint d' esma la llarga y fantástica filada, de la que n' era sóls un engranall, rastrejant per camins impossibles, entre avenchs y clapissas, per sota ombrosas boscurias, per mitj de pradas y herbeys delitosos ó per comarcas hermas y desoladas!...

Era allavors quan mon esperit solía adquirir son major grau d' abstracció y entrava de ple en los empríus del ideal. En tals cassos, ¡quántas vegadas havía vist destacarse, d' en mitj de las tenebras de la nit, fosca y tormentosa, fantásticas visions, com fatxadas de feudals castells, ab sos torreons, marlets y arestas, dibuixantse negrosos sobre la débil celistia, ab sos fossos, contraforts y amplas avingudas, ombrejadas d' arbres corpulents y ronyosos; alegroys *chalets,* mitj amagats entre la boscuria; casas payrals, ab sas amplas corraladas y espayosas llissas, sas xemeneyas, balconadas y mirandas plenas de florits pitjers, ó hermosos llachs ahont s' hi rebejava, solitaria, gentil barqueta, entre mitj de motas de jonchs y lliris d' aygua, ó bé vastíssimas planuras, de floridas pradas, ahont hi pasturavan los remats, com en plena Arcadia!... Allavors la

imaginació s' animava, 'l cor glatía ab forsa, y d' entre mitj d' aquell cúmul d' hermosas mentidas, fantásticas creacions, infantadas per lo geni misteriós de la nit ó evocadas per la febre que 'm devorava, n' eixía, vaga y vaporosa, la poética forma, la eterna imatge del amor y la joventut, la mística creació, sempre vella y sempre nova, que cova dins lo cor de tots los joves. Una hora, era la romántica donzella del encantat castell, vestint folgada túnica de perdudas mánegas, galopant bosch endins y lluhint, extesa al vent, la cabellera d' or, entre esclats de pedrería; altras, la xamosa pubilleta, de gipó de vellut, falda curta y sabateta escotada, ó la dona de aygua dels cuentos de fadas, de cabell fosch y encesa mirada, ó be la pastorel-la, de llampants vestits y cara de rosas. Com se suposa, era jo 'l centre ahont confluhía tot alló, l' éix sobre 'l que girava aquella faula d' or, y 'l cavaller predestinat á usufructuar tanta bellesa.

Y aquí comensava l' idili ó 'l romans, segons ahont decantava la fantasía, y quan los castells se tornavan penyals solitaris y feréstechs, y 'ls *chalets* y pomposas pagesías resultavan

miserables cabanyas, y 'ls llachs y planuras, extesas de boyra que 'l vent desfeya, lo cor, ignocentment interessat, no renunciava pas á fruhir encara en la ideal aparició que, com altra Dulcinea, acabava per ferse senyora del pensament.

Per més que sembli estrany, axó 'm vivificava l' esperit, depurava mas ideas y enfortía mas creencias, portantme un desamor á la vida material que 's traduhía en desitj de sacrifici y fam de gloria, perque la faula era de un género tan abstracte, que l' ánima fins johía ab las apoteóssis d' ultramort.

De retorn d' una atrevida y aprofitada expedició al fons del Ampurdá, que recorreguérem com esperitats, galejats casi sempre pél repich de las campanas que batían á sometent, anárem á rebotre á las afraus de Rocacorva, ahont trobárem algun descans. Mon cavall se desferrá en la marxa, y un ferrer de poble, fos per falta de práctica ó per sobra de malicia, me li clavá un clau al víu, posantlo tan coix, que la darrera jornada me tocá ferla á péu. Del tot inutilisat pera la marxa, se m' ordená quedar á son cuydado, senyalantme una casa

de mala mort dalt d' una serra, com á lloch segur, ab ordre de no móuremen per lo menos fins passat lo perill de la persecució que 'ns havíam tirat á sobre ab la nostra calaverada.

Tot sol, descavalcat y tirant per la brida 'l cavall, que caminava fent acatos y genuflexions, vaig empendre la costa, trist, cap-baix y sense un clau trencat á la butxaca. No he vist espectacle de major soletat que 'l que presentava aquella casa, perduda en mitj de boscos y habitada sóls per un matrimoni casi vell, surni y sense humor, á quin las llevas y la verola havían deixat sense fills. Sóls vivía ab ell una nena de vuyt anys, que no era propia: era de la bordería, y se l' havían afillada desde lo bressol.

No 'm rebéren bé ni malament, ja que de paraula ni en un sentit ni en altre 's manifestáren. De sas obras no podía pas queixarmen: me deixáren enquibir la bestia al estable y á mí á la llar, fentme, ademés, part de la gasofia que cuynavan. No haurían pas fet més per altre pobre que hagués trucat á la porta.

En aytal refugi, alimentantme, més que de la insípida ollada, de mos propis pensaments,

de mas tristesas y de mas exaltacions; jayent, de día, á l' ombra dels faigs vells y ronyosos de la ubaga, respirant las palúdicas emanacions de la molsa y soca balida, y de nit, tirat sobre l' escón de la fumosa cuyna, passava las horas dolsas y melancólicas, reconcentrat dins de mon esperit sense casi distingir lo son de la vetlla, lo real de la ficció, com no fos per lo trist y mesquí de lo primer y lo gran y fantástich de lo segón.

Entre 'ls joves exaltats y romántichs que, com jo, no sabían avenirse ab aquell sistema de guerra, que consistía en anar sempre ab lo fetxe á la boca ó matar polls per las barracas, segons frase feta, s' havía moltas vegadas discutit la idea de constituhir un cos de desesperats que, á las ordes d' un home de geni, fos lo terror del enemich, atacantlo y vencentlo sempre (com se suposa), fent rotllo y reivindicant la montanya pera sos fills: cos que devía usar una táctica especial, montar uns cavalls especials també, que no 's cansessin may, emplear armas que no acabessim may las municions y vestir trajos *sui generis,* negres, potser, ó vermells á tall de dimoni.

Donchs la meva fantasía completava 'l sistema, perfeccionantlo é idealisantlo, fins á convertir nostra montanya en una mena de reyalme privilegiat, conquistat y defensat per l' esfors dels brassos de sos fills, sense que hi manquessin sos capdills y héroes, com Guillém Tell ó com aquell Viriato que galejava sas bodas ab una primpcesa sobre 'l mateix camp de batalla. Cert que la realitat me mostrava, arrimada á un recó de la cuyna, la llansa ab son mánech tort y banderola rebregada, lo sabre ronyós penjat d' una estaca, junt ab lo revólver, en que hi duya sóls quatre cápsulas carregadas, lo cavall coix á l' estable, 'l ventre prim y la butxaca vuyda, ben poqueta cosa pera tant de castell; peró sempre me quedava 'l recurs de tancar los ulls y... vinga tornar á somniar.

L' excés de tensió nervosa, junt ab la deficiencia d' alimentació y 'l paludisme del bosch, deguéren influhir en ma naturalesa, produhintme un estat febrós que 'm tenía mitj ensopit la nit darrera, quan entrá 'l masover á donarme la veu d' alarma. Efectivament: serra avall se sentía lladradissa de gossos y movi-

ment desusat, conceptuant ell que serían alguns destacaments enemichs que recociavan la comarca en busca dels efectes ocultats per los carlins.

Molt me costá de revenirme y preguntar:

—Y bé, ¿ahónt aniré jo ara?

—Ves allí ahont vulgas—digué ell—que hont se vulla estarás més segur que aquí. Dels que fugen algun n' escapa.

Vaig ensellar á corra-cuyta la rossa, y vinga arriarla per la brida era enllá.

—¿Y aixó que t' ho deixas, noy?—cridá 'l bon home, portantme las eynas de matar.

Cenyintme á las palpentas y ab la llansa sobre 'l muscle, á tall de picador desmuntat, emprenguí de nou la marxa á la bona de Deu, cap al bosch, ranquejant gayre be com la bestia que ab recansa 'm seguía.

May he sabut quína hora era; sóls recordo que marxant per entre las feixas del quintar, lo camí era forsa visible, gracias á una mitja lluna malaltissa, que fugía corrents per entre platejadas cabretas. Acabats los quintars, entrárem en un pastorím ahont l' ombra retallava nostras tristas siluetas sobre l' herba arranada

pél bestiar; poch desprès, ens endinzavam en la fageda, negra com gola de llop, de la que 'n surtía com un baf humit de tomba, format péls detritus de la propia vegetació. Caminant de esma, sense nort ni guía y fins sense idea clara de lo que feya ó devía fer, anava d' assí d' allá com un borratxo, acabant per caure mitj aclofat y com entontit. Aixís vaig quedarme llarga estona.

Res apenas s' ovirava. Una débil claror verdosa, que traspuava per l' atapahida volta, deixava entreveure un enteixinat de brancas que, com frissosas, confluhían, sumantse á uns tronchs geperuts y bistorts, clapats de blanch y negre, quins á son torn se desfeyan, arrán de terra, en manats d' arrels que, com serpents enfurismadas, s' escampavan revolcantse per la gleva núa, fosca y suosa quina á indrets brillava ab fosforessencias de cementiri. La doble solemnitat de la nit y del desert regnava per arreu: sóls s' ohían lo cruixit d' alguna branca que queya podrida y aquells incomprensibles gemechs y remors que de nit omplan de basarda las aubagas.

Lo cap me bullía y 'ls peus se 'm refredavan;

á fibladetas sentía entrarme per la pell las mefíticas alenadas de la serena del bosch, produhintme incongruencias de pensament. ¿Qué hi fas aquí? 'm preguntava, sense que la imaginació fatigada encertés á aclarirme 'l dubte. Los arbres del entorn que, com los del bosch de las arpías que va veure 'l Dante al infern, semblavan contenir cada un son esperit, també creya que 'm preguntavan ¿qué hi fas aquí? Fins lo pobre cavall, encarat ab mí y mirantme ab una lluissor d' ulls estranya, semblava preguntarme lo mateix. Y á tal pregunta no hi respongué may la rahó serena, ja massa fatigada y enflaquida per los contratemps, las miserias y las caborias; qui hi responía era la febra que 'm devorava y 'm donava desvari. ¿Qué hi faig aquí? ¡Vacilar! ¡Dubtar! ¡Trahir la causa!... ¡Cobart! No era pas per això que havía sortit de casa; no era pas per això que tenía fé y sentía xardor á las venas.

Y alsantme ayrat, dirigía á mon entorn miradas reptadoras en que devían lluhirhi tots los resplandors dels il luminats. Y 'l bosch comensá á giravoltar entorn de mon cap entenebrat: los arbres, ab contorsions d' epiléptich,

semblavan fer manifestacions tumultuosas, impulsantme á l' una, com si cridessin ¡avant sempre! Y anar avant era córrer com un orat bosch-á-través, sempre amunt, ab la llansa enristrada y estiragassant á la pobra bestia, que, dins de l' ombra, me seguía las petjas ab moviments de monstre marí, sempre ab aquella lluissor estranya als ulls.

Peró 'l bosch semblava córrer més que jo cap avall: los arbres y las rocas passavan refregantme y donantme á voltas fortas pataeadas que 'm feyan trontollar; la bosquina, tot fuetejantme, se m' arrapava á la roba com grapas de condemnats. Passavan las torrenteras, després las clapissas, y ab aquéstas, las rasas y falguerars, tot á remolins y en mitj d' una brahó de crits y udols com de feras, de ráfagas de torp y de batements de polsos com martelladas de calderer. Després semblava aclarirse l' espay y veya brlllar lo cel com una aureola de gloria darrera una silueta fosca que dibuixava la massa d' un palau colossal, de quins replans, pórtichs y oberturas, ne brollava á dolls una llum com de festa.

Y aquéstas son las darreras sensacions que

recordo ab carácter d' alguna realitat. Desprès me sobrevingué una mena de lascitut y platxeriosa delectació, encara de major incoherencia de ideas. Mon cos ja no tocava á terra; vagava per l' espay entre esclats de llum, celestials armonias y tebias boyras de primavera. Més tart, la tebior se tornava xardor tan sofocanta que, revifant ma naturalesa, produhí 'l desensopiment. Era 'l sol que 'm batía de plé á la cara, peró 'l sol real, lo de cada día, que 'm trobá adormit y mitj malmés en lo repeu de la cinglera.

¡Ditxosos temps aquells! Encara 'ls trobo anyors. No 'm reca, no, la joventut empleada: lo que 'm dol es haver adquirit lo convenciment de la distancia inmensa que separa la fantasía de la realitat.

LO NOY DE L' ALOU.

Lo *Noy de l' Alou* era un xicot trempat, que la corría desde las primeras llevas. Era fill del poble que li donava 'l nom de motíu, únich pél que se 'l coneixía. La naturalesa no l' havía pas favorescut gayre, per lo menos en la fesomía, que semblava feta á bofetadas. No sé per quína causa, tenía una galta que, uns días més qu' altres, li abultava per tres; Coll llarch y prim, sortintli casi horitzontalment d' unas espatllas un poch massa carregadas; nas atrevit y front tirat enrera. En cambi de son físich desventurat, tenía una bondat tan atractívola, que 'l preservava de

tot enemich, y un génit tan festós é igual, un cert dó en lo dir y un cap tan plé d' acudits, que resultava esser lo graciós, no sóls del esquadró de cavallería ahont servía, sinó també de tota la partida. Per aquest mateix motíu, era conegut de tothom, y tots los voluntaris se disputavan sa conversa.

Tenía recursos de tota mena: contava cuentos, cantava y sabía escarnir la veu de tota mena d' animals. Sa especialitat era imitar lo cant de l' oca, ab lo que principalment sempre triomfava, fent partir de riure á tothom. A n' això li ajudava especialment sa fesomía y conformació del coll, de manera que un no sóls sentía 'l cant d' aquesta bestia, sinó que la veya en caricatura, estirant lo coll y aletejant. Aixís solía empendre las mossas, quan en las desfiladas s' agrupavan, per las finestras y cantonadas, pera véurens passar. Ab ellas, malgrat sa figura ridícula, hi tenía molt predicament, per lo qu' era bon minyó y per lo que las feya riure. Quan entravam en algun poblet, quatre escataynets de l' oca ja anunciavan al *Noy de l' Alou,* y totas las mossas corrían. Una vegada que no venía, las noyas ens preguntavan:

—¿Qu' héu fet del *Noy de l' Alou?*

—Al foch de Prats va cullí 'l xavo (1)—deyan sos companys.

—¡Pobre minyó!—exclamavan ellas condolidas.

No passá un mes, que tornava ja á corre, rebent mil enhorabonas per tot allí ahont anava.

Era molt ben apreciat de sos quefes, tant per son génit disciplinat y disposat á tot, com per son temperament excepcional, que 'l feya una alhaja de gran valor en las varias vicissituts de la vida penosa de campanya. Efectivament: en los moments de proba, quan la tropa dequeya per efecte de las penalitats de las marxas y contramarxas, allavors se posava de relléu la personalitat del *Noy de l' Alou,* qui ab sos acudits per sí sol bastava á mantenir l' esperit de la partida. Semblava de ferro, donchs may donava mostras de cansanci, ó, per lo menos, aquést no afectava may á son

(1) *Cullí 'l xavo,* era una alocució vulgar entre 'ls voluntaris que significava haver caygut ferit.

bon humor, que moltas vegadas no l' abandonava ni en los moments de més perill, tenínt la mort á quatre passos.

Quan, á primers del setanta dos, en Savalls se vegé encorralat al darrer extrem, en terme de Rocabruna, senyalá als pochs partidaris que li quedavan la ratlla francesa, dihentloshi:

—Quí la vulgui passar que 's quedi: jo me 'n torno cap á Espanya.

Allavors lo *Noy de l' Alou* se sortí de la fila, declarant que á Fransa no volía pas anarhi perque... no sabía tocar l' orga.

Lo mot feu gracia, y 'l seguíren casi tots.

Era bo de sentirlo després d' alguna de las frecuents encalsadas que teníam. Passant per sa boca, totas se tornavan glorias.

—¡Ni á corre hi poden res ab nosaltres aquêts castellufos!—deya un día;—jo sol n' he desafiat á cinquanta, y á tots los he deixat enrera.

Quan eram nosaltres los qui portavam ventatja, fingía manifestarse malhumorat y solía dir, recordant una frase propia que havía lograt molta voga:

—¡Sempre 'us ho he dit, que massa aviat que guanyarém!

Y era valent de debó y voluntariós. En las embestidas, sempre solía anar al davant, y quan se demanava un home de voluntat pera qualsevol missió perillosa, 'l *Noy de l' Alou* era 'l primer en sortir de la fila.

Un día, ab una d' aquestas embestidas, qual justificació no 's troba en cap llibre de táctica, cayguérem sobre una batería enemiga que, per deficiencias bastant frecuents en aquesta mena de guerras,—en que 'l quefe, per intel-ligent que siga, no sab sempre lo que ordena, perque no domina ni veu lo terreno en que se desenrotlla l' acció,—havía quedat casi indefensa. Los artillers, sorpresos y sense saber lo que 'ls hi passava, feren inutils esforsos pera defensarse. Alguns moríren tallant lo corretjám dels matxos, y 'ls altres, á empentas y estiragassadas, s' enmenáren los que poguéren. Quedá, no obstant, en nostre poder, un canó ab tots sos accessoris.

Peró aquella victoria era efímera y compromesa, perque 'l restant de la forsa, al adonarse del contratemps, volava en socós de l' artillería. S' intentá, y 's lográ, carregar alguna cosa. Alguns voluntaris prenguéren á

bell brassat, sobre la pera de la sella, caixas de municions. Altres intentáren arrossegar la pessa, enganxant á la curenya un matxo ab los retalls de las cordas, mes lo terrer era desigual y la curenya anava á tomballons, saltant lo canó de son jas. Los moments eran crítichs, la nostra infantería no venía á apoyarnos y l' enemich arribava per instants; lo canó, donchs, l' alhaja més valiosa de la conquista, anava á quedar abandonat, per no esser possible carregarlo al matxo corresponent, que, ab la singla y la rabasta talladas, corrí arrossegant lo bast entre camas, enganxat sóls pél pitral. Allavors aparegué 'l *Noy de l' Alou* qui, donant probas d' una forsa inconcebible, se feu carregar lo canó sobre l' espatlla y fugí corrents, fins á tombar la carena, y, si be allí fou un altre qui carregá un segón tret y totseguit un altre, fins á deixarlo á segur, ab tot la gloria del salvament de la presa fou per ell, aumentant sa popularitat.

Va venir, darrerament (y trobantme jo de oficial d' ordes d' en Tristany), la sorpresa de Santa Coloma de Queralt Aquesta feta es célebre, sobre tot per lo perill inminent que corregué de perdres lo bombo de la banda.

Encara me recorda qu' en lo moment crítich, en que se 'ns tirava á sobre la columna, á la sortida del poble, 'l ditxós bombo, que no hi hagué temps de subjectar sobre 'l matxo de la brigada, ó que, subjectat, se desprengué (detall que no tinch present), se 'l veya voleyar sobre la massa dels fugitíus, com un *punt de mira* ó, mellor dit, com un *blanch,* sobre 'l qual s' ensajavan los soldats, ab mostras de bon humor, cridant: "*¡Fuego al bombo!*" Prou era ben perdut, si no s' hagués empenyat en salvarlo lo qui en ell tenía l' honor compromés: lo músich que 'l sonava. Aquést (qual nom sento ignorar pera consignarlo aquí), ab un valor que no sabría prou alabar, se 'l carregá de cayre sobre 'l cap y, saltant marges y verdissas, salvá 'l preciós instrument, que quedá, no obstant, gloriosament foradat de las duas pells.

Ab tot, no se qué hauría sigut del bombo y de nosaltres, á no donarse 'l fet providencial de que, á poca distancia del poble y camí de La Llacuna, topárem ab en Josepet de Vilanova, que venía á reunírsens ab sa forsa, y que, al adonarse de nostres apuros, estengué sas guerrillas á la dreta, contenint la columna 'l

temps suficient pera refernos. Un cop ordenadas las companyías, ja fou altra cosa. La fugida 's convertí en retirada escalonada, y fins invitárem á la columna á pujar, invitació que aquésta no acceptá.

Estavam en un cayre de serrat, en Tristany y son acompanyament, presenciant l' ordenació de la marxa. Darrera nostre y á poca distancia, hi havía, mitj format, un escamot de cavallería, en lo qual hi figurava 'l *Noy de l' Alou*, que, corejat per los demés, feya vius comentaris sobre la feta qu' acabava de tenir lloch. Segons éll, havíam obtingut un éxit brillant, y ponderava, ab enginyosos acudits, lo xasco, la gran vergonya de la columna, que havía vist escapárseli dels dits lo bombo que, "tenía ja mitj coll avall.„ Al sentirlo, no semblava sinó que totas las evolucions del enemich, totas sas marxas y contramarxas, sols tiravan á la conquista del nostrebombo, com si en aquést estés vinculat l' honor de nostras armas. Fins lo general que, ab l' ullera á la cara, semblava atent sóls als moviments del enemich, se n' hagué de mitj riure, y girantsem, ab aquell posat calmós y veu manyaga que tenía, 'm digué:

—Fássil callar á n' aquest beneyt.

En aquells moments brunzía sóls alguna que altra bala perduda, de las que 'ls militars maleheixen per traydoras, y que avegadas son las que causan las més ploradas víctimas. De sobte ¡plaf!.. se sentí un cop, com una flingantada donada ab una verga sobre un coixí. Seguidament lo *Noy de l' Alòu* se reboté de son cavall, quedant de peus ó, mellor dit, de peu, ja qu' en un sol s' apoyava, tenint l' altra câma doblada, ab lo genoll á l' altura del ventre. En aquesta postura comensá á giravoltar, saltironant y brassejant; fent l' oca. Jamay las rogallosas notas del cant d' aquest animal havían sortit de sa gorja ab més forsa y veritat, ni jamay tota sa figura havía presentat un aspecte més caricaturesch del aucell salvador del Capitoli; peró, tot plegat, tenía un no se qué de trágich, de macabre, que 'ns glassava la rialla als llavis. Per fi, callá y caygué aplomat. Fou recullit, y se li enviáren los auxilis del metje y del capellá, poguent sóls aprofitar los d' aquést. Desprès, quan las noyas preguntavan á sos companys:

—¿Qu' héu fet del *Noy de l' Alou?*

—¡A Santa Coloma va descambiar!—deyan aquéstos.—Reséuli un parenostre...

De segur que 'n feu més bona cullita ell que ningú més.

DESESPERACIÓ.

Després de la presa d' en Nouvilas, vingué la rendició d' Olot; més tart, la presa de Vich, que, junt ab altras ventatjas obtingudas, constituhíren un dels períodos més brillants de la darrera campanya carlina.

Desde la Junquera fins al Ebro, podía tranzitar un individu sol y desarmat, sense corre periil de cap mena, donchs si bé quedavan encara per l' enemich algunas plassas fortas, eran escassament guarnidas y tenían prou feynas á vetllar per la propia seguretat.

Los serveys d' orde civil y administratíu, arribáren á lograr alguna forma y regularitat,

com per exemple 'l de corréus que, encara que montat un poch d' estar per casa, com vulgarment dihém, funcionava mellor de lo que podía esperarse, donadas las circunstancias, y sobre tot, ab una bona fé de la que podría péndren exemple l' honorable *Cuerpo de correos y telégrafos*. Jo havía vist á un empleat convocar una especie de concurs, pera desxifrar l' adressa d' una carta, qu' era un enigma, y recordo encara que fou un aprenent de sabater qui guanyá 'l premi. *D. Fulano de tal, aturio;* aixó era lo que arribavam á llegir los més llestos, mes fins aquí no sabíam rés.

—¡Bé es prou ben clar!—digué 'l sabater;—aixó díu *á Turió* (á Torelló).

—Tens rahó, noy.

Y la carta va fer cáp al seu destí.

Una ab valors, va arribar á mas máns després d' haver corregut la Ceca y la Meca en mon seguiment, y tan gastada dels cantells, que 's veya son contingut.

La seguretat personal era absoluta, de manera que, recordant la locució vulgar, un noy podía seguir tota la montanya ab las unsas al plá de la má. Bé es veritat que l' ofici de lladre

de camí ral era excessivament perillós, donchs sense formació de causa, se'ls hi aplicava irremissiblement pena de vida.

Peró la campanya era de peripecias, d' altas y baixas. Un día, no recordo quín general, s' empenyá en creuhar las comarcas, qual possessió ja feya temps que ningú 'ns disputava. Pujá á Berga, y d' allí, baixant per Gironella ú Olvan, s' interná en lo Llussanés.

Per més que la columna anava ben calsada y era forta, no deixava d' esser la partida arriscada, donchs nosaltres podíam reunir forsas casi iguals, y estavam en excel-lent esperit militar. Lo problema plantejat era de importancia. Si la columna era derrotada, sería desfeta y aniquilada, constituhint aixó un cop terrible pera la causa lliveral de Catalunya, que ab tal proesa, s' hauría jugat lo mellor contingut de que disposava. Si sortía triomfant, constítuhiría pera nosaltres un funest cop, moral, més encara que material, ja que havíam de perdre la fama de poderosos que 'ns havía valgut los darrers fets.

Peró es cosa singular que á la causa carlina sempre li ha fallat la sort, justáment en los

moments crítichs, en que més necessitava de ella. La batalla de Prats de Llussanés, una de las més empenyadas é importants que 's jugáren á Catalunya, 'ns fou adversa. Per més que tothom cumplí ab valor, alló fou una desfeta horrorosa, y perdérem, en un día, 'l camí ab tants afanys avansat. Cert que hi torná á haver revifaments serios, com la presa de la Seu de Urgell, la de la columna Moya, á Castelló, y altres, mes jo estich en la persuassió de que aquell día 's ficsáren los destins de la campanya.

No es mon intent, ni podría, anch que volgués, fer un estudi d' aquesta acció. Jo, com á simple soldat de fila, no vaig pas ferme cárrech del conjunt de la operació. Es més: nostra cavallería, allavors en tot son esclat, ben folrada ab las despullas dels flamants esquadrons d' en Nouvilas, sóls hi prengué part d' un modo incidental y fins, si 's vol, poch lluhit, per més que allí hi deixárem la flor de nostras filas. Es, donchs, de aquest incident que vaig á fer l' objecte de aquesta relació.

Ocupa la vila de Prats un gran plá, al extrém superior d' un massíu en forma de llom, que

descendeix en suau declivi cap á ponent. Per la part de llevant, acabats los camps y prats que l' enrondan, lo terrer s' enfonza tan rápidament, que la carretera que per allí surt, en direcció al baix Llussanés, sóls pot guanyar lo desnivell á forsa de zich-zachs de gran desenrotllo.

Formats estavam en los planells que hi há part-de-munt de dita vila, quan se comensá la acció en los fondos de Marlés, á sota nostre; y per cert que, als primers trets, una bala vinguda de Deu sab ahónt, ja 'n feya saltar un de la sella.

Desde nostra posició veyam, l' ala dreta batentse ab gran entussiasme y ventatja. Los nostres avansavan rápidament, y 'ls veyam pendre per objectíu l' artillería enemiga, que consideravam ja casi guanyada.

Feya aprop de duas horas que la brega durava, y nosaltres estavam frissosos esperant lo moment de entrar en joch y fins estranyantnos de nostra passivitat desusada. Això sí: no teníam aprop ni una companyía de infantería, ni recordo haver vist cap reserva en lloch. Totas las forsas estarían empenyadas en la acció.

Allayors vingué, de no sé ahont, l' avís de que una altra columna avansava pél nostre front, seguint lo declivi de qu' he feta menció. Ja era á tocar y ningú l' havía vista encara. Lo centre quedava tantost envoltat y en situació compromesa. La garba 's girava.

¿Per qué havía quedat tan desamparat lo poble y la posició que ocupavam? No ho he sabut may, peró segurament sería per creure 'l General que l' enemich no disposava de més forsas que las qu' estavan en acció, y que, en cas de retirada, li quedava la vila á las espatllas. hont nosaltres podiam prestar bon servey, per tractarse de terra relativament plana.

Aixís hauría sigut, si l' altre no li hagués pres de trascantó.

Lo cert es que 'ns trobárem sols, ab l' enemich al davant, los barranchs á la esquena y sense instruccions especials. Encara, aixis, tractárem de fer quelcom, embestint per duas vegadas la columna, que avansava á pas de carga. Peró aquésta anava compacta, formant com una proa de barco, y nostres esforsos resultaren inútils. Tocárem retirada quan ja aquélla guanyava 'l poble.

Fugírem al trot. Peró nostre coronel s' enrabiá perque las darreras seccions, ab lo desfici, se precipitavan sobre las primeras. Allavors ens posá al pás.

Essent mon lloch de sargento á la cua de la secció, aixó 'm posava en freqüent contacte ab lo tinent, quefe de la que seguía: un extremenyo molt formal y molt serio per cert, que procedía del cos de sargentos del exércit, y m' havía demostrat molt bona voluntat y confiansa, en las interminables horas de marxa que havíam fet junts. Aquést, donchs, me feu notar al moment lo perill que corríam. La carretera, que 's desenrotllava per un terrer pelat y rocallós, obrintse pas á forsa de desmonts, terraplens y recolzes, anava y venía, passant y repassant per un mateix indret, ab la sola diferencia d' alguns metros d' altura.

—*¿Ve Vd.?*,—me deya 'l tinent.—*Mientras nosotros vamos á buscar el recodo, los soldados seguirán la línea recta, y antes del segundo recodo, ya los tendremos encima. ¡Y no le digo á Vd. nada de lo que va á suceder aquí, mientras nosotros vamos tejiendo y destejiendo!*

¡Y nostre coronel portantnos al pas, quan era hora de guanyar temps!

—*¡Este hombre está barbarizando!*—exclamava tot baix lo tinent.—*Y vamos á ver aún que nos manda pie á tierra.*

Aludia á la solicitut ab que 'ns feya descavalcar y descavalcava ell mateix á la més petita baixada, pera estalviar fatigas inútils al bestiar, lo qual estava molt posat en regla, peró que en aquells moments hauría sigut un *colmo.*

Aixís prenguérem lo primer revolt, y perdérem de vista la planura, pera enfonzarnos en la baixada. No havíam arribat encara al segon, quan ja apareguéren sobre nostres caps dos ó tres soldats que féren foch, y blanch desgraciadament.

—*¡Aquí empezó Cristo á padecer!*—exclamá lo tinent, al temps que tot l' esquadró en massa se llensava á la carrera sense esperar permís del coronel.

Ens allunyárem momentáneament de las balas, peró pera retornar ab igual velocitat, fet lo revolt, á passar de nou sota las carrabinas de la tropa, que s' havía aumentat, baixant

molts individus fins á pochs metros de la carretera, fusellantnos á crema-roba.

Corrent bojament, com un remat de moltons encalsat péls llops, formavam una massa tan compacta, una pilota tan lligada, que 'ls infelissos qu' eran ferits, homes ó bestias, emportats com pél torp, no queyan fins que un moment ó altre s' afluixavan poch ó molt las filas. Y aixís anavam y veníam, com una llensadora de teler, galopant plens de rabia y desesperació, sempre sota 'ls peus del enemich, que impunement ens fusellava desde sobrè 'ls talussos y contraforts, sense que poguessem fer més que amenassarlo ab los punys closos y malehirlo, reptantlo de cobart y assessí. Pochs dels nostres eran los que feyan foch, perque rebregats, trontollats y prempsats, prous trevalls tenía cada hú d' aguantarse sobre la sella y no véures desmontat, cargolat y deslllorigat per llurs vehins, pera esser tot seguit xafat á sota 'ls peus dels cavalls.

Era horrorós y desesperant á tot esserho, veure, al girar cada revolt, ja la carretera dominada per una massa negrosa de soldats, contra 'ls quals ens llensavam com una bala,

mes no pera pulverisarlos sota 'ls peus, com ens demanavan totas las ansias del cor, sinó pera passar llepántloshi las plantas, en virtut d' un impuls fatal é ineludible, com lo tigre fustigat pél domador se llensa braholant de rabia en mitj d' un cercol de foch. Obligats á aguantar tot lo dany, no podíam tornarne ni una mica.

Lo cinisme d' aquestos mateixos enemichs, alguns dels quals fins se sentavan á terra, no sé si pera johir ab més comoditat del espectacle ó pera fer mellor puntería, unit á la brahó de crits y espetechs, de gemechs dels ferits y alarits d' alguns infelissos que, sense forsas pera aguantarse sobre la sella, ó sentint faltarloshi 'l sosteniment de la cavalcadura, tocada de mort, s' arrapavan ab llurs vehins, y la sorda tronada de centenars de cascos, potejant sobre 'l macís de la carretera, 'ns produhían una mena de frenesí, de furor bestial, de borratxera, per dirho aixís, que no sabría comparar sinó ab lo que deu sentir lo toro que, llensantse furiós contra 'l públich, cau en la contrabarrera, ahont se regira, impotent, sota las burjadas, cossas é insults de tothom.

Y nostre furor se traduhía en crits, imprecacions y cruiximents de dents.

—¡Tiréu bombas, malehits de Deu!...—cridavan alguns ab l' accent de la desesperació més concentrada y agotant lo diccionari de las interjeccions. Com si encara 'n cayguessen pocas de balas y no 'n rajés prou de sanch, sentíam com un frenesí, com un desitj foll, de quelcom que ho arrassés tot per arréu, que 'ns arborés á tots, la carretera, la montanya y 'ls soldats inclusíu.

Prou n' havíam suferts d' altres de contratemps, y més que 'ns n' esperava sufrir encara, peró no recordo haver sentida may més aquella mena de foguerada del esperit anárquich que, més ó menos latent, tots devém portar á dins, per més que no 's manifesta sinó quan, per efecte de circunstancias escepcionals, se enxiqueix ó anula la persona racional.

¿Per qué no la deixavam la carretera? ¡Era impossible! Tan impossible que, llevat dels desmontats que, per miracle, sortían mitj víus d' entre las potas dels cavalls y 's rebatían rostos-avall péls talussos y torrenteras, dels demés ni un sol se desviá. Apart d' aixó, ¿quí

es capás d' arrancar un cavall d' entremitj de un esquadró desbocat, emborratxat per la carrera y portat com péls dimonis?

Quan la carretera prengué un altre tirat, permetent distanciarnos un poch de nostres perseguidors, essent lo foch d' aquéstos menos mortal, s' afluixá aquell pilot de carn suosa y sanchnanta, allargantse la filera. Allavoras se vegé mellor l' estrago sufert: molts á quins aguantava sóls la empenta que portavan ó l' ardencia de la sanch, anavan cayent l' un després del altre. Per aument de horror, un cavall que, ferit de no sé quína part, corría desficiós y esbufegant amunt y avall de las filas, ab lo cap alt, llensant revents per boca y nassos, dolls de sanch pél bleix pulverisada, acabava de tenyirnos á tots de vermell. Aixís, fins los qui, per miracle, estavam encara ilesos, semblavam tots mossos del Escorxador...

Era táctica bastant generalisada entre nostres quefes, fins entre aquells que gosavan de prestigi, que tan bon punt s' havía pronunciat lo característich "campi qui puga,,, com si ja donessen llur feyna per acabada, no 's preo-

cupavan més que de marxar, sense girar tan sóls lo cap pera veure qué feyan los de darrera. Los travalls de salvament de ferits, y fins los de contenir y posar una mica de fré al excessíu avans del enemich, se feyan generalment de *motu proprio* péls oficials de més bona voluntat, ajudats dels individus que bonament se prestavan, ó dels que ab llur energía logravan contenir.

Quelcom per l' estil passá aquell día, y sóls quan haguérem sortit dels horrors de la fusellada, tractárem alguns de contenir aquella desfeta. Revólver en má, havíam d' obligar als desmontats á desguarnir los cavalls morts y salvar, per lo menos, las armas y maletas, com també d' auciliar als ferits que més ó menos podían váldres, mentre que alguns, pochs, se destacavan en guerrilla, procurant, quant altra cosa nó, refrenar l' audacia que, deguda á la impunitat, tenía l' enemich.

Lo desastre era gros. Per arréu no se sentían sinó crits y gemechs. Un minyó de Manlleu, desmontat, brut de sanch y ab un ull mitj buydat, anava clamant per son germá, ab crits que semblavan bruhels de badell. Com

algú li digués que l' havía vist caure de cavall carretera-amunt, cap allí 's dirigí pél dret.

En aquells moments la tropa havía tocat retirada, sens dubte perque 'ns considerava á nosaltres com enemich ja fora de combat y esser cridada cap á la dreta, ahont la cosa anava forta ab la infantería; peró 'l toch de corneta no l' obehíren pas una bona colla de soldats, que seguían atacantnos, faltant á la disciplina, atrets per las despullas de que estava sembrada la carretera.

Sol y engegant per cada bala set renechs y altras tantas malediccions, anava pujant, lo manlleuhench, cridant, reptant als soldats quins, tot escopetejantlo, se 'n apartavan fugintne com d' un cá foll. Encara 'l tornáren á ferir, si bé que levement, y es de suposar com hauría acabat aquella boja aventura, á no haverse arriscat, tres ó quatre desesperats com ell, á recullirlo, aprofitant aquells moments en que l' atenció del fort del enemich era cridada á l' altra banda.

Allavors de la dreta comensáren á arribar, á tomballons, los de infantería, espotrassats, bruts, y en una situació d' ánimo semblant á

la nostra. També ells contavan horrors, no esplicantse cóm havían sortit víus d' entremitj de dos fochs.

Seguírem fugint, formant remolins, barrejats bestias y personas, sense orde de companyías ni de batallons, formant un coro de llástimas y recriminacions que feya de mal sentir.

Recordo á un oficial que, tot escalabrat del cap, cridava desaforadament, embestint ab furia als que 'l rodejavan prenentlos per soldats. Presoner un moment avans y lliurat seguidament en desesperada brega per alguns dels seus, l' infelís s' havía tornat instantáneament boig, efecte sens dubte de las terribles impresions y contussions rebudas.

Com sempre succeheix en cassos en que 'l soldat de fila veu tornarseli en desfeta la victoria ab que havía somniat, lo mot *traició* anava de boca en boca, fent encara més tétrica la nota dominant. Aquesta, la sintetisá ab una expressió 'l de Manlleu, un moment en que, ja fora de tret del enemich, entrárem alguns en una masía pera refernos beguent un glop.

Una bona dona que per allí feynejava, ser-

vint com podía lo que tots á un temps li demanavam, deya ab tó desolat:

—¡Ay, fills meus, com 'us planyo! ¡Quant més no valdría qu' estessiu á casa, al costat de vostras mares!

—¿Qué dihéu, mestressa?—cridá 'l manlleuhench ab posat feréstech.—¡Lo que valdría més fora que nostras mares ens haguessen ofegat al bressol!

L' ESQUADRÓ DE LA SANCH.

Era sol post y donavam vista á Sant Felíu de Pallarols, quan la avansada avisá que 's veya sortir una forsa per la part oposada del poble. Com no 's tenía noticia de la proximitat de cap columna enemiga, se suposá qu' era dels nostres que, tal vegada, s' apartavan, sospitant que nosaltres eram enemichs. S' armá l' ullera de campanya del general y, avans que aquest hagués presa puntería, los qui teníam bona vista ja havíam contat fins á una quarantena de cavalls que, formant tirallonga, enfilavan lo camí del santuari de La Salut.

—¡Es l' Esquadró de la Sanch!—exclamá algú.—Conech lo cavall boig del comandant, que va, com sempre, fent cabriolas de rabia.

—¡Ah, bah!—feu lo general, retornant al assistent l' ullera,—deu anar á pendre posicions á Collsacabra. Se 'ls hi ha d' enviar avís de que tornin, ó sinó 'ls pobres hi pendrán mal de nit per aquestas garrotxas.

Vaig anar á cumplimentar aquest orde, destacant un cavall de l' avansada, que partí escapat.

Poch després entravam al poble, ahont cadascú tenía ja, per essernos molt familiar, no sóls son allotjament predilecte, sinó també coneixensas y amistats. Per aquestos pobles, la entrada d' una forsa carlina constituhía un día de fira, no sóls pera las botigas, cafés y hostals, que feyan son agost ab la venda y suministre de mil objectes que 'ns eran de més ó menos necessitat, sinó també pera las mossas, que anavan en doyna, trabucadas del seny péls minyons que uns ab altres, á tall de tropa, ne feyan corre una en cada poble.

Diguis lo que 's vulgui, era un fet reconegut que més bonas arribadas que las de las colum-

nas se 'ns feyan á nosaltres, fins en aquells pobles que no 's distingían pas per llur afecte al carlisme. Fills de la terra, convehins moltas vegadas ó lligats péls llassos de la coneixensa, del tracte ó, sovint, del parentíu, nostra arribada era la del familiar, del conegut, quan no del amich ó del desitjat. Las mateixas autoritats locals preferían héureselas ab *cabecillas* més ó menos campetxanos, ab quins debatían y regatejavan y fins disputavan, si á má venía, en lo llenguatje d' estar per casa, que no pas ab molts quefes de columna, recelosos, poch considerats y reganyosos, ab quins ab dificultat s' arribavan á entendre.

Bullía, donchs, la petita vila, ab aquella animació que suposa l' arribada de set ó vuyt cents homes de bon apetit. Peró, á causa de una rispa molesta, per lo freda, que circulava per carrers y plassas, l' animació era interna, casulana, al entorn de las respectivas llars ó dels brasers, y sóls traspuava á través de las mal ajustadas portas y finestras. No era gayre, donchs, la gent que circulava péls carrers, escassament illuminats per alguns raigs de llum que s' escapava á través de las vidrieras

de las botigas, animadas casi totas per alegres y fressosos tertulians ó compradors.

De sopte, ressoná, fúnebre y pausadament, una corneta de cavallería, y la remor de ferraduras, repicant sobre 'ls rierenchs del empedrat, denunciá l' arribada d' una forsa montada: era l' Esquadró de la Sanch.

S' obríren algunas portas y finestras, per ahont treyan lo nas alguns curiosos, y en lo camp lluminós que projectavan los quinqués d' una taberna, hi aparegué 'l corneta qui, rebent la llum de plé á plé, projectava sa ombra, engrandida fantásticament, sobre la paret d' una casa vehina. Montava un cavall d' un blanch brut que, ab la brida fluixa y 'l cap penjant, caminava penosament al compás de las nassadas de la corneta que 'l cavaller, ab lo cap alt y las galtas infladas, empunyava á tall dels juheus dels misteris de Setmana Santa. Un mocador de gitano li cenyía 'ls polsos, sobre 'l que la suosa boyna, de cayrell, semblava no poguer aguantar lo pes de la metálica borla que, com cascata d' or fals y rebregat, li tombava sobre 'l muscle.

Passá 'l corneta.

—¡Apartéuse, *muchachos!*—cridava una véu cascada y rogallosa desde l' ombra.

Los curiosos se feren enrera y, entre espetechs de ferraduras y fogaradas, entrá en la llum un altre fantasma. Era 'l capitá del esquadró, vell de llarchs ganyils blanchs, cara xuclada y ayre petulant, ab la boyna de ballesta, á estil de Zumalacarregui, vestit ab trajo de tall mitj francés, mitj no sé qué, ab galons de comandant á las mánegas. Anava ab los colzes separats del cos, empunyant, ab las respectivas mans, lo sabre y las regnas y mirant á tots cantons, esverat, tal com si estés sobre una caldera á punt de reventar.

Lo motíu de sa preocupació era la bestia: un cavallás negre, de llarga cua y crin esbullada, que semblava tingués tots los dimonis á dins del cos, malgrat que 'ls óssos, apuntantli per tot, no li donavan pas péu pera gastar tanta gallardía, si de tal podían calificarse uns impulsos desordenats de rabia, complertament despossehits de noblesa. Tota sa fatxa, més que de cavall, era de porch singlá. Ab lo cap baix y la mirada feréstega, blanquejantli 'ls

ulls á moments, com los d' un toro, la boca escumejant y las orellas ajamulidas, com á punt de guitar, anava fent cabriolas de borratxo, braholant, més que renillant, com un gos foll á punt d' embestir. Passá la faixa lluminosa y se perdé en l' ombra de l' altra banda, ahont seguíren sentintse 'l tracatreig de sas ferraduras, sos esbufechs y l' apurada véu de son amo, qu' en llenguatje xamporrat, que recordava 'l pá de la emigració, cridava de tant en tant:

—*¡Quítate allá, tú, noy! ¡Sacarbleu!*

En l' entretant, duas altras ombras avansavan en parella, confosas y negrencas, fins á entrar en lo camp de llum. La boyna enfonzada fins dejús de las orellas, un gech d' astracán repelat y calsas de vellut blau constituhían l' uniforme d' un d' aquestos dos cavallers, y del altre no se 'n veya més que una gran manta que, passantli per damunt del cap, li queya per lo front, á tall de Madona dolorida, y per la esquena li tombava á llarchs plechs fins á taparli las camas á n' ell y las ancas á la cavalcadura. Un y altre portavan á la má dreta, descansant la culata sobre la cuixa,

descomunals trabuchs. Los cavalls coixejavan tots dos, l' un del davant y l' altre del darrera.

Després d' aquesta, entrava una altra parella de semblant faysó, y una altra, y moltas més, que semblavan congriarse en la foscor de carrer avall, ab formas indecisas que anavan prenent cos, acabant per detallarse, més ó menos deplorablement, al ferse visibles en la zona lluminosa. Boynas vermellas, blavas y de color d' ala de mosca, brusas y garibaldinas de diferents colors y formas, pantalons de soldat de cavall, ab baixos de cuyro ressech y fangós, ó de vellut, ab polaynas d' infantería, de cuyro, de tela ó de... pell viva; capots de militar plens de séts, ó de pagés, ab cucurutxos de congregant; de tot se veya, cubrint cossos anémichs y encorvats, envenats, quí del cap, quí del bras, quí de la cama; joves convalescents uns, vells xacrosos y escarransits per los anys ó pél poagre altres, desfilant tots, graves y silenciosos, empunyant ab mans no gayre fermas, armas de tota mena, desde la llansa del manayas, fins al trabuch pedrer del temps d' en Bacayna. Al illuminarse successivament, semblavan reanimarse, com sor-

tint d' un sopor, y dirigían envers los curiosos de la taberna, miradas malaltissas y apagadas ó d' indefinible maliciosa expressió.

Y 'ls cavalls per un mateix fet: lo quin pecava per jove, penava de la pell foradada de un cop de bala ó ab algún ós en recomposició, mostrant crostas greixosas de la supuració ó glevas de sanch resseca y negrosa, al voltant de las no ben cicatrisadas nafras, y 'l que gosava de la pell sencera, 's dolía de plétora de anys y de fástich de la vida, amargada per los sobrossos, esparveranys y xacras de tota mena. En quant á mostrar ossamenta, y nervis y tota l' armadura interior, tots eran uns: vells y joves. Algun que se 'n veya de rodonet y llis de pel, era 'l més infelís de tots, y en la marxa 's rendía molt avans que 'ls altres. Sa ufana era la tapadora que cubría 'l brom ó lo asma: prou que s' endevinava per los cedenys y candelas que 'ls hi foradavan lo coll de part á part, al objecte de produhir fonts de supuració pera desguasar las enfarfegadas entranyas.

Peró aquell llastimós estol de runas y desperdicis, aquella macábrica cavalcada, desfi-

lant pausadament al compás del soroll de llauna de las penjantas vaynas, y al rossech de las ferraduras fluixas y mitj despresas dels ronyosos cascos, que sonavan com cadenas de penitents, aquella llarga filera de fantasmas, gitada y engolida instantáneament per las ombras de la nit, després de mostrar per un breu instant sa propia miseria, m' impresioná d' una manera fonda. Me semblava la imatge de las generacions, sortint de las ombras de lo inconegut y sepultantse en las del oblit, després de brillar momentáneament ab claror de foch follet al raig de sol de la historia, igual que 'ls corpúscols que flotan per l' espay, se fan visibles al atravessar la faixa lluminosa d' un raig de sol que 's projecta dins d' una cambra fosca.

Perque, es qu' *alló* també 'n tenía d' historia. Aquells homes, tots l' havían fet, petit ó gros, son paper. Uns eran ***héroes de dos ó tres guerras*** que havían militat á las ordes d' en Borges, d' en Zorrilla ó d' en Marsal, y altres, encara que joves, havían alcansat lo suprém honor que concedeix lo Deu de la guerra á sos escullits, ó siga 'l de rodar per la pols, banyats en la propia sanch, poguent contarho;

y aquells cavalls, no era pas menjant grana á l' estable que havían arribat á aquell grau de miseria, donchs tots ells, quin més y quin menos, portavan sa fulla de serveys pintada á las costellas, després d' haver trepitjat tots los camins tranzitables é intranzitables de la montanya. ¡Y aquellas armas rovelladas y aquells arreus espellinsats! ¡Deu meu! si 's podían coneixer llurs vida y miracles! De segur que si algunas eynas podían parlar, ens farían la historia de totas las guerras y revoltas que han empobrida nostra terra desde 'ls "Francesos„ ensá. Sense anar tan lluny, ellas foren las primeras que lluhíren al sol en aquesta darrera carlinada. Aquells trabuchs eran potser los que malbaratáren á Hidalgo á Vidrá, y aquellas llansas las que á Oristá conquistáren lo primer canó d' artillería.

Peró la revolta havía crescut, y las guarnicions de voluntaris de las poblacions, rendidas successivament, havían proporcionada abundosa cullita de *Miniés* ab que substituhir las escopetas de cassa y pedrerols de las primeras partidas. Los *Miniés* s' havían cambiat en *Bérdans* y *Remíngtons,* suministrats per las

columnas d' en Cabrinetti, en Nouvilas y tantas altras, y 'ls cavalls, xacrosos y revellits, y las albardas y sellas, ab sas natxeras y garlopas, requisadas per las masías, havían sigut reemplassadas per los cavalls de recría oficial, y 'ls arreus de reglament, proporcionats per los esquadrons del Estat. Y com lo nou y sá empeny y rebutja lo vell y xacrós, totas aquellas momias, totas aquellas tarascas y aquellas antigallas, com trastos inútils, com llimonas expremudas ja fins á la darrera gota, havían sigut llensadas á n' aquella mena de sanalla qu' en los quadros de l' administració s' anomenava pomposament *Cuerpo de remonta,* peró que nostra tropa, ab lo llenguatje picaresch que caracterisa al poble de per tot arreu, havía batejat ab lo nom d' *Esquadró de la Sanch.*

Portat per la curiositat, vaig seguirlo darrera enllá, fins á la plassa, ahont se formá penosament en ala, davant del allotjament del general. Lo quefe, després d' ordenar estrepitosament "*pié á tierra*",—qual orde 's cumplí com se pogué, entre gemechs, esbufechs y ays d' alguns dels cavallers,—se mantenía á

bona distancia de sos subordinats, bregant ab lo cavall, que seguía potejant estúpidament. Per fi, s' aquietá un poch la bestia, quedantse ab lo cap jup y la mirada entravessada, com un toro mal ferit al mitj de la plassa. Aprofitá lo comandant aquells moments per' amocarse, y adonantse de mí, 'm cridá:

—*Vegi, señor ayudante, á ver que es lo que comanda mi general, al Gefe del Cuerpo de Remonta.*

Jo no estava de servey y feya l' orni, escusantme de pujar á dalt per por de que m' enganxessin. Peró ell, ab tó de mitja súplica, afegí:

—*¡Hombre, por Dios, que tengo la gente parada y hace aquí un... grisu de cál Ample!*

Vaig consentir en pujar á buscar ordes, majorment haventme manifestat que li era impossible ferho personalment, per 'mor d' aquella fera que montava, que no 's deixava descavalcar sinó en determinadas condicions. Lo general estava llegint la correspondencia, y al enterarse de la embaixada, alsá 'l cap.

—¿Y per qué no puja aquest comandant?

—Perque... 'l cavall no li permet,—vaig haver de dir.

—Donchs be... díguili que allotji y que 's presenti... quan lo cavall ho vulgui.

Aquella massa negrosa 's desfeu, dividintse y subdividintse en grupos que partíren en totas direccions, marxant halo, halo, las cavallerías, ab los caps estirats, seguint com á remolch als respectíus cavallers que 'ls tiravan de la brida.

Al dematí següent, tornava l' Esquadró de la Sanch á estar format davant del allotjament del general. A la llum del día, aquell conjunt de rebrechs y piltrafas, era menos fantástich, menos poétich, peró encara més trist y deplorable, tenint l' aspecte d' una verdadera gitanada. Formats en dos filas los cavalls, ab los caps penjant, mustichs y pensatíus, descansant ara sobre la cama dreta ara sobre la cama esquerra, ab tot aquell ayre d' aborriment y tant se me 'n dona, que caracterisa á aquestas bestias quan ja ho han donat tot. Semblava que sóls per esma sostenían lo pes de llurs cavallers. Aquéstos, per sa part, tenían prou que fer ab defensarse de las xanxas y brometas que 'ls hi dirigían los minyons que desde 'ls cantons y aceras de la plassa contemplavan

la formació. Perque es condició humana que haguém de fer sempre burla y menyspreu de lo acabat é impotent, per més que hagi sigut basa y orígen de nostra mellor situació, y per més que siga lo mateix que 'ns pot arribar. Per sort aquells veteranos é inválits s' ho prenían alegrement, y era de sentir la pluja de acudits que 's creuhava de l' una á l' altra banda.

Ben mirat no podían pas queixarse. Sense prestar cap servey, anant de masía en masía ó de poblet en poblet, en los llochs més segurs y arracerats de tota persecució, marxant á mitjas jornadas, aprofitant sempre 'l bon temps y reposant cada tres días dos, podían escoltársen més de quatre, sobre tot d' aquells poca-soltas que, tan provehits de salut com faltats de bon seny, quí sab si demá jaurían desagnats al peu d' una mata, sense haver ni pogut assolir l' honor de formar part del cos del que tant avuy se burlavan.

L' únich que allí s' imposava y feya respecte, era 'l Comandant, peró per son cavall més que per ell, dit siga en honor de la veritat. Y ho era d' endimoniada aquella bestia, digna de

esser montada per lo *mal baró.* També ell ne tenía d' historia, y ben negra per cert. La véu popular li acumulava quatre assessinats de altres tants cavallers ó assistents seus. Condemnat á mort, al anarlo á executar, se 'n enamorá aquell comandant vell, de llarchs ganyils. Siga per fanfarronada ó per valor, ell jurá que 'l montaría y que 'l doblegaría. En quant á montarlo, ja ho feya; peró lo qu' es doblegarlo, no ho lográ may, ans al contrari, quedá constituhit en una mena d' esclau de sa propia cavalcadura, vegentse sempre obligat á entrar y sortir montat de la quadra. En las aturadas al camp, era precís fermarlo curt per la brida á un arbre avans de descavalcar, mitj tirantse en brassos del assistent. Feya mesos que á n' aquella bestia no se l' havía desensellada ni se li havía fregat lo pel. Al entrar á la quadra, l' arramblavan á la menjadora, ahont la fermava l' assistent desde dalt ab las propias regnas, que tampoch se li treyan may, ab las que menjava y bebía ab la dificultat que es de suposar. Aixís l' animal estava ab la pell y l' ós, peró sense que minvés poch ni molt sa furia, ni dongués may senyal de fatiga.

La fi d' aquesta bestia fou digna de sa vida. Un día, al acostarshi l' assistent pera tirarli 'l pinso, l' animal, que havía rompuda la brida, se li tirá al damunt y, agafantlo ab las dents y tirantlo per terra, comensá á mossegarlo y patejarlo, fentli cruixir los óssos com á un conill un cá afamat. Als crits desesperats de la víctima hi acudíren los companys qui, pera salvarlo, deguéren fer lo que ja debían haver fet mesos há: matar la fera á escopetadas en la propia estable.

Mes, tornanthi ab l' Esquadró de la Sanch, d' aquella revista 'n resultá, qu' encara hi havía dos ó tres cavalls que feyan massa goig pera figurar dignament entre aquellas miserables filas, perque ja s' havían refet ab algun temps de pau y quietut, y foren agregats al esquadró de servey. Los demés, ab lo digne comandant y 'l cavall boig al cap, desfiláren magestuosament á pendre 'l sol, fent la seva mitja jornadeta de marxa.

PARÉNTESSIS.

Jo 'm trobava pres d' una estranya melangía, que 'm donava ensopiment y desgana. Las ideas se 'm tornavan tristas y com prenyadas de fúnebres pressentiments. Veritat es que ni 'ls temps que corríam ni 'ls espectacles que presenciavam, eran pera alegrar á una persona dotada d' una mica de cervell, peró com aquest element, dech regonéixer que no 'm sobrava pas, com no sobra gayre á la gent de la edat que jo allavors contava, y com ja tenía motíus d' haverme aclimatat als temps corrents y als espectacles diaris, d' aquí que fos verdaderament insólita

ma situació d' ánim, que no estava motivada per cap objecte determinat.

Un día 'ls companys m' observáren la fesomía tenyida d' un groch com de safrá, que 's feya més visible al blanch dels ulls y á las unglas, ahont prenía la entonació del plomatje dels canaris, signe característich de la malura anomenada *ictericie,* ó *fel sobreixit* en llenguatje d' estar per casa. En Savalls, á qual estat major estava jo agregat, me concedí un mes de llicencia pera Camprodón, al objecte de restablirme.

Camprodón que, desde que havíam perduda la plassa de Olot, era la capital de la provincia de Gerona, ó, mellor dit, de la gran comarca natural que abarca dita provincia y bona part de la de Barcelona, bullía de gent. Allí hi havía las Maestransas, ahont s' hi fabricava material d' artillería y fusellería; l' Hospital y Convalescencia, l' Aduana, l' Intendencia, la Administració de Correus y altras entitats y títols més ó menos ilusoris, més ó menos motivats y més ó menos inútils. També, com á lloch segur y resguardat d' espatllas per la frontera, hi havía bona porció de familias de

quefes carlins, moltas d' ellas emigradas ó expulsadas dels llochs y comarcas ahont dominavan las tropas lliberals. Per fí, com se sol en tals cassos, hi havía també allí tota la gandulería del partit, tota la turba multa de desayrats, de maulas, d' envejosos, d' *hojalateros,* d' inútils y d' ineptes (que no es pas lo mateix) que, no tenint res més á fer ó no servint per altra cosa, omplían cafés y tertulias, dibuixant planos de terribles batallas, de brillants victorias que s' haurían obtingut á esser escoltats, trassant plans y projectes de campanyas, en son concepte infalibles, criticant, en fí, y llevant la pell al próxim, ab més gust si aquest próxim era un superior. Altres, més pacífichs, se dedicavan al bon temps, menjant be, dormint tous, ó fent l' amor á las mossas, element que abundava per modo extraordinari á la petita cort.

Després de llarguíssima y no interrompuda temporada de penosas operacions, vaig trobarmhi d' alló més bé á Camprodón. Era la mellor medicina que 'm podían receptar per un mal qual inmediat resultat es la tristesa. Allí vaig trobarhi moltas familias conegudas,

y las que no ho eran no tardáren en serme familiars, y alguns companys, convalescents de feridas ó malaltías que, com jo, s' aprofitavan de lo que passava, y altres qu' eran agregats als diferents organismes allí existents, ó formant part del de la gandulería, sens dubte lo més nodrit.

Allí hi havía la generala senyora marquesa de A., que 'm feya l' honor d' acceptarme per cavaller, en las passejadas á cavall que feyam per las deleytosas voras del Ter. Las fillas del brigadier V., mitjas *jamonas* peró de bon veure y molt agradosas; las familias del coronel B., del comandant C., del capitá D., &., ab las que sovint ens trobavam al passeig, á la font, per tot arreu, junt ab altras moltas familias de *paysans,* lligadas ab las demés per la mancomunitat d' ideas y de desitjos. Entre 'ls companys, amichs y coneguts, n' hi havían de castellans, d' andalusos, de navarros y fins de francesos é italians: gent alegre, simpática é il-lustrada la major part. Uns procedían d' artillería, altres d' infantería, alguns de l' armada, com lo carinyós amich T., alguns, dels seminaris de Vich ó Gerona ó bé de la Universi-

tat de Barcelona. Los extrangers venían del disolt exércit pontifici. Entre aquésts hi havía un turch, jove molt interessant é instruhit.

Los paysans emigrats, en general, eran gent tan pacífica, que sóls per esperit d' estúpida venjansa ó de mal entesa conveniencia política, 's comprén que 'l govern liiveral ne fes objecte de persecució, per més que fossin carlins declarats. Entre ells recordo al senyor P., propietari ampurdanés, excel·lent home, incapás de matar una pussa, per més qu' era *acérrim* com deya ell mateix. Aquést havía jurat, á semblansa del gran Cid, no tallarse la barba ni 'l cabell fins al día venturós en que D. Carlos fos al trono. Per aquellas fetxas semblava ja un patriarca, mirat per davant, y per darrera, un húngáro de fira, donchs ja las grenyas li arribavan á mitja esquena, ab gran disgust de la familia, ab la que son heróich vot lo tenía en guerra encesa. Més tart vaig saber la fí d' aquest punt d' honra. Lo bon patrici se sostingué tant quant pogué, peró 'l pél, creixent y més creixent, portá al darrer grau de desesperació á sa senyora esposa qui, no poguent resistir més l' espectacle d' aquella porquería,

com ella 'n deya, armá un complot, y l' infelís fou aixollat mentres dormía, perdent, ab lo pél, la forsa moral y la darrera esperansa del triomf de la bona causa.

Han passat molts anys, y tota aquella aglomeració de coneixensas y amistats, ha sofert un dispers, comparable ab la dels constructors de la torre de Babel després de la confusió de las llenguas. Moltas d' aquellas personas han passat á mellor vida. Dels militars provinents del exércit, molts tornáren á llurs cossos; al mariño vaig saludarlo, fa alguns anys, á bordo d' un acorassat, al Pórt de Barcelona. Dels demés, alguns d' ells, seguint sa primitiva vocació, son avuy sacerdots ó frares de la major austeritat. Altres son á América ó á Fransa, lluytant per la existencia, ab major ó menor fortuna; alguns ocupan llochs de confiansa en establiments de crédit; altres cuydan llurs patrimonis, havent deixat la xarrasca per la esteva. De las noyas, se casáren las que poguéren, y algunas d' ellas, coronelas y brigadieras d' aquell temps, caygudas de llurs esquimbells per la mala fortuna de las armas, son ara dispeseras ó porteras, mentres que

altras, que las substituheixen, potser estarían encara més avall, á no esser péls capritxos de la boja fortuna.

¡Ja ho crech que s' estava bé á Camprodón! Sería per axó que 'm cedí rápidament la malura y se 'm passá 'l mès de llicencia sense ni sóls adonarmen. Y passáren cinch setmanas, y més, y encara que ab remordiments de conciencia per l' abús que feya de la gracia obtinguda, no trobava may l' hora bona pera tornar al Quartel general. Un día vaig tenir verbalment l' avís de que 'l General sabía que estava ja restablert y estranyava que no 'm presentés. "Ara sí que hi haig d' anar corrents„ vaig dirme, y 's passáren alguns días més. Per fí, un vespre vaig rebre, de mans del Comandant d' Armas, un volantet del secretari d' en Savalls, en que 'm comunicava l' orde del General de passar, sense escusa ni dilació, á incorporarme al Quartel general á Ripoll. La fetxa de la comunicació era atrassada, y vaig saber que ja feya dos días que 'l quefe havía passat per Ripoll en direcció á Alp de Cerdanya.

Lo tó sech de la orde y la circunstancia de

haver vingut atrassada, m' alarmáren, tant, que al següent día, á punta de clar, ja cavalcava fugint de Camprodón, sense despedirme de casi ningú. A Ripoll, hont vaig detenirme curts moments per si trobava alguna orde pera mí, vaig saber que 'l General havía formalisat l' atach de Puigcerdá. Vaig dirigirme á Ribas, y d' allí á empéndrer la collada de Tosas. Pél camí, preguntant als tranzeunts que venían de dalt, m' anava enterant, encara que imperfectament, de las operacions. Semblava que la cosa anava molt de serio, y fins temía no esser á temps á la rendició de la plassa. Me frissava entre 'l temor de l' arribada que 'm faría mon quefe y 'l desitg d' esser á temps de fer quelcom que 'm vindiqués als seus ulls.

Havía ja passat lo pórt, quan vaig veure venir dos soldats d' á cavall. Me faltá temps d' interrogarlos. Portavan l' orde, pera l' arcalde de Tosas, d' arreglar lo camí, á fí de passar los canons Krup (presos á Castelló d' Ampurias) que venían de retirada: lo siti era aixecat. La noticia 'm va caure damunt com una galledada d' aygua gelada.

En la situació qu' estava la causa, convenía un cop d' efecte, una de sonada que reanimés al país, y res més apropósit que la presa de Puigcerdá, ahont ja tothom tenía fita la mirada. Aquest nou fracás era una desgracia pera nosaltres, y havía d' esser d' un efecte deplorable.

—Y donchs, ¿qué ha succehit?

Aquells minyons sabían ben poca cosa. Que la plassa estava molt preparada y 's deya que venía en Martinez Campos, precisament d' allá ahont menos podía esperarse: del cantó de la Seu d' Urgell.

—¿Y en Savalls?

—L' hem deixat á Alp, peró creyém que deurá sortir avans de nit.

Vaig seguir la marxa ben amohinat. Pera recomensar las operacions, no anava pas malament; caminava desde punta de día, y tenía per davant la perspectiva de trascar tota la nit. Peró no era pas axó lo que més m' apurava. ¿De quín humor trobaría á n' en Savalls ab tal contratemps? Perque era un home que, quan las cosas no li filavan, feya por d' atansarshi.

Seguint la vía, vaig escometre altras persones que anavan confirmant lo que ja sabía: que 's tocava retirada en tota la línea.

Per fi, poch avans de posta de sol, arribava á Alp, dirigintme, sense perdre temps, al allotjament del General.

Allí tot era moviment d' entrants y sortints, mentre alguns assistents s' ocupavan en carregar equipatges en los matxos de la brigada, á la entrada de la casa.

—¡A bona hora arriba!—me digué per tota salutació l' assistent de confiansa ó majordom del General: una especie de sagristá major, que oficiava d' aposentador, de quefe de policía, de director de la confidencia, de cambrer secret y fins d' ajudant d' ordes d' en Savalls.

—Si busca á D. Francisco, per alt lo trobará, que 'm sembla que deu estar amorós com una corda d' espart.

Animat per semblant antífona, vaig pujar la escala. Lo General no hi era, y algú va dirme que havía sortit per la porta del hort que se extenía darrera de la casa.

Aquést no estava enmurallat sinó per una lleugera tanca viva, darrera la qual s' extenía

la superba planura de la Cerdanya, alashoras ab tot son esplet del grá d' aresta á punt de segar, que lluhía com un mar en día de calma. Al horitzó, á dreta y esquerra, limitavan la planura las serraladas dels Pirineus, y per mitj enllá, s' endevinava 'l curs del ríu Segre per sas ribas vorejadas de sálzers que, després de serpejar, dubtant y més dubtant de per ahónt s' escaparía d' aquella presó tenyida ab tots los tons de l' or y la esmeralda, obta per los crenys de la banda de ponent, que li donan sortida cap á las afraus de la Seu d' Urgell. Al fons, lluny, molt lluny, se veya, entre una munió de campanars y caseríus, la vila de Puigcerdá, sentada sobre son tossalet que li dona lloch preferent entre las duas Cerdanyas.

Vaig recorre l' horta en tota sa extensió, y ja pensava tornarmen, quan vaig veure aclatats al peu d' un marge dos punts vermells que desseguida vaig regoneixer per lo General y son Secretari.

Sa vista, en tal situació y postura, va sorpendrem en gran. De més á més, la posició del un y del altre no 'm paregué descuydada ni indiferent, ans al contrari, ab lo coll estirat

y la mirada fita, semblavan examinar ab extraordinaria atenció un determinat objectíu. "¿Qué dimontri hi haurá?—vaig dirme admirat. —¿Es que veuhen alguna avansada del enemich? ¿Es que li tenen alguna emboscada preparada?„ Després d' un bon temps d' espera, tractant de desxifrar l' incógnita, vaig decidirme á avansar per la vora del blat, dret á n' ells. Lo cor me feya trip trap, donchs tenía verdadera incertitut per ma presentació, majorment en aquells instants que se 'm representavan tan solemnes. Es veritat que alló mateix me donava cert ánim. "Potser sigui ara l' hora,—me deya,—de prestar un bon servey y donar lo lluhiment de la oportunitat á ma tardana presentació.„

Caminava pleret á pleret, quan de prompte 'l General s' adoná de mí, lo que denotá fent un moviment d' impaciencia, aixecant lo bras y amenassantme ab lo puny clós. Seguidament feu un moviment enérgich, indicantme que m' ajupís, lo que vaig fer cayent de genolls á terra. "¡Sants del cel! ¿qué será axó?„ Estava esperant d' un moment al altre sentir un cop de corneta senyalant *paso ataque*, ó 'l retruny

d' una descarga. Ell torná á dirigir tota sa atenció envers lo primer objectíu. Vaig veurel aproximar las duas mans, alsantlas á flor de barba, y seguidament bátrelas l' una contra l' altra ab moviment acompassat. Fins á mos oidos arribá clarament lo crich-crich característich del botet de reclamar guatllas. Aquesta operació 's repetí algunas vegadas, fins que, al últim, s' alsá ab gesto de contrarietat. Lo Secretari s' alsá també, y allargant lo bras, comensá á tirar, plegantlo á grans rulls, un filat que estava extés sobre las dauradas espigas.

Jo vaig alsarme igualment, y vaig seguir avansant, ab l' ánima en un fil y sense saberme donar compte de lo que veya. Al esser á tret de paraula, 'm digué en Savalls ab sa veu rogallosa:

—Ja podía quedarshi á gandulejar per Camprodón, per tenir que arrivar ab semblant oportunitat. Qui no serveix pera res mes, sempre serveix pera esquivar guatllas.

No sabent cóm agafar tan original "Deu vos guart„, vaig creure mellor tirarho á broma, procurant excusarme, donant la culpa al metje

que no 'm feya l' alta y á haver rebut ab gran retràs la orde.

—Sí, sí, ja ho entench: vosté es un gran home.

Y ab un tó indefinible de burla, d' amargura y de tant se m' endona, continuá:

—Per lo demés, ha fet bé d' aprofitarse, perque ja s' ha acabat la bona vida. Aquesta mateixa nit desembocará á la Cerdanya una columna, que ja á horas d' ara haurá presa la artillería de siti que tornavam á la Seu. Per altra part, acabo de saber que han passat l' Ebro totas las forsas del Centro, encalsadas per en Jovellar. ¡Ara plá la ballarém grassa. A veure d' ahónt treurán recursos tota aquella colla d' infelissos aquí, que ja 'ls qu' eram no ens hi podíam mantenir. ¡Ja hi tornarém á matar polls per las casas de pagés!

Y totseguit las enfilá sa verbositat característica, ab burlescas ironías, contra 'ls quefes del baix Aragó y Valencia, que s' havían vergonyosament deixat llensar de llurs comarcas naturals.

—Lo qu' es á mí—afegí,—si no me 'n treuhen los meus, no será pas l' enemich qui me 'n tregui... per lo menos á escopetadas.

M' havía equivocat de mitj á mitj. La tempestat, que tant temía, s' havía espargida com una fumarel-la al buf del vent; mes vaig quedar aclaparat per una pena indefinible. Aquella cómica y glacial rebuda m' èra fet més mal que si l' hagués trobat, com me 'l figurava, ab los ulls guspirejant, petant de dents y ab los ganyils cargolántseli com las banyas d' un escorpí.

LA PERSECUCIÓ.

Tocan *llamada* y cal montar á cavall. Y axó que tot just havíam pogut trencar lo son, després de tota una nit de trascar per camins impossibles, sense apenas veure ahónt posavam los peus. Tot lo día avans també havíam caminat, y l' altra nit tampoch havíam dormit casi gens, ni l' altra, ni l' altra.

Tal era la vida que portavam desde que la tercera carlinada anava de cap per 'vall. Quan podíam trobar tres ó quatre horas de repós, ja fos al mitj d' un bosch, en alguna solitaria masía ó en algún mal poblet, ja 'ns donavam per satisfets. Mes succehía sovint

que, deixant una columna reventada, topavam ab una altra de refresch, y d' allá ahont creyam haverhi trobat un alberch, ne sortíam ab un pet d' escopetadas. Avegadas plantavam cara y atrotinavam un moment al enemich, peró després ens tocava fugir més depressa, perque 'l soroll del foch atreya alguna altra forsa, que ens sortía sovint per retaguardia.

Tot aixó no impedía pas que, entre gemech y maledicció, se sentís més d' una rialla. De hont hi há joventut y salut, costa molt desterrarne 'l bon humor.

Donchs, com dich, sortíam de Borredá, vers nou horas del matí, perque una columna 'ns venía á la saga. Anavam al comandò del coronel M., del qui jo n' era oficial d' ordes, y formavam dos batallons ó restos d' ells, un dels quals era manat per lo tinent coronel A., á qui, per efecte d' una vella ferida al genoll, tenían que ajudarlo á montar. Algunas horas més tart, arribavam á Gombreny, ahont poguérem refernos poch ó molt; mes la confidencia picá que ja la columna tornava á estar sobre nostres passos. Passárem á Campdevánol, fingint una contramarxa. Ella no 's deixá

enganyar, y seguírem fins á Ripoll, ahont entrárem al cap-vespre. A las vuyt, ja tornavam á estar en dansa.

—Aquets brétols volen dormir bé—deya al coronel lo seu segón, mentres deixavam la graciosa vila de las duas ayguas, fingint la direcció d' Alpens pera pendre després la de Sant Quirse—peró nosaltres també jaurém y farém matinada.

—¡Quí sab!—feu lo primer, qu' era home aixut de paraulas.

—Me sembla que sí—repetí l' altre.—¡A menos que aquets homes fossin de ferro!

La marxa era silenciosa y trista. Los d' á cavall anavam pesant figas sobre la pera de la sella, y fins los d' á péu semblavan caminar adormits.

Vers onze horas, deixavam lo primer batalló, ab son quefe, allotjantse á Montesquíu, y poch més tart, nosaltres arribavam á Sant Quirse, qu' está uns tres kilómetros Ter avall. Per la major part de la gent tot era arribar y jaure, peró á mí 'm tocava la part més penosa de mas obligacions. Colocació, ó quant menos revisió, de las guardias, repartició del *santo y*

seña, etcétera. Finida aquesta feyna y mitj topant per las cantonadas de pur capolat y rendit, arribava al allotjament de mon quefe, qui 'm feya la gracia d' admetrem en sa propia cambra á dormir sobre un sofá. Ell estava acotxat, mitj vestit, y al entrar, me feu las preguntas de reglament.

—¿Ja están montadas totas las guardias? ¿la del pont? ¿la del camí de Besora? ¿Nó s' adormirán pás?

Vaig contestar satisfactoriament á n' aquestas preguntas, peró ell afegí:

—Estich intranquil per los de Montesquíu. ¿Quí sab si 'l tinent coronel haurá despatxat los confidents?

Efectivament: estant la columna á Ripoll era á Montesquíu ahont calía la major vigilancia, y jo vaig manifestar que 'm semblava que podíam estar tranquils per aquell cantó, donchs era de suposar que 'l tinent coronel no dormiría pas á la palla.

La veritat es que á mí, més que aquestas cosas, me preocupava 'l tirar los óssos sobre 'l sofá, perque m' adormía dret. Vaig fer intenció d' afluixarme de roba, peró mon quefe, incorporantse, insistí:

—Amich meu, es precís que s' arribi á Montesquíu, pera veure com va tot axó; jo estich neguitós, perque 'ns amenassa verdader perill.

Vaig atrevirme á fer alguns reparos, fills, nó de la confiansa, sinó de la flaca naturalesa que se 'm revoltava contra aquell sacrifici superior á mas forsas, peró sigué inútil.

En cumpliment, donchs, d' aquellas ordes, vaig baixar la escala pera manar al assistent embridar lo cavall. L' assistent dormía com un sant sobre las llosas nuas y de cap al llindar de la quadra. Era un soldat desertor, fill de las Castellas enllá, de la meva mateixa edat, y adherit á ma persona com un llebrer al seu amo. Breus moments vaig contemplarlo, á la mesquina claror d' un llum de cuyna penjat á la porta. Era tan beatífich son són y tan patentas las senyas del extenuament, que 's marcavan en sa fesomía xuclada y del color del oli, que 'm feu llástima, decidintme á deixarlo tranquil. Gambant per sobre son cos, vaig entrar al estable ab ánim d' embridar per mí propi 'l cavall, peró l' espectacle que aquést presentava no era menos deplorable que 'l del assistent. Ajassat, més que ajagut, sóls tenia

alt lo cap, perque 'l ronsal, fermat curt, no li donava pera més. A la menjadora estava intacte 'l pinso, que no havía tingut esma pera tastar. En sa mirada, esmortuhida, 'm va semblar llegirhi com'una súplica de conmiseració que 'm feu girar la esquena, decidit á cumplir ma comanda marxant á péu. "Mitja hora pera anar, mitja pera tornar—vaig dirme,—no mata á ningú. Ademés, potser caminant m' esquivaré la són„.

Mitja hora després, entrava en la cambra del tinent coronel, qui, més democrátich que mon quefe, compartía son propi llit ab l' ajudant, que dormía com un benehit de Deu.

—¿Y per axó 'm vens á molestar?—digué, tan prompte s' hagué enterat de mon missatje; y ab son ayre de patuleyo afegí:—Digas al coronel que no soch pas tan criatura, ni comenso pas avuy d' anar pél mon, pera no saber lo que tinch de fer. Afegeix que, quan jo 'm poso á dormir, bé pot fer ell lo mateix.

Y deixantse caure, s' acotxá de nou, donantme per despedit.

Dech confessar que la forma poch cancilleresca ab que fou rebuda y despatxada ma co-

missió, 'm preocupá poca cosa, majorment tractantse de qui 's tractava. Recordo que aquest mateix quefe, en l' acció de Breda, en que per ma imprudencia vaig trobarme encorralat y en un grave perill, va verificar un verdader acte de valor personal pera lliurarmen, sens perjudici de que, al tenirme á salvo, me pegá una fuetada de boig, "per criatura„. Era un home aixís.

Vaig empendre 'l camí de retorn, mes en lloch de la carretera, vaig agafar un viarany de pescadors, que seguía tot á vora de ríu, semblantme que sería més curt.

La nit era expléndida y callada, y la lluna brillava ab tot son esclat, reflectantse tranquilament en las gorgas del ríu, entre mitj dels verns y sálzers de las riberas. L' ayre tenía una tebior y una dolcesa, y las mil remors de la nit se desplegavan ab tanta suavitat y harmonía, que sentintme ferit del contrast d' aquell ambent de pau y tranquilitat ab l' estat de perturbació y revolta del país, no vaig poguer resistir la tentació d' asseurem, mitj ensopit, al peu d' un arbre, no tardant en entrar en un cert estat de somnolencia, molt

frecuent en ma naturalesa y que 'm porta á reflexionar, á voltas, ab major clarividencia que despert.

Allavors tenía jo vint anys, y ¡es tan bonica aquesta edat, ab conviccions arreladas y salut y bona voluntat pera sostenirlas fins al sacrifici!... Conviccions y sacrificis passavan revista dins mon cervell; las ideas brillavan puras, com la lluna al mitj del cel, y 'ls sacrificis... ¡oh! 'ls sacrificis no eran res. Mes las ideas se encarnan en los homes, y d' aquéstos, molts comensavan á destacarse en lo camp de ma imaginació com tacas negrosas, com térbolas nuvoladas qu' entelavan aquell cel puríssim. Allavors comensava á sentir las primeras fibladas d' una malaltía, pera mí inconeguda: lo desengany. Jo comprenía que 'l foch de las ideas als homes los hi fes bullir la sanch, peró ja comensava á sospitar que á n' alguns, ademés, los hi fa bullir l' olla. Afectat per lo antipátich d' aquesta sospita, la idea del sacrifici s' ennegría y 's tornava dolorosa.

Rodolant la imaginació, me transportava allá d' allá de la ratlla, dins del Pirineu francés, ahont hi ha amagada una xamosa vileta, de la

qual, á intermitencias, me venían alenadas del escalf de la familia, convidantme ab lo pá de la emigració, que, per més que diguin, es dolç quan la terra propia está deixada de la má de Deu. Peró en oposició á tan enervadoras influencias, se m' alsava un altre sentiment difícil de discernir si era esperit de rebeldía contra la mala sort, si era fam inconcient d' aventuras, si era una ferida del amor propi enverinada, ó si, realment, era fermesa de conviccions á tot estrop. Conto que hi havía de tot.

Crech que vaig arribar á dormirme, peró sense acabar de perdre la relació de las ideas, vaig entrar de nou en una mena de revetllament sópit, produhit per remors estranyas, que no provenían de las auras de la nit, ni del cant dels grills y las granotas, que fins allavoras venían bressant mon esperit: semblavan confosos picaments de portas y sons de veus humanas. Seguidament, se distingíren més per clar, com potadas de cavall, que anáren creixent y apropantse: un cavaller crèuhá com un llamp per la carretera, que passava á uns trenta metros de distancia, en direcció á Sant Quirse.

Lo brugit anava creixent, y encara no havía lograt revenirme del tot, quan s' oíren distintament las cornetas de Montesquíu tocant *llamada* y *tropa á la carrera,* á las que responguéren totseguit las de Sant Quirse. No hi havía dubte: 's tractava d' una sorpresa.

Mon primer pensament fou pujar á la carretera pera poguer córrer més desembrassadament á reunirme ab los meus, mes no hi havía arribat encara, quan sonáren alguns tirs que se convertíren prompte en foch granejat. Algunas balas perdudas creuháren l' espay xiulant, topant ab los arbres de la ribera y fent caure una pluja de fullas y brossa sobre las tranquilas ayguas de la gorga, altras passáren rasant la mateixa carretera. Peró encara vaig preveure un altre perill: arribant al poble pél mateix camí que duya l' enemich, m' exposava á esser fusellat per los meus mateixos. Variant, donchs, de propósit, vaig tornar al ríu y, cercant un rebeig ahont l' aygua me semblá més prima, vaig passarlo, mullantme fins més amunt de genoll.

Un cop á l' altra banda y trobantme més aprop de la forsa de Montesquíu,—qu' era la

atacada,—que no de la de Sant Quirse, vaig resoldre reunirme ab aquélla, que, com un remat de bens y sense formació, anava sortint del poble, passant lo ríu per una palanca de fusta que uneix las duas riberas. Ja á l' altra ribera, 'ls capitans procuravan reunir llurs respectivas companyías, cridant: "¡Aquí la primera!„ "¡Aquí la quinta!„ etcétera. A n' algunas, ja mitj formadas, se las veya serpejar costa amunt, al objecte de pendre posicions: precaució ben inútil, perque l' hassanya de la columna no havía de passar de lo ja fet. Los retens de guardia, ajudats d' alguns individus escadussers, que may ne mancavan, d' aquells que 's baten sóls per *amor al art*, bastáren pera contenir la primera topada, donant temps més que suficient pera desocupar lo poble á una gent feta á tot, que dormía sobre 'l sol de terra y abrassada ab los fusells. Lo quefe fou lo darrer de sortir y estava fet un follet, més que per la cosa en sí, per la burla que li 'n resultava de la sorpresa, á n' ell que s' envanía d' aixerit y llest.

Era ja á punta de sol, quan vaig assolir á mon quefe, peró 'm trobí ab lo cavall embar-

gat. Lo montava mon propi assistent, qui, en lo moment d' alarma, enterantse per las guardias de que jo havía sortit á péu cap á Montesquíu, montá á cavall y sortí corrents, ab la bona intenció de reunírsem. Al arribar prop de dit poble, rebé una bala al muscle (qui sab si dels nostres mateixos), vegentse obligat á tornar al punt de sortida. Al veurem sá y salvat, l' infelís rigué y plorá de satisfacció.

En realitat, l' acció no tingué consecuencias. Un parell ó tres de morts y quatre ó sis ferits, entre una y altra banda, víctimas sacrificadas lo més inútilment del mon: heusaquí tot.

Sens perjudici de que, als pochs días, sortís en la *Gacèta de Madrid* un *parte* oficial, de aquells qu' encara després de més de vint anys ne conserva 'l Gobern lo clixé. "*El bizarro coronel Tal, después de hábiles contramarchas, logró sorprender á las facciones reunidas de M. y de A., que pernoctaban en el pueblo de Montesquíu. Después de un reñido combate, el pueblo fué tomado á la bayoneta, dispersándose los rebeldes en dirección á las fragosidades de Vidrá, dejando un muerto,*

visto, y sufriendo numerosísimas bajas que retiraron.„

Aixís continuá encara la guerra durant setmanas y mesos.

CALVARI.

Devorat per la febra, y mitj perduda la conciencia de mon propi sér, me trobava ajagut damunt d' una márfega de pallons, dura y rocallosa com un pilot de grava. Mes no era aixó lo que més me dolía: tenía la má esquerra foradada com la d' un Sant Crist y, encara que no era ferida prou grave pera posar de moment en perill ma existencia, ab tot, tractantse d' un membre creuhat d' óssos y nervis y, per consegüent, molt provist de materia sensible, 's compren que havía d' esser més dolorosa que altras calificadas de mortals, y sobre tot exposada á serias complicacions.

Ademés, havían transcorregut moltas horas de la desfeta, horas de penas y fatigas, sense que ningú m' hagués feta la primera cura. Veritat es qu' en un moment de descans havía topat ab un metje que curava alguns altres ferits, lo qui s' ocupá de mí.

Per aquells temps anava la carlinada tan de mala manera, que ja 'ns ho donavam tot per perdut. Empenyuts com un remat de béns, havían invadit la Catalunya nombrosos batallons del Aragó y Maestrat, formats per milers de voluntaris, gent valenta y disciplinada ab regular organisació militar, peró armats, en sa gran majoría, ab fusells de pistó, y tan mancats de recursos de tota mena com de medis de trobarne.

Ignoro si aquell *exodo* de totas las forsas carlinas, valencianas y aragonesas, se degué á la pericia dels generals alfonsins, que habilment las empenyéren cap al Ebro, ó á la falta de táctica dels quefes carlins, que no sabéren ó no poguéren burlar l' operació, marxant ab astucia pera colocarse á retaguardia de las columnas, com havían fet altras, y com s' havía fet aquí mateix tantas vegadas com s' intentá

encorralarnos cap á la frontera, ó si fou lo plan d' algú que cregué donar lo gran cop, acumulant importantíssimas forsas á Catalunya pera ab ellas produhir quelcom de ressonancia. Mes es lo cert que alló motivá un cop mortal pera la causa de D. Carlos. Tota aquella munió de batallons que, á son país, vivint de sos propis recursos, eran una potencia, aquí quedáren reduhits á la nulitat. La intrusió de quefaturas, ahont ja n' existían d' altras, portá la dualitat de mandos y, per consegüent, l'anarquía, y ab ella la destrucció de la disciplina y de la forsa moral de nostras companyías. Los malencontres se succehíren á diari, y 'ls batallons se disolían com lo sucre á l' aygua. Alguns quefes lográren mantenir units los quadros de llurs forsas, peró los més, dels voluntaris, anavan esmaperduts, acullintse al indult uns, y 'ls altres agregantse á la primera forsa ab que topavan. D' aqueixa manera se engroixíren considerablement alguns dels antichs batallons de catalans, peró 'l valor numérich no aumentava 'l valor material de la forsa, ja que 'ls nou vinguts, ab armament diferent, no podían esser municionats, y com

se dalían pera possehir bonas armas, las robavan, si podían, á sos companys, que pera defensarlas se veyan obligats á dormir sobre de ellas. Axió portava, no sóls desconfiansa y falta de cohessió en la forsa y, per lo tant, disgustos á cada moment, sinó que aumentava las dificultats, ja de sí cada día majors, ab que topavan los quefes pera sostenirse.

Ab tot, dech fer justicia á n' aquella bona gent, que 's guanyava las simpatías de tothom per sa obediencia y sa sobrietat, que superava á la nostra. Ells menjavan ranxo, á diferencia de nostres voluntaris que cobravan, encara que ab gran retrás y malament, llurs pagas. Casi tots vinguéren uniformats, mes com ningú cuydá de reposárloshi 'l vestuari, arribáren á caminar mitj nusos, semblant un exércit de mendicants. A n' aquest propósit, recordo que, estant á Amer, se 'ls repartí, á alguns batallons, una cantitat en metálich pera referse de roba, mes com la cantitat era exígua, ells, en lloch de dirigirse á las sastrerías, invadíren las botigas de blanch y comparegueren á la formació tots ab calsotets nous de trinca.

Donchs d' aquesta bigarrada gent se compo-

nía bona part de la forsa que portavam lo día de la desfeta de La Juncosa, de la que vaig surtirne esgalabrat, y 'l metje á que 'm refería suara, era un jove valenciá, á qui no coneixía ni havía vist may. Sa única operació consistí en introduhirme una sonda en la ferida, al objecte, deya, de tráuren las *esquirlas* dels óssos, y la sensació que 'm produhía aquélla al refregar per los nervis esquinsats, era d' un dolor tan *sui generis,* que 'm donava exaltació é intencions d' aplicarli á la cara la má bona. Per fí, á forsa de prechs, vaig lograr que 'm deixés, peró es lo cas que no li quedava ni una desfila, ni una gota de bálsam, ni una vena, y al manifestarmho, 'm dirigí una mirada tan llastimosa y tan desolada, que 'm doná més pena que la mateixa miseria que m' anunciava.

Va tornarme á envenar ab lo mateix mocador de butxaca que ja hi portava, fet un cartró per la sanch resseca, y aixís llazterat y capolat per la fatiga y per la febra, várem arribar, al vespre, á una casa de pagés, trobant algunas horas de relatíu repós damunt d' aquella márfega de que parlava.

Rendit de són, sens poguer dormir, estava

en una mena de dolorós ensopiment que 'm feya gemegar sense apenas donármen compte. Tenía set y demanava aygua, mes ningú 'm sentía. En un moviment de contorsió, vaig tirar la má dreta més enllá de la márfega y, topant ab un cos tou y calentó, vaig agarrarlo ab forsa. Era mon pobre assistent, que dormía com un soch sobre 'l sol de la terra nua, y que al sentirse agafar, s' alsá ab urch, cridant:

—*¿Qué hay, señorito?*

—Pórtam aygua, que 'm moro de sét.

Me portá un canti, al que vaig abocarmhi ab delicia.

Al fi, entrá la claror del día per la esberlada finestra, y comensáren á sentirse 'ls remors de la partida, que vivaquejava per sota 'ls arbres del entorn de la casa. Estava parlant ab lo assistent sobre lo que 'm calía fer, quan se ohíren crits d' alarma que posáren en conmoció tota la forsa. Fent esforsos de flaquesa y mitj portat per aquéll, vaig arribar aprop de ma cavalcadura, qu' estava fermada á l' era, peró afortunadament s' esvaní l' alarma, que resultá infundada y producte sóls del pánich de que més ó menos tothom estava possehit.

Ab tot, aixó m' acabá de convéncer de que ma situació era delicada y de que en aquell estat nó podía seguir, donchs estava de continu exposat á un mal encontre. Per aquell temps, los hospitals eran, tácita ó expressament, respectats com á llochs neutrals, y mon primer intent fou dirigirme al de Solsona, com á més próxim, encara que distava una jornada llarga; mes, no sé com, vaig venir en coneixement de que havía sigut intervingut y disolt per en Martinez Campos. Repugnantme seguir la sórt dels demés ferits, que havian sigut distribuhits Deu sab cóm per lás masías ó balmas de la comarca, ó abandonats á la clemencia del enemich, vaig adoptar la ferma resolució de dirigirme al hospital de Besora, situat en las montanyas de Vidrá.

No se m' ocultava lo perillós d' aquella travessera, de tres bonas jornadas ab precissió d' atravessar tres rius que, vorejats per altras tantas carreteras molt afressadas per las columnas y 'ls destacaments, constituhían tres verdaders entrebanchs. Eran aquéstos lo Cardoner, vorejat per la carretera de Manresa á Súria, 'l Llobregat, per la carretera de Berga,

y 'l Ter, per la de Vich á Ripoll; peró l' afany d' arribar á país pera mí més familiar y la esperansa de trobarhi l' esperit menos decaygut, me sostinguéren en mon propósit.

Mos companys no l' aprobáren, per no ferse solidaris de sas consecuencias, ni 'l combatéren, no poguent oferirme mellors proposicions. Mon quefe posá á ma disposició quatre soldats d' á cavall, recullits accidentalment y que á n' ell no li servían de gran cosa. Los vaig aceptar, pensant que, si més nó, 'm servirían pera enviarlos de descoberta. Estava desdinerat, y 'ls companys, que no se la passavan gayre mellor que jo, 'm proporcionáren una cantitat que no excedí de vint pessetas. Axís vaig despedirme d' ells, ab lo cor entristit, encomanantme á la voluntat de Deu.

Al cap d' unas horas de caminar á bon pás, arribavam á la primera barrera, es á dir á la carretera de Súria, que corra agermanada ab lo Cardoner, lo qual passárem á gual y sense entrebanch. Varem cercar repós á la primera masía ab que topárem y ahont me proporcionáren una mica d' oli del llum pera reblanir la compresa de la ferida, que, ressecada com

era, 'm causava víus dolors. També 'm feren, en un santiament, una sopa de séba, únich aliment que m' aconcellá 'l metje.

Seguírem la marxa, peró ja estava jo convensut de la inutilitat de la guardia d' á cavall que m' acompanyava. Aquells voluntaris, pera mí tots desconeguts, no 'm tenían ni voluntat ni respecte, ni estava jo en situació de ferme obehir. En lloch d' anar á vanguardia, formant duas parellas, com jo 'ls ordenava, al objecte de descubrir lo camí y prevenir tot perill, seguían á retaguardia, parlant baix y agrupats en continuat conciliábul. Me feyan més por que goig.

A entrada de fosch, arribavam á las envistas de la carretera de Manresa á Berga, sobre 'l ríu Llobregat, y vaig pararme en un petit casinyot pera pendre un güía que m' ensenyés un gual, ja que no era pas cosa de buscar cap pont. Mos acompanyants de cavallería 'm manifestáren sa resolució de passar allí la nit, invitantme á fer lo mateix. Vaig donárloshi de contesta "que no havía pas caminat tot lo día pera pararme sense deixar enrera 'l punt que conceptuava més perillós de la trajectoria que

portava. Que á l' altra banda del ríu me consideraría més segur, per esser la terra més montanyosa y amagada, y allí faría nit„. Vaig deixarlos sense recansa y sense cap rencor. Prou comprenía sos intents, que no eran altres que acullirse al indult. Los infelissos ja 'n tenían prou de penas y fatigas, y ben mirat, vista la inutilitat del sacrifici, ¿quína altra cosa podían fer?

Lo bon guía 'm comprobá lo perillós d' aquell pás, creuhat á tothora de columnas volants y fins de petits escamots de vuyt ó deu cavalls, lo que probava 'l domini que del país tenía ja l' enemich.

Una volta salvat l' obstacle ab las degudas precaucions, vaig demanarli que m' acompanyés á qualsevol casa ahont passar la nit ab alguna seguretat. M' indicá una casa en la que podría estar bé, sinó que manifestá dubtes de si sería del meu gust.

—Perque no es dels *vostres*—afegí.

—¿Qué 'l creyeu capás de ferme alguna trastada?—vaig dirli.

—¡No, senyor, no!—exclamá—Sóls li dich perque ho sápiga.

Varem arribarhi á negra nit. Era una casa de no gran apariencia, remontada y emblanquida, semblantse més á una d' arrabal de ciutat que á una masía de montanya. Trucá 'l guía, y aparegué á la finestra un individu ab un llum á la má. Duya bigoti, y tenía més fatxa de barber de poble que d' esclafa-terrossos. Fetas las degudas indagacions, reconegué al guía y, convensut de que eram gent de pau, no tingué inconvenient en franquejarnos la porta. Entrárem després de despedirme del guía, á qui volía jo recompensar á la mida de mos modestíssims capitals, negantse ell á acceptar res, ni un vas de ví que li ofería mon hoste.

Malgrat l' estat d' abatiment en que 'm trobava, encara vaig tenir humor de fixarme en la persona qúe 'm donava tan generós aculliment, cridantme l' atenció per la falta de *sabor local* que, tant ell com la casa, manifestavan. Com era bastant garlayre, no vaig tardar en saber que, efectivament, era vilatjá de naixensa, havent passat tota la vida á Barcelona, ficat á la política de barricadas. Progressista d' Espartero, 'ls mateixos desenganys polítichs

que havían portat á n' aquest á retirarse á Logroño, á n' ell l' havían dut á fer vida d' hermitá á n' aquella masía, que li havía pervingut quan menos s' ho esperava, dedicantse al art del pagés, en lo qual, segons ell, n' era ja més sabi que 'ls del país, qu' eran uns reaccionaris atrassats, refractaris á tota idea de progrés.

—Nostre país—deya ell—no está pas prou civilisat pera compendre las ventatjas de la llivertat y del progrés. Véus, ara, ab la Revolució de Setembre, semblava que s' havía de fer quelcom de bó, peró ja tens altre cop á Madrit los mateixos madurs d' aquells temps, que ab la capa de lliverals, son tant ó més reaccionaris que vosaltres.

Parlant de la guerra, usava un cert tó de conmiseració envers los que 'ns batíam, calificantnos de víctimas dels peixos grossos, com ells, los héroes de las barricadas, ho havían sigut igualment en son temps. Per lo demés, ell respectava totas las opinions y, si bé á las barricadas era un lleó, passada la lluyta no coneixía enemichs. Y 'm contava cóm salvá la vida d' un oficial, ferit per ell mateix en una

de las revoltas de Barcelona, ocultantlo en son propi domicili ab perill de la vida.

Parlava molt de la moral universal y de la filantropía, "ab quals virtuts, deya ell, n' hi havía prou pera esser honrat y bon ciutadá„. En fi, un filosoph de peu de marge, plé de textos mal digerits y de teorías xavacanas.

No estava jó pera portarli la contraria, y fins vaig coincidir ab ell en certas apreciacions de carácter general, trayentne 'l convenciment de qu' era un sér de bon fondo, del que no hi havía res que témer, y, apart de la matraca que 'm doná ab sas retóricas, vaig déureli amables atencions. Per la masovera 'm feu servir la corresponent sopa de séba, y fins va volguer curarme la ferida aplicantmhi un oli de tall de sa particular confecció, del que 'n contava miracles. No vaig admetre la curació perque estava resolt á que no m' hi toqués res ningú, fins que 'm pogués ajaure tranquilament, peró vaig consentir que m' hi apliqués l' oli aquell á la compresa, en lloch de lo del llum que havía vingut usant, per més que mon pobre assistent, alarmat, m' estirava 'ls faldons, tement que 'l progressista m' enverenés.

Per fi, vaig tirarme sobre un llit, sense despullarme, y vaig dormir unas pocas horas.

Aquell descans solzament serví pera trobarme l' endemá més débil y descoratjat. Sóls la ansia d' arribar á terme 'm pogué traure del llit. Lo bon progressista m' acompanyá fins á un llarch tirat de la casa, pera deixarme orientat. Sobre tot, m' encarregá molta precaució al passar al indret de Prats, ahont hi havía columnas. Varem separarnos com á bons amichs, y vinga camina que caminarás, silenciosament y fugint sempre de camins massa afressats, per por de topar ab una columna ó ronda. Algunas vegadas feya avansar al assistent pera descubrir lo terreno, peró éll, apart del afecte que 'm duya, era un xicot de flach subjecte, y prou travalls tenía per' anar seguint. Los pagesos, ab bona voluntat, ens feyan fer marradas pera evitar perills, donchs, com ells deyan, ja ningú plantava cara á las columnas, que tiravan per allá ahont volían.

Cap al mitjdía, havíam passat ja la línea de Prats, y poguérem veure, encara que de molt lluny, una columna qu' encalsava á una partida que hauría trobat descuydada. Las perso-

nas no s' oviravan, peró 's veyan las fogonadas, y per la direcció d' aquéstas, compreníam perfectament la marxa d' uns y altres. Ferem alto en una masía dels voltants de Santa María d' Oló pera refernos un poch, es á dir, l' assistent y la bestia, perque, en quant á mí, com igualment sufría caminant que parat y com lo que 'm sostenía era la febra y 'l desitj d' arribar, hauría preferit marxar sense parar may.

Allí se 'ns reuní un voluntari que 'm reconegué: era l' assistent de confiansa de Mossén Galcerán, qui anava, segons vaig entendre, al objecte de recullir alguns documents que 'l seu amo tenía escampats per aquella comarca. Per més que las noticias que 'm comunicá del estat de las cosas no podían esser més desconsoladoras, y que la missió que portava 'm feu l' efecte d' un toch de difunts, acabantme de entristir, me vaig alegrar de tal encontre, majorment perque, portant ell la mateixa ruta, s' oferí á acompanyarme.

Seguírem, donchs, fent vía ab alguna més confiansa, ja que aquéll coneixía 'l terreno pam per pam y anava sempre de descuberta. Alguns indicis de perill ens feren desviar, ficant-

nos á dins d' un bosch, ahont hi perdérem llarch temps. Després continuarem marxant, de dret sempre envers las montanyas de Vidrá, especie de terra de promissió, que tot lo día veya al lluny, y que no semblava acostarse may. Caygué la vesprada rúfola y freda, com del mes d' Octubre, y jo tremolava de fret y de febre sota la prima vestimenta de estíu que encara duya. A estonas, queya en una mena de passivitat ó d' entontiment y no 'm sentía de res, peró 'm revenía aviat y sentía tots los mals y angoixas propis de ma trista situació. Me venían rodesas de cap, y temía, á cada moment, caure del cavall y no poder arribar á terme: 'l temor mateix m' infundía coratje, y m' agarrava fort á la sella pera anar tirant.

Era ja nit closa quan arribárem á una casa de regular apariencia, ahont m' anunciá mon guía que demanaríam hostatje fins l' endemá. Trucárem y tardáren á obrir, per més que, del trepitj y remors que se sentían dintre, deduhírem que se 'ns espiava. Per fí, s' obrí una finestra y aparegué la silueta d' una dona, anunciantnos que, si trucavam pera entrar, era en vá, donchs tenían ordes de no obrir á ningú.

Vegent inútils las súplicas del guía, vaig intervenirhi, exposant ma trista situació. La dona semblava condolirse, y desaparegué, mes reaparegué en son lloch una altra silueta, la d' un home, que ab véu seca digué:

—Vos canseu en devadas: tením ordes de no obrir á ningú.

Vaig oferir entregar, per la finestra, las pocas armas que portava pera allunyar tot rezel, vaig pregar y suplicar per l' amor de Deu, tal com un pobre de Jesucrist.

—Ja vos he dit que no n' acabaréu res—repetí la veu,—ja n' he tinguts massas de compromisos.

—¡Acullíulo á n' ell sol; nosaltres ja jaurém per assí defora!—exclamá 'l pobre guía.

Mes la finestra 's fermá despiadadament, robantnos la darrera esperansa.

No recordo haver sufert en ma vida un dolor moral tan intens: era una barreja de vergonya, de desengany y de desesperació impotent, que me feu venir las llágrimas als ulls. Tranzit de fret per defora y bullint de febra per dintre, va venirme una mena d' esgarrifansa que 'm feya tremolar com una fulla al arbre, acabant

ab los darrers restos d' energía que 'm quedavan.

L' assistent quedá fet un enza, sense dir una paraula. Per sórt, lo guía s' apressurá á animarme, exclamant coratjosament:

—¡No s' apuri pas perxó! Tot será questió de caminar una mica més, peró jo 'l portaré á una altra casa en que 'ns rebrán bé.

Seguírem caminant silenciosament, á davant lo guía y á darrera 'l pobre assistent, ranquejant, agarrat á la cua del cavall. No sé quánt va durar aquella marxa, peró de segur que no baixá d' una hora y mitja, que á mí 'm semblá una eternitat. Lo particular es qu' en lloch de enpitjorarse ma situació d' ánim, més aviat aná mellorant. No sóls entrant en reflecsió vaig arribar á sobreposarme y consolarme cristianament, sinó que fins, y tal volta á consecuencia d' aixó mateix, mimváren notablement mos sufriments materials.

Quan menos ho pensava, 'ns trobárem davant d' una altra casa, espayosa y ben plantada. Ja 'l guía trucava y jo estava en trascor, tement una nova decepció, semblantme que tardavan sigles á respondre; no fou aixís: se

anomená 'l guía y, reconegut, obrírense 'ls dos batents de la porta pera que jo pogués descabalcar dins de la entrada, ahont, á pés de brassos, me degueren traure de la sella, tan entumit y decaygut estava.

Sense gayres cerimonias ni fressosas manifestacions, peró ab carinyosa solicitut y ab la llástima pintada á la cara, m' acullíren y aconduhíren aquella bona gent, fentme seure á la llar, revifada la foganya, lo temps necessari pera ferme un llit y calentarlo ab l' escalfador de paella. Contra ma voluntat me despullaren y fins se proposavan curarme la má, renovant las compresas y enfarfechs de sanch resseca y negra. M' hi vaig oposar obstinadament, per més que la tenía feta una llástima de butida y com morta, lo que no deixava de preocuparme seriament. Peró m' havía ficat al cap que, feta la primera cura, entraría en malaltía, no podent sortir del llit fins qu' estés resolta, y jo volía arribar á Vidrá, víu ó mort.

En lo llit ja, 'm serví la mestressa una sopa y un cordial qu' ella mateixa 's compongué, y al trobarme tan ben acotxat y tan calentó, vaig sentirme novament afectat, humite-

jantsem per segona vegada 'ls ulls, peró no de pena y miseria, com suara, sinó de tendresa, pensant ab la familia y 'ls atzars de la vida. Tot me convidava á resar, y resant vaig quedar adormit.

Per més que 'l dolor ja no se 'm limitava á má y bras, sinó que m' agafava 'l muscle y la esquena, vaig dormir algunas horas d' un tirat, lo que proba que fins ab los dolors se arriba un á aclimatar, y que las necessitats generals del cos acaban per sobreposarse á las parcials dels membres. Per esser la cambra herméticament closa, no vaig adonarme de que fos clar fins qu' entráren dos voluntaris de cavallería, antichs companys meus del esquadró de Gerona, los quals, havent anat á rebotre á la masía, sapiguéren ma presencia y manifestáren desitjos de veurem. Las noticias que 'm donaren no podían esser més desconsoladoras, convencentme de que aquí estava la cosa, si no pitjor, tan mal com d' allí ahont venía. Los amichs tal, tal y tal, eran morts; tals altres, presoners ó acullits al indult. Lo dit esquadró de Gerona, hont havía jo fet mas primeras armas casi desde sa fundació,

en una sorpresa acabava d' esser desfet y aniquilat. Aquells infelissos buscavan que 'ls hi aconcellés acullirse al indult, peró jo, fent com qui no ho entén, vaig procurar excusarmen, suposant que lo mateix farían sensè 'l meu concell, ja que altre remey no 'ls quedava, disolts los principals núcleos y desapareguts los quefes de més prestigi.

L' assistent de Mossén Galcerán ja era fora desde punta de día, segons me diguéren, y decidit jo á fer lo darrer esfors, vaig despedirme d' aquella bona gent, qu' encara m' oferiren un minyó pera fer la descuberta, y prenent, ab l' ajuda de duas ó tres personas, seti sobre lo cavall, que talment semblava un *rocinante*, vaig arribar á las envistas de la carretera de Ripoll, que puja fregant al Ter, que á son torn besa las plantas de las, per mí, tan suspiradas montanyas, y assegurat de que no hi havía inmediat perill, despedint lo guía, vaig atravessar aquella última barrera per lo gual de Saderra, en presencia d' una brigada de picapedrers, quins, tan bon punt me vegeren aygua enllá, rompéren á chor l' Himne de Riego.

Tal fou ma solemne entrada á las montanyas

de Vidrá, de las que feya uns tres anys n' havía sortit ab lo cor plé d' il-lusions y ab ayres de conquistador.

L' HOSPITAL.

Per una estranya aberració d' ideas, esplicable sóls per l' estat d' ánim en que 'm trobava, tan bon punt vaig trepitjar aquella terra, que considerava com de casa, comensáren á entrarme repugnancias respecte á mon íngrés en l' Hospital: repugnancias que anáren prenent peu, fins al punt de ferme cambiar de ruta, y, en comptes de dirigirme de dret á n' aquell lloch de refugi, vaig encaminarme al poble de Vidrá, fentme l' il-lusió de trobarhi parents y amichs.

No tardá en venir lo penadiment, perque, no coneixent be la dressera, vaig comensar á

perdrem per entre las fagedas, vegentme obligat á descabalcar, renovantsem tots los dolors y fatigas dels días anteriors. Uns bons carboners me tragueren á voras, arribant en llastimós estat al más Coll de Vidrá.

—¡Sants del cel! ¿y ahónt vas, criatura?—exclamá la mestressa, desde 'l pas de la porta, en quant me vegé arribar.

Y m' esplicá com lo día avans havía sigut assessinat per los *cipayos*, á menos de cent passos de la casa, un pobre voluntari que, sorprés, tractá de salvarse per sas camas.

Aquella bona senyora, animosa com era, donchs no abandoná may la casa ni en las circunstancias més críticas y de major perill, estava en aquells moments tan tafarejada per l' espectacle del día avans, que ni 'm volía deixar desmontar, pregantme sempre que tirés cap al hospital.

Ab quatre paraulas m' esplicá que no trobaría enlloch parents ni amichs, ni ajuda de cap mena, donchs tot alló era ja dominat per l' enemich. Aquell clos de montanyas que, ab sos barranchs, boscos y cingleras, constituhía una fortalesa formidable pera la causa de don

Carlos, y que, desde que 'l general Hidalgo hi deixá 'l ters de la seva gent y la meytat de la seva sanch, apenas havía gosat posarhi las plantas més que l' atrevit Cabrinetti, se veya ara creuhat en tots sentits, trepitjat y deshonrat, fins pels patuleyos de Olot: aquells qui, en altre temps, bastavan quatre rondas pera tenirlos encauhats, privantlos fins d' anar á beure aygua á la font de Sant Roch.

¡Quantum mutatus ab illo!—pensava jo entre mí mateix, mentres la senyora m' anava esplicant désgracia sobre desgracia y miseria sobre miseria.

—¡Créume!—repetía,—ves al hospital, que per lo menos allí tens la vida assegurada, donchs en Martinez Campos ha manat respectarlo y 's respecta.

Já ho comprenía jo aixís, peró era dolorós no poguer descansar ni un moment, ni pendre un refrigeri contra la sét que 'm devorava, y aixís ho vaig manifestar. La bona senyora, que no obrava sinó per l' afecte que 'm tenía, 'm feu ajudar á desmuntar, y colocant un guayta en un turó inmediat, m' arreglá en un santiament una sopa, 'm doná un cordial, y

feu, aixís mateix, aconduhir al assistent y al cavall.

—Jo prou voldría, fill meu,—deya ella,—guardarte á casa, peró tinch l' ánima ab un fil, y no estaré bé fins que 't vegi fora.

Apressat per las angunias propias y agenas, al cap de mitja hora tornava ja á muntar, ab l' ajuda de tots. los presents, y, desfent una part del camí que portava recorregut, á sol ben post passava 'l llindar de la Santa Casa, batentme 'l cor de goig al adonarme de que sos moradors, sans y malalts, m' eran en llur majoría, amichs ó coneguts. Peró lo que més m' impresioná fou veure aparéixer los hábits negres y las blancas tocas de las Germanas de la Caritat.

Bé s' ha prou poetisat sobre aquests angels de la caritat qu' arredossan ab llurs alas la espona del llit dels infelissos que sufreixen ó moren lluny del calor de la familia; mes pera apreciar tot lo valor d' aquestas fillas de la virtut cristiana, es precís haver sigut l' infelís y 'l desvalgut, objecte de llurs tendras atencions. Es allavors, frech á frech de llur roba d' estamenya y sentint l' accent de llurs pa-

raulas de consol, que poden copsarse á plé cor lo doll de poesía divinal y la sublimitat d' un amor que no 's detura davant de cap sacrifici.

Perque no es pas la materialitat del remey corporal que proporcionan,—á voltas ben escás per falta de medis, y no pas mellor que 'l qu' una altra má proporcionar podría,—sinó 'l remey moral, aquella substitució del esperit de la familia, que l' home més anyora com més mancat de salut y forsas se troba. Jo havía vist prou vegadas á pobres ferits, estirats al péu d' una mata, arramblats á una tapia, ó dins d' un corral ó d' una pallissa, mal envenadas las feridas, ab lligadas de mocadors ó de cordas per sobre las calsas, ab compresas de paper ó de fullas dels arbrers, consumirse de febra y altras necessitats. En tals cassos, per més que 's tractés d' homes joves y fornits, fets á tot, havía sovint sorprés més d' una llágrima escorrentse silenciosa per llurs galtas, y aquellas llágrimas, més que del sufriment material, més que del temor de la mort, eran nascudas (n' estich segur) del recort de llunyanas afeccions de familia, que allavors reprenían gran forsa y negavan lo

esperit del infelís, ja fos un quinto arrencat de la llar per virtut d' una lley injusta é inhumana, ja un voluntari portat per sas conviccions, ó be un fill de familia víctima de son eixalabrament y poch seny.

A tal individu y en tals condicions, enviéuli, donchs, un angel del cel que apayvagui sa set, que amauri y refresqui sas enverinadas feridas, cloguentlas y endolcintlas ab desfilas y aromátichs extrets y, sobre tot, que li parli al cor, ab ressons de la veu de la mare, y es ben cert que mitja cura es feta. De moment, se guareix l' ánima, sovint malmesa tant ó més que 'l cos.

Ho dich per mí que, abrusat per la febra y aclaparat per totas las vergonyas del vensut mal resignat ab sa sort, vaig ja sentir un principi de consolació, al veure, entre tantas caras amigas y tantas mans solícitas com se m' allargávan, la fosca túnica y blanquíssima toca de la Germana de la Caritat; y quan, després de tirat sobre un llit y havent sofert la primera cura, en que fou precís arrebassar desapiadadament un munt de draps negres y ressechs y de piltrafas repugnants, posant en carn viva

la ferida, arrancantme ays de dolor y suors de angunia, 'm deixáren al exclusíu cuydado de la Germana, 'm vingué 'l recort d' aquella altra dona que m' havía fet de mare, á falta de la propia, y que tantas voltas havía vista al entorn de mon llit de noy. Peró quan, boy acotxat, se pará un moment á mirarme á la cara, y dihentme ab aquellas inflexions de veu que sóls dona la ternura maternal:

—La ferida, si be dolorosa, es senzilla, y, si hi há seny, ab quinze días lo donarém d' alta... Peró un pél més, una petita desviació de la bala, l' hauría pogut deixar al seti, y... ¿qué sería de la seva ánima á horas d' ara, fill méu?

Allavors ja no la veya sinó al través d' un vel d' aygua, borrosa, esfumada, com si hagués desaparegut sa imatge material, quedant únicament son esperit, sempre á punt d' enlayrarse.

L' Hospital de Besora era, senzillament, una masía situada en un dels llochs més feréstechs de las montanyas de Vidrá, y tan desert que, á las nits d' hivern, podían los malalts sentir los llops udolant á sota las finestras. Los baixos de la casa, desembrassats de parets y

embans, formava una gran sala irregular ó, mellor, un conjunt de varias salas, cap d' ellas complertament separada de las demés, com no fos per algún tros de paret mitjera que, ab alguns pilans de fusta, ajudavan á sostenir l' envigat. En lo pis superior hi havían altras dependencias pera malalts infecciosos y pera lo personal de servey, compost d' un contralor ó director, metje, apotecari, practicants, capellá, etc., ademés de quatre Germanas, procedentas del Hospital de Vich.

Per aquells días, estava plé á vessar. Cert que no tots eran malalts, donchs no hi mancavan alguns refugiats, més ó menos maulas, que no tenían dret á esserhi, segons las vigentas prácticas de neutralitat; peró 'l director, tot y lamentantse pels compromisos que li duyan, no s' atrevía á expulsarlos perque era poch menos que llensarlos á perdre. Un día, passant aprop una columna, entrá un oficial ab un piquet á verificar un regoneixement, y 'ls maulas ab prou feynas tinguéren temps de ficarse al llit, embolicantse quí de las barras, quí de las camas ó del cap. Afortunadament, la visita fou més de cortesía qu' altra cosa, y n' escapáren ab lo susto consegüent.

La Germana María, la Superiora, dona de uns quaranta anys, era l' ánima de la direcció, y, gracias á son zel y activitat, lo servey, ab tot y resultar per' ellas penós, era inmellorable. Sembla increíble que aquellas quatre donas poguessin sostenir prestigi y autoritat en un establiment ocupat per dotzenas d' homes. Y, no obstant, durant los días de ma residencia en aquell lloch, no vaig sentir may davant d' ellas una paraula irrespectuosa, y sí moltas que testimoniavan l' afecte y veneració, sobre tot á la Superiora.

Altra d' ellas, la Germana Ángela, jove, de uns vintissis anys, era d' una hermosura verdaderament notable, y la fama de la seva bellesa anava en boca dels oficials, ab carácters de llegenda. Se la veya poquíssimas vegadas, de manera que jo ja feya alguns días que 'm trobava allí, y sóls coneixía á la Germana Ángela per las relacions de mos companys. Sens dubte, per consideracions de prudencia, tenía son lloch senyalat en la cuyna ó en la sala dels malalts graves.

Un matí entrá en la nostra, en busca de la Superiora, y sa vista produhí un moviment de comprimida alegría.

—Bon día, Germana Ángela.

—Deu la guart, Germana Ángela.

—Germana Ángela, ¿cóm ho passa? Días há que no l' havíam vista.

—Díguim: ¿sáb quina hora és?

—¿Qué busca á la Superiora, Germana Ángela? Es cap assí.

Y tots, alsant los caps del coixí, buscavan lo més fútil pretext pera dirigirli la paraula y cridarli la atenció.

Ella, ab mirada serena, posat jovial y somrisent, tan lluny de las camandulerías de beyata com de las coqueterías de la dona lleugera, caminava ab pas segur per entre las filas de llits, saludant y atenent á tots y no responent concretament á ningú, ó bé sóls ab monossílabs. Tal com havía entrat sortí, sense que ni per un moment perdés sa compostura angelical, fidel imatge d' una conciencia beatíficament tranquila. Aquella instantánea visió me feu l' efecte d' una ullada de sol de primavera. Me 'n vaig sentir íntimament afalegat. Aquell conjunt de bondat y de bellesa santificadas pél sacrifici me feu respirar una ratxada del cel...

¡Qué monótona es la vida d' hospital! La poca ó molta conversa, única expansió que pot haverhi, es limitada, no sóls per los reglaments, sinó també per lo poch humor de casi tots los malalts. Ademés, en lo cas especial en que 'ns trobavam, hi havía la circunstancia de que, no existint verdadera separació de departaments—encara que ocupavam los oficials un extrém en la part més assoleyada,—la llivertat d' acció no deixava de quedar més ó menos cohibida, ja que un per forsa havía d' esser testimoni, quant menos auricular, de las miserias y llástimas de tothom. En un recó llunyá hi havía un infelís, quals gemechs no deixáren de sentirse día y nit durant tot lo temps de ma permanencia en aquella casa. Es veritat que un acabava per habituarse á aquella may interrompuda antífona, peró era á cambi d' un sentiment d' indefinible tristesa que s' anava apoderant del esperit. Se contavan las horas en espera dels actes habituals del servey, los únichs que trencavan la monotonía; la visita del metje, las entradas y sortidas de las Germanas pera aprofitar llurs paraulas d' encoratjament, y, sobre tot, las

horas de refetó, perque cal advertir que, apesar de lo dit, generalment tots, y jo en particular, teníam una gana que no bastavan á saciar las mesuradas raccions de la prescripció facultativa.

Las visitas, com se suposa, eran claras, y las noticias que arribavan, escassas. Jo vaig rebre algunas cartas de parents, per medi de repropis, y també alguns recursos pecuniaris que 'm pervinguéren per mans d' un masover, antich servidor de la casa payral. Aquést era un vell veterá de las passadas guerras, de quina boca, sentat al vol de la llar, havía jo sentit moltas vegadas relats d' epissodis en que havía presa part, y en algun dels quals havía derramada sa propia sanch, contats ab una verva y vivacitat que m' encantavan. Ab las mevas manetas de nin, havía palpada, á centas vegadas, una bala qu' encara duya enterrada entre las duas barras, prop de la orella. Cas estrany: un fill seu, en aquesta guerra, havía rebuda idéntica ferida.

Peró la visita d' aquest vell amich me serví més de pena que de consol. Lo pobre era, á més de vell, xacrós y mancat d' humor, y la

caminada de Olot á Besora l' havía xafat. Se passá las horas sense articular apenas paraula, sentat á la espona de mon llit, sempre fita en mí la mirada de sos ulls malaltissos y xops d' aygua.

Un dels companys rebé altra visita més agradosa: la de la seva promesa, joveneta, filla d' un botiguer de Olot, quína, ab més bon cor que seny, cometé la imprudencia de presentarse al Hospital acompanyada d' una amiga, havent fugit de casa, d' amagat de llurs pares.

Com trobá son enamorat en bon estat de curació, la entrevista fou forsa alegra, y la alegría s' expansioná entre tots los companys.

Avans de marxar, feu entrega al seu promés d' algunas futesas y d' un abultat paquet que ell s' apressá á escondir sota la márfega.

Sería envers mitja nit que varen despertarme 'ls xius-xius d' alguns vehins, los qui semblavan estar ab grans quetifets, anant d' un llit al altre. Alguns dels companys comensáren á alsarse, cubrintse las espatllas ab los propis abrigalls. Un d' ells, lo de la promesa, se me apropá ranquejant, y comensá á tustarme cre-

yentme adormit. Ab un dit als llabis me recomanava silenci, y ab l' altra má 'm mostrava una ampolla de licor, convidantme, ab expressíus vissatjes, á seguirlo. Se tractava d' una xefla clandestina.

Al fons de la sala n' hi havía dos, qual gravetat los impedía moures, y á son entorn ens reunírem sis ó vuyt convidats, quí ab una cama arronsada aguantántsela ab las duas mans, quí caminant poch menos que de quatre grapas, fets tots un farcell ab las robas dels propis llits, las boynas enfonzadas fins al clatell, las orellas caygudas y trasparentas, com de cera, los ulls guspirejant, enfonzats dins de las concas, y las caras d' anémichs ab barbas de malalt moridor. Sentats uns sobre 'ls llits, altres en las escassas cadiras que allí hi havía, ab posicions y actituts inverossímils, segons l' adoloriment respectíu, semblava alló un rebrech de grans figuras de pessebre á punt de llensar.

Las provisions foren colocadas damunt de una cadira, y consistían en una llonganissa, sense pá, borregos y altras pastas, una ampolla de licor y cigarros. Sobre tan apetitós re-

capte 's tiravan, frissosas, unas mans secas y nervosas, ab uns dits llarchs y prims com de momia, y 'l licor, á falta de copas, era xumat directament de l' ampolla.

Lo quadro, escassament il-luminat per una llanterna penjada d' una viga, anava prenent tintas fantásticas, *goyescas.* Semblava que 'ls cossos, avans entumits y sópits, se reacciona-van per virtut d' aquell cordial. Las fesomías s' animavan, y al paladejar lo licor y xuclar los cigarros, prenían expressions maliciosas, com la dels bordegassos qu' están fent una en-tremaliadura.

Repartit entre tants, no tocava gran cosa per barba, peró 's tractava de cossos més ó menos aniquilats per la febra y la dieta, y es natural que 'ls efectes, en poch ó en molt, se fessin sentir agudament. Los xius-xius y mit-jas riallas del principi s' anavan tornant més fressosos, tant que 'l vigilant de nit vingué á intimarnos que, si no 'ns disolíam desseguida, ne donaría part. Per lo que vaig entendre, aquést era més ó menos sobornat, peró 's res-sentí al veure que la cosa comensava á tras-cendir y que d' alguns indrets de las demés salas s' insinuavan veus y remors de protesta.

Al següent día, encara de bona hora, mon vehí de la dreta comensá á queixarse de fortíssims dolors á la ferida, que havent sigut grave,—donchs entrantli la bala per cau de cuixa, tenía son trau de sortida á la punta de l' anca esquerra,—estava ja en son darrer període de cicatrisació. Suplicantme que li examinés qué hi tenía de nou, comensá á desenvenarse, y alsant llensols y camisa 'm feu presentalla de sa part posterior. La llaga, qu' era pellada, ofería en aquells moments carácter alarmant: una aureola d' un roig encés denotava forta inflamació, y la pelladura, inflada, tivanta y llustrosa, semblava á punt de reventarse.

—No veig bé lo qu' es, fill;—deya jo desde mon llit, estirant lo coll y llambregant la vista; —no sé si es un tomátech madurat, ó un borrego dels d' anit.

Deixá caure ell lo teló, ab mostras d' aplanament. Al poch rato, passá la visita 'l metje, que no necessitá pas explicacions pera compendre que allí havía succehit quelcom de anormal. Alguna pell de llonganissa y altres indicis que, malgrat las ansias del vigilant,

recullí de terra la Germana, confirmáren lo delicte.

Poch després, la veu del contralor tronava per la sala, amenassant donar d' alta y tirar á fora als més criminals. De moment quedá ordenada la dieta rigorosa pera tots, donant carácter de cástich á lo qu' en veritat era una mida sabia y necessaria, al objecte de contrarrestar los efectes de la calaverada, que foren directes y més ó menos serios pera tots, encara que, afortunadament, nó de resultats ulteriors graves pera ningú.

Quinze días després, estava en plena convalescencia, bé que complertament baldat de má y bras fins á la espatlla, paralisació que no devía desaparéixer fins al bon temps, en que me caldría pendre banys de Caldas. La quietut y monotonía del Hospital ja 'm pesava massa, y si bé la guerra la donava per fallida, donchs lo país n' estava cansat y sospirava per la pau qu' en Martinez Campos li ofería, ab una política d' atracció y oblit may coneguda, ab tot, no sabía avenirme á la idea de que, com s' esperava ja d' un día al altre, vingués la tropa á ferse cárrech del Hospital, disolentlo y trasladantnos á tots al de Vich.

Repugnantme acceptar fins la clemencia del enemich, vaig confabularme ab tres ó quatre companys que rondavan péls entorns del Hospital, concebint lo projecte de passar á Fransa per la frontera de Camprodon. La travessía era llarga y difícil, per la vigilancia del enemich, y sobre tot perillosa per lo infestat que estava 'l país d' escamots de cipayos y patuleyos, quins, sempre que podían, feyan cas omís de la política d' en Campos. Pera mí ho era més, per no poder marxar á péu ni valerme d' un bras.

Despossehit ja del cavall, vaig tractar de llogar un bagatje, cosa que 'm fou impossible, ni oferintne bon preu. Més tart, vaig compendre que aquest fracás era obra d' alguns amichs, que no trobáren medi mellor de treurem del cap aquella perillosa aventura.

Los fets se cuydáren de ferme benehir la llur previsió. Lo mateix día senyalat pera la partida, eran sorpresos los companys, en lo lloch de cita, Más Barretó, per los cipayos de Olot. Un d' ells quedá al seti, escapant los demés llensantse per las finestras. La noticia la sabérem la mateixa nit per un dels sorpre-

sos, que arribá esgalabrat al Hospital y prengué llit al meu costat.

Impresionat per aquella desgracia, peró decidit, més que may, á reunirme ab ma familia, vaig seguir un altre concell: vestirme de paysá y, prenent la diligencia á Sant Quirse, dirigirme públicament á Barcelona, y d'allí á Fransa, per mar. La política establerta per lo general Martinez Campos, feya incomparablement menos perillós lo presentarse descobertament á la vía pública, que 'l tranzitar d' amagat per las afraus de la montanya.

No sense una mena d' opressió de cor, vaig despedirme de tots los amichs y companys... de tots, menos del pobre assistent, d'aquell castellá casi anónim, servidor lleal, que tantas probas d' adhessió 'm tenía donadas. No es que no pensés ab ell, ni que deixés de preocuparme de sa sort, mes desgraciadament no estava en mí 'l mellorarla. Com á desertor, no podía aconcellarli pendre l' indult; tampoch podía incitarlo á reunirse als escamots de desesperats qu' encara vagavan, á salt de mata, per aquellas garrotxas; molt menos podía, per rahons d' economía y altras de diversa índole,

durlo ab mí á l' altra part de la frontera. Y no tenint valor pera afrontar l' espectacle d' una separació, que presumía havía d' esserme massa dolorosa y fins compromesa si, com en altra ocasió, comensava á cridar: *¡Pues que no me lleva, pégueme Vd. un tiro!,* vaig preferir entregarli 'ls adéus, concells, y alguna coseta més, per medi de tercer, un cop sigués lluny, tal com se fá ab un nen quan se tem que fassi una rebequería.

Allavors va semblarme aixó un acte d' habilitat y d' alta política. Ara, ab més reflexió, trobo que fou senzillament un acte de cobardía ab ribets de personal egoisme. ¡Quí sab si es en cástich d' aixó que després l' he cercat endebadas!... ¡Pobre xicot!

FÍ.

ÍNDEX.